

อุบลโมเดล

พลังชุมชนและข้อมูล
เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

จันทร์ภา ธนะวัฒน์นางวงศ์ และคณะ

อุบลโมเดล

พลังชุมชนและข้อมูลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

จันทร์ธา ธนะวัฒนาวงศ์ และคณะ

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจน
จังหวัดอุบลราชธานี
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

สนับสนุนโดย
หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)

หนังสือรวมบทความจากงานวิจัย

อุบลโมเดล

พลังชุมชนและข้อมูลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

จันทรา ธนะพัฒนางศ์ และคณะ

กรกฎาคม 2568

ปก ศศิประภา หวานอารมณ์

ภาพประกอบ ธเนศ ทุมหางค์

จัดพิมพ์

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่
และแก้ไขปัญหาความยากจนจังหวัดอุบลราชธานี
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี 85 หมู่ 4 ตำบลเมืองศรีไค
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
โทร. 045-353949 E-mail: radppa@ubu.ac.th

พิมพ์ที่

เทคโนโลยีการพิมพ์
979/6-7 หมู่ 1 ถนนเลียงเมือง
ตำบลบึง อำเภอมือง
จังหวัดอำนาจเจริญ 37000
โทร. 045-451795

สนับสนุน

หน่วยบริหารจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)
สำนักงานสถานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ
319 อาคารจัตุรัสจามจุรี ชั้น 14 ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร 10330

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

อุบลโมเดล: พลังชุมชนและข้อมูลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. -- อุบลราชธานี: โครงการวิจัย
เพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนจังหวัดอุบลราชธานี มหาวิทยาลัย
อุบลราชธานี, 2568.
148 หน้า.

1. การพัฒนาชุมชน. 2. การมีส่วนร่วมของชุมชน I.จันทรา ธนะพัฒนางศ์. II. ชื่อเรื่อง.
362.5
ISBN 978-974-523-427-7

กิตติกรรมประกาศ

หนังสือ “อุบลโมเดล: พลังชุมชนและข้อมูลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” เป็นผลลัพธ์ส่วนหนึ่งจากการดำเนินงานโครงการวิจัยเพื่อการพัฒนาพื้นที่และการแก้ไขปัญหาความยากจนในจังหวัดอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2566-2567

คณะผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณอย่างยิ่งต่อท่านผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในศูนย์อำนวยการขจัดความยากจนและพัฒนาคนทุกช่วงวัยอย่างยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดอุบลราชธานี (ศจพ.จ.) รวมถึงสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดอุบลราชธานี และสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี สำหรับข้อมูลเชิงนโยบายและการประสานงานที่มีคุณูปการต่อการดำเนินงานวิจัยอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณท่านนายอำเภอทั้ง 25 อำเภอ ที่ให้การสนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล รวมทั้งภาคเอกชน หอการค้าจังหวัด และโรงแรมสุโขทัยแกรนด์ ที่ให้การสนับสนุนด้านสถานที่และการขับเคลื่อนกิจกรรมในระดับพื้นที่

คณะผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณต่อหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) สำหรับการสนับสนุนทุนวิจัย พร้อมทั้งให้ความสำคัญต่อบทบาทของสถาบันอุดมศึกษาในการใช้ความรู้และ

นวัตกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาเชิงพื้นที่ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เกิด “อุบลโมเดล” ขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่าน อธิการบดี ที่ให้การส่งเสริม สนับสนุน และอำนวยความสะดวกในการ ดำเนินโครงการวิจัยมาโดยตลอด ตลอดจนคณาบดีคณะรัฐศาสตร์ คณะศิลป ศาสตร์ คณะบริหารศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ และคณะเกษตรศาสตร์ ที่ได้ให้การสนับสนุนองค์ความรู้และบุคลากรผู้เชี่ยวชาญร่วมขับเคลื่อน โครงการอย่างเต็มที่

หัวใจสำคัญของความสำเร็จในโครงการนี้ คือ “พลังของชุมชน” คณะผู้วิจัยขอขอบคุณองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (อปท.) กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และองค์กรภาคประชาสังคม ในทุกพื้นที่ ที่มีบทบาทสำคัญในการร่วมกันค้นหา ตรวจสอบ และให้ข้อมูล คร่าวเบื้องต้นเป้าหมาย ซึ่งส่งผลให้ได้ฐานข้อมูลที่มีความถูกต้องและน่าเชื่อถือ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณพี่น้องประชาชนและครัวเรือนเป้าหมายทุก ท่าน ที่ได้มอบความไว้วางใจ เปิดบ้านต้อนรับ และแบ่งปันเรื่องราวชีวิตอันมี คุณค่า ซึ่งถือเป็นข้อมูลที่สำคัญยิ่งในการวิเคราะห์และแสวงหาทางออกจาก ความยากจนร่วมกัน

ท้ายที่สุดนี้ คณะผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณทีมงานเบื้องหลังทุก ท่าน ผู้ช่วยนักวิจัย และทีมสำรวจข้อมูลภาคสนาม ที่ได้ทุ่มเททั้งแรงกาย แรงใจ และเวลาทำงานอย่างไม่ย่อท้อ จนสามารถรวบรวมข้อมูลที่มีคุณภาพ และสะท้อนภาพความจริงในพื้นที่ได้อย่างครบถ้วน

คุณค่าและประโยชน์ใด ๆ ที่เกิดจากหนังสือเล่มนี้ คณะผู้วิจัยขอ มอบแด่ทุกภาคส่วนที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ส่วนข้อบกพร่องที่อาจมี ปรากฏ คณะผู้วิจัยขอน้อมรับไว้ด้วยความเคารพ เพื่อการปรับปรุงพัฒนา ต่อไปในอนาคต

คณะวิจัย

คำนิยาม

ปัญหาความยากจน เป็นประเด็นปัญหาที่ประเทศต่างๆ ทั่วโลก ยังคงเผชิญอยู่และเป็นประเด็นสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืน ประเทศไทยเช่นเดียวกัน ปัญหาความยากจนยังคงดำรงอยู่ในสังคม ซึ่งยังรากลึกจนขยายตัวไปสู่ความเหลื่อมล้ำ ในประเทศไทยมีหลายหน่วยงานที่ร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาความยากจน แต่อย่างไรก็ตาม การแก้ปัญหา มักเป็นในลักษณะรวมศูนย์และใช้แบบแผนเดียวกันทั่วประเทศ ซึ่งทำให้ประสิทธิภาพเชิงนโยบายย่ำแย่ความหลากหลายในเชิงพื้นที่

ดังนั้นหน่วยบริหารและจัดการทุนระดับพื้นที่ (บพท.) จึงได้สนับสนุนงบประมาณให้มหาวิทยาลัยทำงานวิจัยแก้ไขปัญหาความยากจน โดยจังหวัดอุบลราชธานีเป็น 1 ใน 20 จังหวัดนำร่องที่อาศัยกลไกสถาบันการศึกษาในพื้นที่ร่วมทำงานแก้ไขปัญหาดังกล่าว และมีทีมวิจัยจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีขับเคลื่อนการทำงานในจังหวัด โดยเริ่มต้นกระบวนการตั้งแต่ค้นหาสอบถามคนจน เพื่อทำให้เกิดระบบข้อมูลที่แม่นยำ รวมทั้งอาศัยการวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ เพื่อเป็นเข็มมุ่งนำทางในการดำเนินงานโมเดลการแก้ปัญหาความยากจนที่สอดคล้องกับบริบทและต้นทุนในการดำรงชีพ

หนังสือ “อุบลโมเดล: พลังชุมชนและข้อมูลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” เป็นผลงานสนองตอบพันธกิจของมหาวิทยาลัยในการเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อสังคม ที่มุ่งมั่นแก้ไขปัญหาความยากจนและความ

เหลื่อมล้ำในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นโจทย์ที่ทำนายและมีความซับซ้อนมายาวนาน

จังหวัดอุบลราชธานี แม้จะมีผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (GPP) อยู่ในลำดับต้นๆ ของประเทศ (อันดับที่ 21) แต่รายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรกลับอยู่ในลำดับที่ 66 ซึ่งสะท้อนถึงความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างที่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจยังกระจายไปไม่ถึงคนส่วนใหญ่ ประกอบกับความเปราะบางจากภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะอุทกภัยซ้ำซากและการพึ่งพิงภาคเกษตรกรรมที่มีความผันผวนสูง ซึ่งต้องการแนวทางแก้ไขที่ลึกซึ้งและแตกต่างไปจากเดิม

“อุบลฯ โมเดล” ได้นำเสนอนวัตกรรมการแก้จนที่ทรงพลัง โดยตั้งอยู่บนเสาหลักสองประการคือ “พลังของข้อมูล” และ “พลังของชุมชน” โมเดลนี้ได้เปลี่ยนการให้ความช่วยเหลือแบบ “ปูพรม” ซึ่งมักขาดความแม่นยำ มาสู่การใช้ข้อมูลจากระบบ PPPConnect เพื่อ “ชี้เป้า” คริวเรือนยากจนได้อย่างตรงจุด ที่สำคัญคณะนักวิจัยได้ทำงานร่วมกับผู้นำท้องที่และภาคประชาสังคมเพื่อค้นหาและสอบถามข้อมูลใหม่ทั้งหมด ทำให้สามารถแก้ไขข้อผิดพลาดของฐานข้อมูลเดิม ทั้ง “คริวเรือนรั่วไหล” (Inclusion Error) และ “คริวเรือนตกหล่น” (Exclusion Error) ได้อย่างมีนัยสำคัญ กระบวนการนี้ไม่เพียงสร้างฐานข้อมูลที่แม่นยำที่สุด แต่ยังเป็นการยืนยันหลักการว่าการแก้ปัญหาต้องเริ่มต้นจากการรู้จักและเข้าใจผู้คนอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ หนังสือเล่มนี้ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงรากของปัญหาอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะผลกระทบของอุทกภัยต่อ “ทุนดำรงชีพทั้ง 5 ด้าน” ของคริวเรือนยากจน และได้นำเสนอทางออกที่ปฏิบัติได้จริงและยั่งยืน บทพิสูจน์ที่ชัดเจนที่สุดคือความสำเร็จของ “ดอนมดแดงโมเดล” ที่ชุมชนในตำบลท่าเมืองสามารถเปลี่ยน “เม็ดเงินมั่งงิมพานต์” ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่น ให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่า สร้างรายได้ที่มั่นคงผ่านการรวมกลุ่มจัดตั้ง “วิสาหกิจชุมชนเมืองมั่งงิมพานต์ลำเซบก ตำบลท่าเมือง” และสร้างแบรนด์ “เซบก” ของตนเองขึ้นมาได้สำเร็จ นี่คือตัวอย่าง

อันยอดเยี่ยมของการเปลี่ยนคนในชุมชนจาก “ผู้รับ” มาเป็น “ผู้สร้าง” การเปลี่ยนแปลงด้วยมือของพวกเขาเอง

ผมขอแสดงความชื่นชมต่อคณะนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และภาคีเครือข่ายทุกภาคส่วนร่วมกันขับเคลื่อนโครงการนี้ให้มีความก้าวหน้าไปอีกขั้น และขอขอบคุณหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ซึ่งได้สนับสนุนงบประมาณให้มหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง หนังสือเล่มนี้นับเป็นองค์ความรู้ที่ทรงคุณค่าสำหรับผู้กำหนดนโยบาย นักวิชาการ และนักพัฒนาที่กำลังแสวงหาแนวทางใหม่ ๆ ในการต่อสู้กับความยากจนอย่างยั่งยืน และจะเป็นแรงบันดาลใจให้พื้นที่อื่น ๆ นำแนวคิดนี้ไปปรับใช้เพื่อสร้างสังคมที่เข้มแข็งและไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังต่อไป

ศ.ดร.ทวนทอง จุฑาเกต

หัวหน้าโครงการ

รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและนวัตกรรม

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

คำนำ

การพัฒนาอย่างยั่งยืนในบริบทของประเทศไทย จำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจเชิงระบบอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะประเด็นเรื่อง “ความยากจน” ซึ่งไม่อาจแก้ไขได้ด้วยการมองผ่านมิติรายได้เพียงด้านเดียว อีกต่อไป หากแต่ต้องพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และโครงสร้างเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะในบริเวณที่มีพลวัตเฉพาะตัว เช่น ลุ่มแม่น้ำมูลในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่แฝงไว้ทั้งปัญหาและโอกาสในเวลาเดียวกัน

หนังสือ “อุบลโมเดล: พลังชุมชนและข้อมูลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” เล่มนี้ ถือเป็นผลลัพธ์ทางวิชาการจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิจัย มหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐ และประชาชนในพื้นที่ ภายใต้โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างกลไกและเครื่องมือที่สามารถเชื่อมโยงข้อมูลเชิงพื้นที่กับการกำหนดนโยบายและมาตรการในระดับปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม

จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจังหวัดชายแดนที่มีความหลากหลาย ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ พื้นที่การเกษตร วิถีชีวิตวัฒนธรรม และเครือข่ายทางสังคม แม้จะมีศักยภาพสูงในเชิงภูมิศาสตร์และเศรษฐกิจ แต่ยังคงเผชิญกับความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง ไม่ว่าจะเป็นรายได้ที่กระจุกตัว ความ

เปราะบางจากภัยธรรมชาติซ้ำซาก โดยเฉพาะอุทกภัย ความไม่แน่นอนของภาคเกษตรกรรม และความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร เช่น การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ

แม้จังหวัดอุบลราชธานีจะมีผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (GPP) อยู่ อันดับที่ 21 ของประเทศ แต่รายได้เฉลี่ยต่อหัวกลับอยู่ในอันดับที่ 66 ซึ่งสะท้อนภาวะที่ประชาชนจำนวนมากยังไม่สามารถเข้าถึงผลประโยชน์จากการเติบโตทางเศรษฐกิจได้อย่างทั่วถึง อีกทั้งระบบเศรษฐกิจยังพึ่งพาภาคเกษตรกรรมซึ่งมีความผันผวนสูง โดยเฉพาะจากภัยธรรมชาติและความไม่แน่นอนของตลาด ข้อมูลจากระบบ PPPConnexx ยังแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนยากจนจำนวนมากไม่มีเงินออม และต้องแบกรับภาระหนี้สินอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ขาดภูมิคุ้มกันต่อวิกฤตที่อาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

ภายใต้บริบทดังกล่าว “อุบลโมเดล” จึงถูกออกแบบให้เป็นต้นแบบของเครื่องมือและกลไกเชิงพื้นที่ ที่สามารถตอบสนองต่อปัญหาความยากจนได้อย่างแม่นยำและยั่งยืน โดยมีหัวใจสำคัญอยู่ที่ “ข้อมูล” และ “การมีส่วนร่วมของชุมชน” ระบบ PPPConnexx ซึ่งมีการจัดเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ช่วยให้สามารถวิเคราะห์ปัญหาได้ในระดับครัวเรือนอย่างลึกซึ้ง ครอบคลุมทั้งมิติรายได้ รายจ่าย หนี้สิน ภูมิลำเนา อาชีพ สุขภาพ และความเปราะบางต่อภัยพิบัติ ข้อมูลเหล่านี้ไม่เพียงใช้ในการคัดกรองครัวเรือนยากจน แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการออกแบบนโยบายเชิงรุก (proactive policy) ที่เน้นการป้องกันมากกว่าการเยียวยา

เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วย 5 บทที่เชื่อมโยงและเสริมพลังกันอย่างเป็นระบบ ประกอบด้วย:

บทที่ 1 วิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนในจังหวัดอุบลราชธานีผ่านกรอบคิด State of Poverty (SOP) โดยเชื่อมโยงข้อมูลเชิงสถิติกับบริบทภูมิสังคมของพื้นที่ เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร รายได้ ค่าใช้จ่าย หนี้สิน ตลอดจนผลกระทบจากภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำท่วมที่

เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ครัวเรือนตกอยู่ในภาวะยากจนหรือเปราะบางมากยิ่งขึ้น

บทที่ 2 แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของ “ข้อมูล” ในฐานะทรัพยากรสาธารณะ การใช้ระบบ PPPConnex มีได้จำกัดอยู่เพียงการจัดเก็บเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือวิเคราะห์ สื่อสารเชิงนโยบาย เปิดเผยข้อมูลต่อชุมชน และติดตามผลอย่างมีส่วนร่วม

บทที่ 3 วิเคราะห์ทุนดำรงชีวิตทั้ง 5 ด้านของครัวเรือนยากจนที่ประสบอุทกภัย พร้อมเสนอแนวทางการฟื้นฟูทุนเหล่านี้อย่างบูรณาการ โดยเน้นการเสริมสร้างศักยภาพภายในควบคู่กับกลไกสนับสนุนจากภายนอก

บทที่ 4 นำเสนอแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจผ่านวิสาหกิจชุมชน โดยยกระดับบทบาทของวิสาหกิจชุมชนจากกลไกทางเศรษฐกิจระดับฐานรากไปสู่การเป็น “กลไกแห่งการเปลี่ยนผ่าน” ที่สามารถเติบโตเป็นผู้ประกอบการระดับภูมิภาคหรือประเทศได้

บทที่ 5 สรุปบทเรียนจากการทำงานแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่นำร่อง โดยเฉพาะกรณีอำเภอตอนมดแดง ที่สามารถบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคประชาชน และมหาวิทยาลัยอย่างเป็นรูปธรรม ตั้งแต่การเก็บข้อมูล วิเคราะห์ และวางแผนแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับตำบล

อุบลโมเดล จึงเป็นทั้ง “แนวคิด” และ “แนวทางปฏิบัติ” ที่สามารถปรับใช้ในพื้นที่อื่นได้ โดยมีจุดแข็งอยู่ที่ความยืดหยุ่นตามบริบทท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็ยังคงยึดหลักการสำคัญ ได้แก่ การใช้ข้อมูลเชิงพื้นที่ การมีส่วนร่วมของชุมชน การบูรณาการหน่วยงานในพื้นที่ และการติดตามผลที่วัดผลได้จริง

สำหรับนักวิชาการ หนังสือเล่มนี้น่าจะเป็นตัวอย่างของความพยายามในการบูรณาการองค์ความรู้ด้านการพัฒนา การจัดการข้อมูล และ เศรษฐศาสตร์ความยากจน เข้ากับการทำงานเชิงพื้นที่อย่างเป็นระบบ

ขณะเดียวกัน สำหรับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หนังสือเล่มนี้สามารถใช้เป็นแนวทางในการออกแบบนโยบายหรือ แผนปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับความเป็นจริงของประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะการจัดทำแผนแก้ไขปัญหาคความยากจนแบบเจาะจงเป้าหมาย อย่างลึกซึ้ง (targeted and localized poverty reduction planning)

การแก้ไขปัญหาคความยากจนไม่สามารถดำเนินการโดยลำพัง แต่ ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนอย่างเป็นระบบ โดยมีข้อมูลเป็น เครื่องมือสำคัญในการตัดสินใจที่แม่นยำ ในบริบทของการกระจายอำนาจ และส่งเสริมธรรมาภิบาลเชิงพื้นที่ (area-based governance) อุบลโมเดล ได้แสดงให้เห็นว่า การเชื่อมโยงระหว่าง “ความรู้ – พื้นที่ – นโยบาย” สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรม และสร้างความยั่งยืนให้แก่ ชุมชนได้อย่างแท้จริง

คณะนักวิจัยขอขอบคุณทุกภาคีเครือข่ายที่มีส่วนร่วมในการ ขับเคลื่อนโครงการวิจัยและร่วมสร้างองค์ความรู้ตลอดหลายปีที่ผ่านมา ความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น และชุมชน คือพลังขับเคลื่อนที่สำคัญในการสร้างการเปลี่ยนแปลง จากฐานรากอย่างมั่นคง

คณะนักวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะมีส่วนจุดประกาย แนวคิดใหม่ ๆ ต่อการพัฒนา นโยบายและการจัดการเชิงพื้นที่ เพื่อแก้ไข ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ

คณะวิจัย

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ	ก
คำนิยม	ค
คำนำ	ฉ
สารบัญ	ญ
๑ State of Poverty	
Ubon Together - เราจะแก้จนด้วยกัน.....	1
๒ พลังข้อมูล พลังชุมชน: เพราะค้นหาจึงค้นพบ.....	43
๓ จากอยู่ลำบากยากจน สู่อยู่ดีมีแฮง: วิเคราะห์ทุนดำรงชีพอย่างยั่งยืน และกระบวนการฟื้นตัว ของคนยากจนจากอุทกภัยในจังหวัดอุบลราชธานี.....	59
๔ เล็กแต่แกร่ง: การสร้างธุรกิจจากชุมชนสู่ตลาด (Business Opportunity Creation for the Small Community Enterprises)	81
๕ วิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ลำเซบก: ต้นแบบการแก้จนด้วย พลังของพื้นที่.....	99
เกี่ยวกับผู้เขียน	130

ภาพ : ศิระศักดิ์ คชสวัสดิ์

State of Poverty Ubon Together - เราจะแก้จนด้วยกัน

จันทรา ณะวัฒนาวงศ์

บริบทจังหวัดอุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานีถือเป็นศูนย์กลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ซึ่งมีพรมแดนติดกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และราชอาณาจักรกัมพูชา จึงทำให้อุบลราชธานีมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการค้าชายแดนที่สำคัญของประเทศ ด้วยยุทธศาสตร์ที่ตั้งของจังหวัดจึงทำให้อุบลราชธานี มีการขยายตัวของการท่องเที่ยวจากความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก จนเป็น 1 ใน 5 ของ จังหวัดที่มีสัดส่วนรายได้จากการท่องเที่ยวมากที่สุดส่วนใหญ่เป็นเมืองท่องเที่ยวหลัก คือ จังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น อุดรธานีและอุบลราชธานี โดยมีสัดส่วนรายได้จากการท่องเที่ยวร้อยละ 26.4 18.1 11.9 และ 7.1 ตามลำดับ

จังหวัดอุบลราชธานีได้กำหนดวิสัยทัศน์ว่า “ เมืองน่าอยู่ทันสมัย เกษตรปลอดภัยมูลค่าสูง เศรษฐกิจชีวภาพ ศูนย์กลางการค้าการลงทุน เมืองท่องเที่ยวแห่งความสุขหลายมิติสู่สากล ” มีจุดเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ

ภาคการเกษตร ภาคอุตสาหกรรมและภาคการบริการ เป็นกลไกหลักในการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์จังหวัด ควบคู่กับการพัฒนาศักยภาพของกำลังคนทั้งในด้านการศึกษา สาธารณสุข ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนเนื่องจากสภาพภูมิสังคมของจังหวัดมีอาณาเขตติดกับชายแดนจึงมีติดด้านการค้าชายแดนอีกปัจจัยด้วย (สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2566)

จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า แอ่งโคราช (Korat basin) โดยสูงจากระดับน้ำทะเล เฉลี่ย ประมาณ 68 เมตร (227 ฟุต) ลักษณะโดยทั่วไปเป็นที่สูงต่ำ เป็นที่ราบสูงลาดเอียงไปทางตะวันออกมีแม่น้ำโขง เป็นแนวเขตกับจังหวัดอุบลราชธานีกับสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาวมีแม่น้ำชีไหลมาบรรจบกับ แม่น้ำมูลซึ่งไหลผ่านกลางจังหวัดจากทิศตะวันตกมายังทิศตะวันออกแล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขง ที่อำเภอ โขงเจียม และมีลำน้ำใหญ่ ๆ อีกหลายสาย ได้แก่ ลำเซบก ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย และมีภูเขาสลับซับซ้อนหลายแห่ง ทางบริเวณชายแดน ตอนใต้ที่สำคัญคือ เทือกเขาบรรทัดและเทือกเขาพนมดงรักซึ่งกั้นอาณาเขตระหว่างจังหวัดอุบลราชธานีกับสาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว และกัมพูชา ลักษณะภูมิฐานของจังหวัดอุบลราชธานี แบ่งออกโดยสังเขปดังนี้ (สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2563)

1) บริเวณที่เป็นสันดินริมน้ำ (River levee) เกิดจากตะกอนลำน้ำที่พัดพามาทับถม สภาพพื้นที่เป็นเนิน สันดินริมฝั่งแม่น้ำโขง และบางบริเวณสันดินริมฝั่งลำเซบาย

2) บริเวณที่เป็นแบบลานตะพักลำน้ำ (Terrace) ที่เกิดจากการกระทำของขบวนการของน้ำนานมาแล้ว ประกอบด้วยบริเวณที่เป็นลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ ระดับกลางและระดับสูง ลักษณะพื้นที่มีทั้งที่เป็นที่ราบแบบลูกคลื่นลอนลาดจนถึงลูกคลื่นลอนชัน จะอยู่ถัดจากบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงขึ้นมา พื้นที่เหล่านี้จะพบในบริเวณ ทิวเขาของจังหวัด กล่าวคือ

ทางตอนเหนือ ทางตะวันออกและทางใต้ บางแห่งใช้สำหรับทำนาและบางแห่งใช้สำหรับปลูกพืชไร่

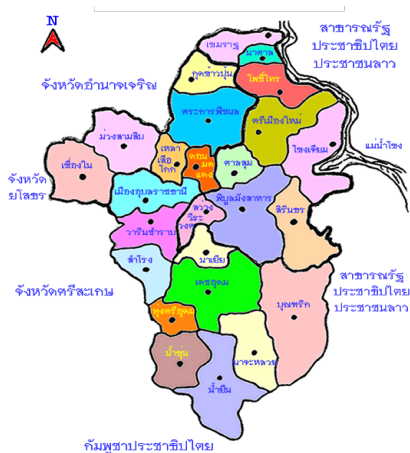
3) บริเวณที่เป็นแอ่ง (Depression) หรือที่ราบต่ำหลังแม่น้ำ (Back swamp) เกิดจากการกระทำของขบวนการของน้ำ พบบางแห่งในบริเวณริมแม่น้ำโขง แม่น้ำชี ลำเซบายและลำโดมใหญ่ จะมีน้ำแช่ขังนานในฤดูฝน

4) บริเวณที่เป็นเนินตะกอนรูปพัด (Coalescing fans) สภาพพื้นที่แบบนี้มีลักษณะเด่น คือ รูปร่างจะเป็นรูปพัด เกิดจากหินในบริเวณเหล่านั้น ถูกทำให้แตกหักสะสมอยู่กับพวกที่มีอนุภาคละเอียดกว่าเมื่อฝนตกลงมาในปริมาณมาก กำลังของน้ำจะมีมากจนสามารถพัดพาเอาตะกอนเหล่านั้น ออกมานอกหุบเขาได้ เมื่อมาถึงนอกหุบเขาหรือเชิงเขา สภาพพื้นที่ก็จะเป็นที่ราบทางน้ำไหลกระจายออกไป ทำให้กำลังของน้ำลดลงก็จะตกตะกอนในบริเวณน้ำจะพบบอยู่ทางตอนใต้และทางตะวันตกของจังหวัด

5) บริเวณที่เป็นเนินที่เกิดจากการไหลของธารลาวา (Lava flow hill) เป็นเนินเขาที่เกิดจากการไหลของธารลาวา ดินบริเวณนี้จะมีศักยภาพทางการเกษตรสูง ซึ่งเป็นผลจากการสลายตัวผุพังของหินบะซอลท์ บริเวณนี้จะพบบอยู่ในอำเภอน้ำยืน

6) บริเวณที่ลาดเชิงเขา (Foot hill slope) เป็นที่ลาดเชิงเขาที่ตะกอนบริเวณที่เกิด จากขบวนการของน้ำนานมาแล้วทับถมกัน บริเวณนี้จะพบบอยู่ในอำเภอโขงเจียม อำเภอพิบูลย์รักษ์ อำเภอศรีเมืองใหม่ และอำเภอ ทรายมูล

7) บริเวณที่ลาดเชิงซ้อน (Slope complex) ลักษณะเป็นภูเขาหรือเทือกเขาที่มีความลาดชันมากกว่า 35 เปอร์เซ็นต์จะพบบริเวณเทือกเขาพนมดงรักในอำเภอน้ำยืนอำเภอนาจะหลวยและอำเภอบุนตริก อีกแห่งหนึ่งคือ เทือกเขาภูเขา ซึ่งจะพบมากในอำเภอโขงเจียม และอำเภอ ศรีเมืองใหม่

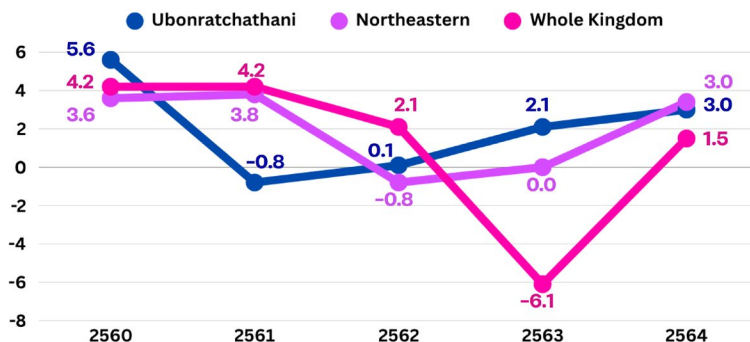
สถานการณ์เศรษฐกิจของจังหวัดอุดรธาธานี

ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดอุดรธาธานี (Gross Provincial Product : GPP) ปี พ.ศ. 2564 มีมูลค่าเพิ่ม 135,617 ล้านบาท เพิ่มขึ้น 4,810 ล้านบาท เมื่อเทียบกับปี พ.ศ. 2563 (130,808 ล้านบาท) เป็นอันดับที่ 21 ของประเทศ เป็นลำดับที่ 3 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นลำดับที่ 1 ของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 (สำนักงานจังหวัดอุดรธาธานี, 2566)

รายได้ประชากรเท่ากับ 78,275 บาท ต่อคนต่อปีเพิ่มขึ้น 2,827 บาท เมื่อเทียบกับปี พ.ศ. 2563 (75,403 บาท ต่อคนต่อปี) เป็นลำดับที่ 66 ของประเทศ เป็นลำดับที่ 13 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นลำดับที่ 2 ของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 (สำนักงานจังหวัดอุดรธาธานี, 2566)

ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดอุดรธาธานี ปี พ.ศ. 2564 มีอัตราการขยายตัวร้อยละ 3.0 เพิ่มขึ้นในอัตราเร่งตัวเมื่อเทียบกับปี พ.ศ. 2563 จากการฟื้นตัวจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา 2019 เมื่อเทียบการขยายตัวในระดับประเทศ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า

จังหวัดอุบลราชธานี มีอัตราการขยายตัวสูงกว่าประเทศ (1.5 %) แต่ขยายตัวต่ำกว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (3.4 %) (สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2566)

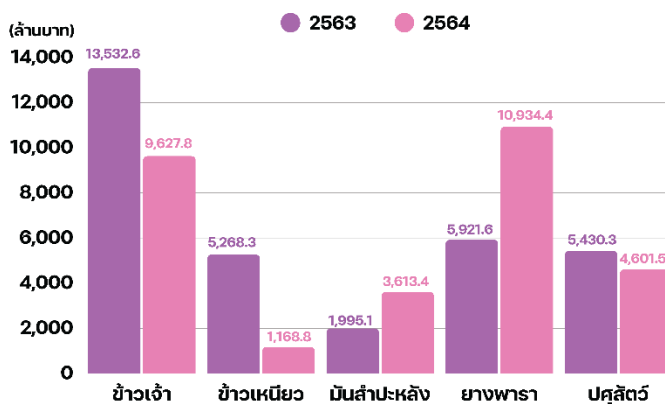

ภาพที่ 1.1 อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจจังหวัดอุบลราชธานี
เปรียบเทียบกับระดับภาคและระดับจังหวัด

เมื่อพิจารณาอุปสงค์และอุปทานในปี 2564 ซึ่งเป็นเครื่องชี้ภาวะเศรษฐกิจของจังหวัด พบว่า “อุปสงค์” ขยายตัวร้อยละ 4.6 พิจารณาจากการค้าขายแดนขยายตัวร้อยละ 10.5 จากมูลค่าการนำเข้าเพิ่มขึ้น การใช้จ่ายภาครัฐขยายตัวร้อยละ 4.8 จากการเบิกจ่ายงบลงทุนและเงินนอกงบประมาณเพิ่มขึ้น การลงทุนภาคเอกชนขยายตัวร้อยละ 3.5 จากการปล่อยสินเชื่อเพื่อการพาณิชย์และธุรกิจที่ขอจดทะเบียนใหม่เพิ่มขึ้น และการบริโภคภาคเอกชนขยายตัวร้อยละ 0.5 จากปริมาณการใช้ไฟฟ้าในครัวเรือน จำนวนรถยนต์จดทะเบียนใหม่ จำนวนรถจักรยานยนต์จดทะเบียนใหม่ และภาษีมูลค่าเพิ่มจากการบริโภค (ภพ.30) เพิ่มขึ้น ขณะที่ “อุปทาน” หดตัวร้อยละ -0.8 พิจารณาจากภาคบริการและการท่องเที่ยวหดตัวร้อยละ -1.5 จากรายได้การค้าส่งค้าปลีกและจำนวนนักท่องเที่ยวในจังหวัดที่มีจำนวนลดลง และภาคการเกษตรหดตัวลงร้อยละ -0.5 จาก

มูลค่าข้าวเจ้าและข้าวเหนียว โคเนื้อ สุกรและไก่เนื้อ ขณะที่ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวร้อยละ 2.2 จากปริมาณการใช้ไฟฟ้าในโรงงานอุตสาหกรรม จำนวนโรงงานทั้งหมดและทุนจดทะเบียนสะสมทั้งจังหวัดเพิ่มขึ้น (สำนักงานคลังจังหวัดอุบลราชธานี, 2564)

เมื่อพิจารณาไปยังโครงสร้างเศรษฐกิจของจังหวัดอุบลราชธานีพบว่าภาคการเกษตร ซึ่งมีสัดส่วนการผลิตมากที่สุดของจังหวัด มีมูลค่าโดยรวม 30,144.5 ล้านบาท จำแนกเป็นรายได้จากพืชหลัก (ข้าว, มันสำปะหลัง และยางพารา) มูลค่า 25,344.4 ล้านบาท ด้านปศุสัตว์มูลค่า 4,601.5 ล้านบาท โดยข้าวเจ้าและข้าวเหนียรมีผลผลิตที่ออกสู่ตลาดลดลงและราคาปรับตัวลดลงตามราคาตลาด ในขณะที่มันสำปะหลังและยางพาราเพิ่มขึ้นทั้งปริมาณและราคา ขณะที่ปริมาณโคเนื้อและไก่เนื้อลดลงทั้งปริมาณและราคาจากเกิดโรคล้มปัสกิ้นในโคเนื้อ และสุกรปริมาณลดลงส่งผลให้ราคาปรับตัวสูงขึ้นเนื่องจากเกิดโรคอหิวาห์แอฟริกาในสุกร (สำนักงานคลังจังหวัดอุบลราชธานี, 2564)

ภาพที่ 1.2 รายได้จากการผลิตในภาคการเกษตร

จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า ภาคการเกษตรถือเป็นสาขาการผลิตหลักของจังหวัดอุบลราชธานี คนจำนวนมากในจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งหมายรวมถึงครัวเรือนยากจนเป้าหมายพึ่งพารายได้จากภาคการเกษตรที่มีความผันผวน ทั้งเนื่องจากจากปริมาณผลผลิต ราคาในตลาด และสถานการณ์ระบาดของโรคต่าง ๆ ยิ่งสะท้อนให้เห็นว่าปัจจัยเหล่านี้ส่งผลต่อความเสี่ยงของสถานการณ์ความยากจนในจังหวัดอุบลราชธานีอย่างมีนัยยะสำคัญ

ขณะที่ภาคบริการและการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นเสาเศรษฐกิจที่สำคัญในการพัฒนาในยุคปัจจุบัน ในมิตินี้พิจารณาไปทีละรายได้จากการค้าส่งค้าปลีก รายได้จากการค้าส่ง จำนวนนักท่องเที่ยว และภาษีบำรุงท้องถิ่นจากโรงแรมของ อบจ. พบว่าในทุกมิติของภาคบริการและการท่องเที่ยวลดลงทุกด้านเมื่อเทียบกับปีที่ผ่านมา การค้าส่งค้าปลีกมูลค่า 11,675.7 ล้านบาท ลดลง 560.7 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 4.6 จากรายได้การค้าส่งมีมูลค่า 1,170.3 ล้านบาท ลดลง 199.7 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 14.6 และรายได้การขายปลีกมีมูลค่า 10,505.4 ล้านบาท ลดลง 361.0 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 14.6 การท่องเที่ยว มีจำนวนนักท่องเที่ยวรวมจำนวน 1,539,352 คน จากจำนวนนักท่องเที่ยวเข้าพักจำนวน 502,120 คน และจำนวนนักท่องเที่ยวผู้มาเยี่ยมเยือน 1,037,232 คนลดลงเมื่อเทียบกับ ปีที่ผ่านมา เนื่องจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (Covid-19) ซึ่งสอดคล้องภาษีบำรุงท้องถิ่น จากโรงแรมของอบจ. มูลค่า 0.6 ล้านบาท ลดลงร้อยละ 30.4 (สำนักงานคลังจังหวัดอุบลราชธานี, 2564)

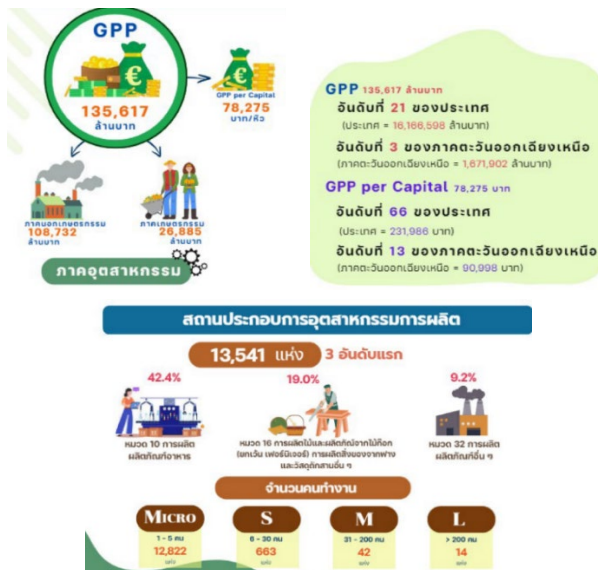
เมื่อพิจารณาไปยังโครงสร้างเศรษฐกิจของจังหวัดอุบลราชธานีพบว่าภาคการเกษตร ซึ่งมีสัดส่วนการผลิตมากที่สุดของจังหวัด มีมูลค่าโดยรวม 30,144.5 ล้านบาท จำแนกเป็นรายได้จากพืชหลัก (ข้าว, มันสำปะหลัง และยางพารา) มูลค่า 25,344.4 ล้านบาท ด้านปศุสัตว์มูลค่า 4,601.5 ล้านบาท โดยข้าวเจ้าและข้าวเหนียว มีผลผลิตที่ออกสู่ตลาดลดลง

และราคาปรับตัวลดลงตามราคาตลาด ในขณะที่มันสำปะหลังและยางพาราเพิ่มขึ้นทั้งปริมาณและราคา ขณะที่ปริมาณโคเนื้อและไก่เนื้อลดลงทั้งปริมาณและราคาจากเกิดโรคล้มปัสสาวะในโคเนื้อ และสุกรปริมาณลดลงส่งผลให้ราคาปรับตัวสูงขึ้นเนื่องจากเกิดโรคอหิวาต์แอฟริกา (สำนักงานคลังจังหวัดอุบลราชธานี, 2564)

ในส่วนของ GPP (Gross Provincial Products) หรือผลิตภัณฑ์จังหวัด เป็นข้อมูลที่ให้ภาพรวมเศรษฐกิจของจังหวัด เนื่องจากการประมวลรวมรายได้ที่มาจากกิจกรรมการผลิตทั้งหมด ที่ดำเนินการอยู่ในพื้นที่ของจังหวัด ตัวเลข GPP เป็นเครื่องชี้ที่แสดงทั้งขนาด (Volume) ของรายได้จากการผลิตของจังหวัด และสามารถใช้อธิบายทิศทางการขยายตัวทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) ในช่วงเวลาต่างๆ รวมทั้งสามารถแสดงโครงสร้างการผลิตที่มีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ดังนั้น GPP จึงเป็นข้อมูลหลักที่สามารถใช้ในการติดตามภาวะเศรษฐกิจและนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการวางแผนพัฒนาจังหวัดด้วย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

สำหรับจังหวัดอุบลราชธานี ตัวเลข GPP ในปี 2564 อยู่ที่ 135,617 ล้านบาท เป็นอันดับที่ 21 ของประเทศ และเป็นอันดับที่ 3 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม้ว่าจังหวัดอุบลราชธานีจะมีขนาดของรายได้จากการผลิตในระดับใหญ่ แต่เมื่อพิจารณาจาก GPP per Capital หรือผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัว หมายถึง ค่าเฉลี่ยที่แสดงมูลค่าการผลิตของจังหวัดเฉลี่ยต่อประชากร 1 คน พบว่าอยู่ 78,275 บาท เป็นอันดับที่ 66 ของประเทศ และเป็นอันดับที่ 13 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตัวเลขเหล่านี้สะท้อนว่ารายได้ของจังหวัดอุบลราชธานีมาจากภาคการเกษตร ซึ่งมีความไม่แน่นอนทั้งด้านปริมาณและราคาผลผลิต เนื่องจากความผันผวนด้านราคาผลผลิตทางการเกษตรและสภาพภูมิอากาศที่เกษตรกรไม่สามารถควบคุมได้ ส่วนการผลิตภาคนอกเกษตรต่าง ๆ โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้มากกลับมีสัดส่วนที่น้อยมากเมื่อเทียบ

กับจำนวนประชากรทั้งจังหวัด โดยมีสถานประกอบการอุตสาหกรรมขนาดกลางที่มีแรงงานอยู่ระหว่าง 31-200 คน จำนวน 42 แห่ง และสถานประกอบการอุตสาหกรรมการผลิตขนาดใหญ่ที่มีแรงงานมากกว่า 200 คน จำนวน 14 แห่งเท่านั้น ทำให้ศักยภาพในการสร้างรายได้จากภาคอุตสาหกรรมให้กับจังหวัดโดยรวมอยู่ในระดับต่ำ

ภาพที่ 1.3 ผลผลิตจังหวัดอุบลราชธานี (GPP)/
 GGP per Capita และศักยภาพของภาคอุตสาหกรรม
 ที่มา: สำนักงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี

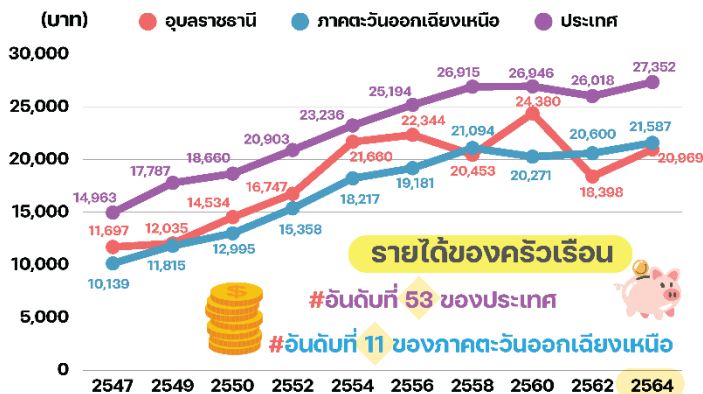
ในส่วนรายได้ของครัวเรือนในจังหวัดอุบลราชธานี ยังคงมีระดับของรายได้ที่มีลักษณะไม่คงที่ กล่าวคือ มีบางปีที่รายได้ของครัวเรือนลดระดับลงมาอย่างเด่นชัด ซึ่งเกิดจากสถานการณ์น้ำท่วมที่ส่งผลในระดับรุนแรงในจังหวัดอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2562 ดังปรากฏในตาราง

ตารางที่ 1.1 รายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือนต่อครัวเรือน จังหวัดอุบลราชธานี
พ.ศ. 2547 – 2564

หน่วย: บาท

ปี	รายได้เฉลี่ย
2547	11,696.67
2549	12,035.00
2550	14,534.00
2552	16,747.40
2554	21,659.60
2556	22,343.70
2558	20,452.50
2560	24,380.10
2562	18,397.86
2565	20,969.28

รายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือนต่อครัวเรือนของจังหวัดอุบลราชธานีในปี 2564 เมื่อเทียบกับทั้งประเทศอยู่ในลำดับที่ 53 ของประเทศ และอยู่ในลำดับที่ 11 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

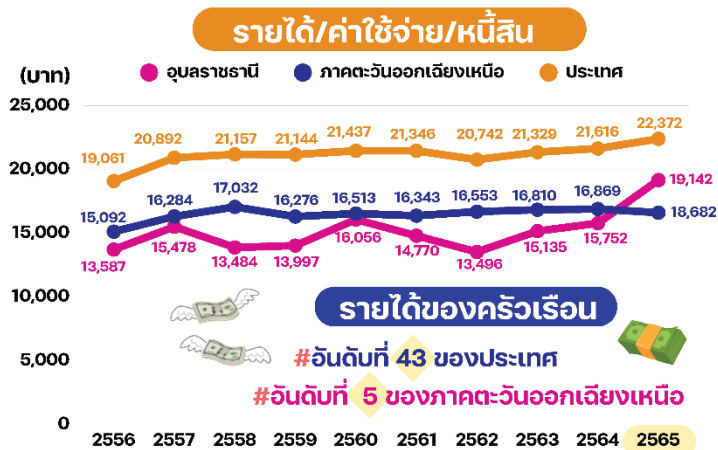

ภาพที่ 1.4 รายได้ของครีวเรือนในจังหวัดอุดรธาธาณี
เปรียบเทียบในระดับประเทศและในระดับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ที่มา: สำนักงานสถิติจังหวัดอุดรธาธาณี

สำหรับรายจ่ายพบว่าจังหวัดอุดรธาธาณีมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือนต่อครีวเรือน โดยค่าใช้จ่ายในครีวเรือนประกอบด้วย การใช้จ่ายเกี่ยวกับสิ่งของหรือการบริการด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการครองชีพที่ครีวเรือนต้องซื้อ/จ่ายด้วยเงิน หรือได้มาโดยไม่ได้อื้อ/จ่าย (ผลิตเอง ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น/รัฐเป็นสวัสดิการจากการทำงาน หรือเบิกได้จากนายจ้าง) ประกอบด้วย

- 1) ค่าใช้จ่ายสินค้าและบริการ ได้แก่ (1) ค่าใช้จ่ายอุปโภคบริโภคของครีวเรือน (2) ค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคบริโภคของครีวเรือน
- 2) ค่าใช้จ่ายอาหาร เครื่องดื่ม และยาสูบ ได้แก่ อาหารทุกประเภท (อาหารสด อาหารแห้ง อาหารสำเร็จรูป เครื่องปรุงรส เป็นต้น) เครื่องดื่ม (มี/ไม่มีแอลกอฮอล์) และยาสูบ (ยาเส้น ยาฉุน หมาก ยานัตถ์ เป็นต้น)

จากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือนต่อครัวเรือนของจังหวัดอุบลราชธานี ในปี พ.ศ. 2565 อยู่ในอันดับที่ 43 ของประเทศ และอยู่ในลำดับที่ 5 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังภาพ

ภาพที่ 1.5 ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือนของครัวเรือนจังหวัดอุบลราชธานี
พ.ศ. 2556 – 2565

ที่มา: สำนักงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี

ตารางที่ 1.2 รายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือนต่อครัวเรือน จังหวัดอุบลราชธานี
พ.ศ. 2547 – 2564

หน่วย: บาท

ปี พ.ศ.	รายได้เฉลี่ย
2547	11,696.67
2549	12,035.00
2550	14,534.00
2552	16,747.40
2554	21,659.60
2556	22,343.70
2558	20,452.50
2560	24,380.10
2562	18,397.86
2565	20,969.28

ในส่วนของหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนในจังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547-2564 พบว่าครัวเรือนจังหวัดอุบลราชธานีมีหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเพื่อใช้จ่ายในครัวเรือน การกู้ยืมเพื่อใช้ทำธุรกิจที่ไม่ใช่การเกษตร การกู้ยืมเพื่อใช้ทำการเกษตร การกู้ยืมเพื่อใช้ในการศึกษา การกู้ยืมเพื่อใช้ซื้อ/เช่าซื้อบ้านและที่ดิน และการกู้ยืมอื่นๆ โดยสถิติตั้งแต่ปี 2560-2564 หนี้สินของครัวเรือนอยู่ที่การกู้ยืมเพื่อใช้จ่ายในครัวเรือนเป็นอันดับ 1 และการกู้ยืมเพื่อใช้ทำการเกษตรเป็นอันดับ 2 ดังตาราง

ตารางที่ 1.6 หนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือน จำแนกตามวัตถุประสงค์
ของการกู้ยืม จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2547 – 2564

หน่วย: บาท

ปี พ.ศ.	การศึกษา	ใช้จ่ายใน ครัวเรือน	ซื้อ/เช่า ซื้อบ้าน และที่ดิน	ทำ การเกษตร	ทำธุรกิจ นอก การเกษตร	อื่น ๆ	รวม
2547	-	34,064.9	17,377.5	20,169.5	7,829.4	975.5	80,416.8
2549	1,955.0	33,218.0	8,909.0	11,077.0	39,565.0	983.0	95,706.0
2550	373.0	56,809.0	23,985.0	15,305.0	9,340.0	-	105,811.0
2552	645.0	60,319.0	16,147.0	21,907.0	17,027.0	-	116,045.0
2554	2,103.4	104,806.8	31,744.0	21,473.5	12,011.4	925.8	173,064.9
2556	827.9	111,162.9	12,642.4	25,988.8	15,600.0	-	166,221.9
2558	1,562.7	77,425.4	18,218.8	16,589.4	22,411.6	-	136,208.0
2560	2,155.9	116,713.8	30,037.8	38,156.7	8,057.9	-	195,122.1
2562	2,868.0	69,289.5	9,522.4	44,202.9	12,826.1	144.7	138,853.7
2564	1,440.9	124,763.8	36,246.3	39,112.6	13,965.1	186.4	215,715.1

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ

จากข้อมูลรายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สินของครัวเรือนในจังหวัด
อุบลราชธานี พบว่าเมื่อเปรียบเทียบรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนและค่าใช้จ่าย
ต่อครัวเรือนในช่วงปี 2560-2564 พบว่าในปี 2560 ครัวเรือนในจังหวัด
อุบลราชธานีมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนที่ 24,380.10 บาท ขณะที่ค่าใช้จ่าย
เฉลี่ยต่อเดือนอยู่ที่ 16,045.66 บาท มีเงินเหลือ 8,334.44 บาท แต่มีหนี้สิน
ต่อครัวเรือนเฉลี่ยเดือนละ 16,260.17 บาท ในปี 2562 ครัวเรือนในจังหวัด
อุบลราชธานีมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนที่ 18,397.86 บาท ขณะที่ค่าใช้จ่าย
เฉลี่ยต่อเดือนอยู่ที่ 13,496.02 บาท มีเงินเหลือ 4,901.86 บาท แต่มีหนี้สิน
ต่อครัวเรือนเฉลี่ยเดือนละ 11,071.17 บาท และในปี 2564 ครัวเรือนใน
จังหวัดอุบลราชธานีมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนที่ 20,969.28 บาท ขณะที่
ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือนอยู่ที่ 15,751.71 บาท มีเงินเหลือ 5,217.57 บาท
แต่มีหนี้สินต่อครัวเรือนเฉลี่ยเดือนละ 17,976.25 บาท ซึ่งสามารถวิเคราะห์

ได้ว่าครัวเรือนในจังหวัดอุบลราชธานีในภาพรวม มีรายได้ที่ไม่เพียงพอต่อรายจ่ายและหนี้สินครัวเรือน ดังนั้นจึงเผชิญกับปัญหาการไม่มีเงินออมสำรองสำหรับเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิด ซึ่งตรงกับข้อมูลจากการสำรวจของโครงการวิจัยฯ ที่มีการค้นหาสอบถามครัวเรือนยากจนเข้าสู่ระบบ PPPConnex ปี 2564-2566 (ppaos.com) พบว่าครัวเรือนยากจนเป้าหมายในระบบทั้งสิ้นจำนวน 16,843 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่ไม่มีการออมเลยจำนวน 12,744 ครัวเรือน

ตารางที่ 1.3 จำนวนครัวเรือนยากจนในระบบ PPPConnex ที่ไม่มีการออมทรัพย์

ปี พ.ศ.	ครัวเรือน ยากจนทั้งหมด	ครัวเรือน ยากจนที่ไม่มี การออมทรัพย์	ร้อยละ
2564	7,421	5,193	69.98
2565	8,824	7,067	80.08
2566	589	484	82.17
2567	1,725	1,156	67.01

ที่มา: สถิติข้อมูลครัวเรือนยากจนในระบบ PPPConnex จังหวัดอุบลราชธานี

ทิศทางการพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี: โอกาส ศักยภาพ และความท้าทาย

จังหวัดอุบลราชธานี โดยกลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี ได้จัดทำแผนพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2566 – 2570 ตามมติที่ประชุมคณะกรรมการบูรณาการนโยบายพัฒนาภาค (ก.บ.ภ.) ครั้งที่ 2/2564 เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม

2564 (สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2564) และต่อมาได้มีการทบทวน แผนพัฒนาจังหวัดข้างต้น โดยระบุเหตุผลของการทบทวนแผนเพื่อให้ทัน ต่อสถานการณ์และใช้เป็นกรอบและทิศทางในการจัดทำแผนปฏิบัติราชการ ตลอดจนเป็นการสนับสนุนการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ชาติ และแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมถึงแผนและนโยบายต่าง ๆ ที่สำคัญของ รัฐบาล ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2565 ภายใต้ เป้าหมายของการพัฒนาจังหวัด คือ “เมื่อนำอยู่ทันสมัย เกษตรปลอดภัย มูลค่าสูง เศรษฐกิจชีวภาพ ศูนย์กลางการค้าการลงทุน เมืองท่องเที่ยวแห่ง ความสุขหลายมิติสู่สากล” และได้กำหนดประเด็นและเป้าหมายการพัฒนา ไว้ 5 ด้าน ดังนี้ (สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2564)

1. การพัฒนาเมื่อนำอยู่ทันสมัย มีเป้าหมายในการพัฒนาจังหวัด ให้เป็นเมื่อนำอยู่ทันสมัยตามแนวทางการพัฒนาเมือง Smart city โดย กำหนดดำเนินการให้ครบเกณฑ์ทุกด้านในปี พ.ศ. 2570

2. การส่งเสริมเกษตรปลอดภัยมูลค่าสูง มีเป้าหมายส่งเสริมให้ เกษตรกรสามารถยกระดับการผลิตให้มีประสิทธิภาพและได้มาตรฐาน เพื่อ สร้างมูลค่าสินค้าเกษตรและสามารถเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภาค การเกษตรตามเกณฑ์ที่กำหนด

3. การส่งเสริมเศรษฐกิจชีวภาพ มีเป้าหมายให้เกษตรกรและผู้ประกอบการได้รับการถ่ายทอดความรู้ตามแนวทางเศรษฐกิจชีวภาพ (Bio Economy) เพื่อสร้างเศรษฐกิจชีวภาพในพื้นที่ตามเป้าหมายที่กำหนดใน แต่ละปี

4. การพัฒนาศูนย์กลางการค้าการลงทุน มีเป้าหมายในการเพิ่ม มูลค่าการค้าการลงทุนในพื้นที่ให้บรรลุเกณฑ์ตามตัวชี้วัดที่กำหนด

5. การส่งเสริมเมืองท่องเที่ยวแห่งความสุขหลายมิติสู่สากล มี เป้าหมายให้ภาคการท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาและเพิ่มศักยภาพ โดยมี รายได้รวมจากการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นตามเกณฑ์ตัวชี้วัดที่จังหวัดกำหนดใน แผนพัฒนาจังหวัด

ภายใต้ประเด็นและเป้าหมายของการพัฒนาที่กล่าวข้างต้น ถูกนำมาใช้ในการกำหนดแผนงานและโครงการสำคัญต่าง ๆ สรุปได้ ดังตารางที่ 2 โดยจะใช้งบประมาณตลอดระยะเวลา 5 ปี เป็นเงิน 9,889,795,630 บาท

ตารางที่ 1.4 สรุปแผนงาน โครงการสำคัญ และหน่วยงานดำเนินการ ตามแผนพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2566 – 2570

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยงานในการ
ประเด็นการพัฒนาที่ 1 การพัฒนาเมืองน่าอยู่ ทันสมัย	1) การพัฒนาเป็นเมือง สุภาพะดี มีความพร้อม ในการตอบสนองทุก ความต้องการของผู้ อาศัยในทุกด้าน และมีสิ่ง อำนวยความสะดวก	โครงการพัฒนาเป็นเมืองสุ ภาพะดี มีความพร้อมในการ ตอบสนองทุกความต้องการ ของผู้อาศัยในทุกด้าน โครงการพัฒนาเมืองสู่การ เป็นเมืองอัจฉริยะจังหวัด อุบลราชธานี	สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี แขวงทางอุบลราชธานีที่ ๑ แขวงทางอุบลราชธานีที่ ๒ แขวงทางหลวงชนบท กรมท่าอากาศยาน การรถไฟแห่งประเทศไทย สำนักงานส่งเสริมจังหวัดอุบลราชธานี องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี หอการค้าจังหวัดอุบลราชธานี สมาคมธุรกิจการท่องเที่ยวจังหวัด อุบลราชธานี สมาคมการค้าการท่องเที่ยวลุ่มน้ำโขง

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
			จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด อุบลราชธานี
		โครงการพัฒนาศักยภาพการ ขับเคลื่อนการพัฒนาเมือง อัจฉริยะ Smart City อุบลราชธานี	สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี
		โครงการพัฒนาเมืองสุข ภาวะที่ดี การศึกษาเท่า เทียมสู่การเป็นเมือง อัจฉริยะ	สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดอุบลราชธานี
		โครงการพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐานและระบบสาธารณูป โภค จังหวัดอุบลราชธานี	สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด อุบลราชธานี ที่ทำการปกครองจังหวัดอุบลราชธานี อำเภอทั้ง 25 อำเภอ
	2) ส่งเสริมการเรียนรู้และ พัฒนาการเข้าถึงบริการ	โครงการส่งเสริมการเรียนรู้ และพัฒนาการเข้าถึงบริการ	สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดอุบลราชธานี สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน ๗ จังหวัด อุบลราชธานี

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
	ทางด้านการศึกษาตลอดชีวิตอย่างเท่าเทียม	ทางด้านการศึกษาตลอดชีวิตอย่างเท่าเทียม	คณะแพทยแผนไทยและแพทย์ทางเลือก ม.ราชภัฏอุบลราชธานี สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคง ของมนุษย์จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานแรงงานจังหวัดอุบลราชธานี
	3) การรักษาความมั่นคง ของชาติและความ ปลอดภัยของประชาชน	โครงการการรักษาความ มั่นคงของชาติและความ ปลอดภัยของประชาชน	สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณ ภัยจังหวัดอุบลราชธานี กองอำนาจการรักษความมั่นคงภายใน จังหวัดอุบลราชธานี ตำรวจภูธรจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด อุบลราชธานี สำนักงานยุติธรรมจังหวัดอุบลราชธานี ที่ทำการปกครองจังหวัด อำนาจทั้ง 25 อำเภอ
	4) การพัฒนาพลังงาน ทดแทนและพลังงาน สะอาด	การพัฒนาพลังงานทดแทน และพลังงานสะอาด	สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยงานในการ
	5) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานจัดการป่าไม้ที่ 7 สาขาอุบลราชธานี สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ อุทยานแห่งชาติแก่งช้างเผือก เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบึงพิสัย สถานีควบคุมไฟป่าผาแต้ม สถานีควบคุมไฟป่าบึงพิสัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
ประเด็นการพัฒนาที่ 2 การส่งเสริมเกษตรปลอดภัยมูลค่าสูง	1) ส่งเสริมการผลิต การแปรรูป และการบริหารจัดการสินค้าเกษตรมูลค่าสูงสู่สากล	โครงการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพการผลิตและแปรรูปสินค้าเกษตรแบบครบวงจรเพื่อยกระดับเกษตรกรและวิสาหกิจชุมชนสู่การเป็นเกษตรอินทรีย์ตามแนวทาง BCG Economy	สำนักงานเกษตรจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานประมงจังหวัดอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
	2) ส่งเสริมพัฒนาเกษตรกร สถาบันเกษตรกร และวิสาหกิจชุมชน เป็นผู้ประกอบการธุรกิจสมัยใหม่อย่างครบวงจร	โครงการส่งเสริมพัฒนาเกษตรกร สถาบันเกษตรกร และวิสาหกิจชุมชนเป็นผู้ประกอบการธุรกิจสมัยใหม่อย่างครบวงจร	สำนักงานเกษตรจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานปศุสัตว์จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานประมงจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดอุบลราชธานี
	3) สร้างภูมิคุ้มกันทางเกษตรต่อการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติและโรคระบาด	โครงการส่งเสริมการผลิตสินค้าเกษตรปลอดภัยมูลค่าสูง	สำนักงานเกษตรจังหวัดอุบลราชธานี
	4) ส่งเสริมพลังงานทดแทนเศรษฐกิจฐานรากและอนุรักษ์พันธุ์พืชหายากการดินและน้ำเพื่อการพัฒนา	โครงการเพิ่มศักยภาพการกระจายรายได้ด้วยพลังงานแสงอาทิตย์	สำนักงานเกษตรจังหวัดอุบลราชธานี
	เกษตรมูลค่าสูง	โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	โครงการชลประทานอุบลราชธานี โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาช้างและเขายาย

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
ประเด็นการพัฒนาที่ 3 การส่งเสริมเศรษฐกิจ ชีวภาพ	1) ถ่ายทอดเทคโนโลยี ผลงานวิจัยและนวัตกรรม ให้แก่เกษตรกร กลุ่ม เกษตรกรและ ผู้ประกอบการ เพื่อให้ สามารถแปรรูปและใช้ ประโยชน์จากทรัพยากร ทางชีวภาพของพื้นที่ได้ อย่างมีประสิทธิภาพ	โครงการเสริมสร้างองค์ ความรู้ในการนำเทคโนโลยี นวัตกรรมเพื่อการแปรรูป และใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรฐานชีวภาพ	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัด อุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี สำนักงานประมงจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานเกษตรจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด อุบลราชธานี สำนักงานปศุสัตว์จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด อุบลราชธานี สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี
	2) สร้างและพัฒนา โครงสร้างพื้นฐาน ส่งเสริมมาตรฐาน และ ส่งเสริมการเข้าถึงการ ตรวจสอบ และรับรอง มาตรฐานการแปรรูป	โครงการพัฒนานวัตกรรม เพื่อสร้างผลิตภัณฑ์มูลค่าสูง และสร้างช่องทางการตลาด บนฐานชีวภาพสู่การสร้าง แบรนด์และสร้างจุดยืนของ จังหวัด (Ubon Premium	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด อุบลราชธานี สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัด อุบลราชธานี สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
	ผลิตผลสำคัญจากฐานชีวภาพสู่สากล	Product) การพัฒนาระบบการจัดกร ฟาร์มของเกษตรกรสู่การรับรองมาตรฐานการ ปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (GAP)	
		โครงการพัฒนา ส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกรกลุ่มเกษตรกรให้ได้รับการรับรองมาตรฐานการผลิตผลิตภัณฑ์จากฐานชีวภาพ	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สำนักงานเกษตรจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานพาณิชย์จังหวัดอุบลราชธานี
	3) สร้างผลิตภัณฑ์มูลค่าสูงเพื่อเป็นผลิตภัณฑ์หลักของจังหวัดอุบลราชธานี (Ubon Premium Products) ด้วยงานวิจัยและนวัตกรรม	โครงการบูรณาการนวัตกรรมเพื่อสร้างผลิตภัณฑ์มูลค่าสูงเป็นผลิตภัณฑ์ประจำจังหวัดอุบลราชธานี (Ubon Premium Products)	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานเกษตรจังหวัดอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี สำนักงานปศุสัตว์จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานประมงจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
ประเด็นการพัฒนาที่ 4 การพัฒนาศูนย์กลาง การค้าการลงทุน	4) เสริมสร้างการตลาด และการผลิตให้แก่ อุตสาหกรรมบนฐาน ชีวภาพ เพื่อผลักดันให้ อุบลราชธานีเป็น Bioeconomy Hub ของ พื้นที่	โครงการส่งเสริม และพัฒนา ระบบเทคโนโลยี เพื่อเพิ่ม มูลค่าเศรษฐกิจชีวภาพ	อุบลราชธานี หอการค้าอุบลราชธานี สภาอุตสาหกรรมจังหวัดอุบลราชธานี
			สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัด อุบลราชธานี สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี
	1) การเสริมสร้าง ศักยภาพการค้าชายแดน	การเสริมสร้างศักยภาพการค้า ชายแดน	ด่านศุลกากรเขมราฐ ด่านศุลกากรช่องเม็ก สำนักงานขนส่งจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด อุบลราชธานี
			สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด อุบลราชธานี

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
	ความสามารถในการแข่งขัน	และแรงงาน เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน	สำนักงานพาณิชย์จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานแรงงานจังหวัดอุบลราชธานี สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน 7 อุบลราชธานี
		โครงการพัฒนาสินค้า และผู้ประกอบการเพื่อการตลาด การลงทุนสู่สากล	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานพาณิชย์จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานแรงงานจังหวัดอุบลราชธานี สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน 7 อุบลราชธานี
	3) พัฒนาผู้ประกอบการ และแรงงานด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม	พัฒนาสินค้าด้วยเทคโนโลยี และนวัตกรรมเชิงสร้างสรรค์	สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานพาณิชย์จังหวัดอุบลราชธานี
4) สร้างโอกาสเข้าถึงตลาดและขยายช่องทาง การตลาดทั้งในและต่างประเทศ		สร้างโอกาสการเข้าถึงตลาด และขยายช่องทาง การตลาดทั้งในประเทศ และต่างประเทศ	สำนักงานพาณิชย์จังหวัดอุบลราชธานี หอการค้าจังหวัดอุบลราชธานี สภาอุตสาหกรรมจังหวัดอุบลราชธานี

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
ประเด็นการพัฒนาที่ 5 การส่งเสริมเมืองท่องเที่ยว แห่งความสุขหลายมิติสู่ สากล	พัฒนาโครงสร้าง พื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อรองรับ การขยายตัวด้านการค้า การลงทุน	โครงการพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อรองรับการค้าการ ลงทุน	เครือข่ายธุรกิจปิโตรเคมีจังหวัด อุบลราชธานี แขวงทางหลวงชนบทอุบลราชธานี แขวงทางหลวงอุบลราชธานีที่ 1 แขวงทางหลวงอุบลราชธานีที่ 2 ด้านศุลกากรของเม็ก
	1) การพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อรองรับ การขยายตัวของ อุตสาหกรรม ท่องเที่ยวสู่สากล	โครงการพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อสนับสนุนการ ท่องเที่ยวเพื่อสันทนาการ และ มาตรฐาน ท่องเที่ยว	แขวงทางหลวงอุบลราชธานีที่ 1, 2 อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อุทยานแห่งชาติภูจองนายอย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี หอการค้าจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด อุบลราชธานี สภาอุตสาหกรรมจังหวัดอุบลราชธานี เทศบาลนครอุบลราชธานี สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
	2) การพัฒนาคุณภาพแหล่งท่องเที่ยว สินค้าและบริการ รูปแบบการท่องเที่ยวที่หลากหลายให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน	โครงการพัฒนาศักยภาพของระบบทางการท่องเที่ยวของจังหวัดในมิติที่หลากหลาย สืบสานประเพณีวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักประชาสัมพันธ์เขต 2 หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาสัมพันธ์จังหวัด หอการค้า สภาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว สมาคมธุรกิจการท่องเที่ยว อำเภอทุกอำเภอ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
	3) การประชาสัมพันธ์ และการตลาดด้านการท่องเที่ยว การส่งเสริมวิถี	โครงการประชาสัมพันธ์และขยายฐานการตลาดด้านการ	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัด

ประเด็นการพัฒนา	แผนงาน	โครงการสำคัญ	หน่วยดำเนินการ
	และวัฒนธรรมท้องถิ่น และการสร้างความ เชื่อมั่นของนักท่องเที่ยว	ท่องเที่ยวเพื่อสร้างความ เชื่อมั่นของนักท่องเที่ยว	อุบลราชธานี สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 9 (อุบลราชธานี) การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จังหวัด อุบลราชธานี

ที่มา: สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2565

ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานีกับแนวคิดการดำรงชีพ

ยุทธศาสตร์ทั้ง 5 ด้านของแผนพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี ไม่ได้เพียงมุ่งหวังการเติบโตทางเศรษฐกิจ เมื่อนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดการดำรงชีพทั้ง 5 มิติ (ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทรัพยากรธรรมชาติและทุนทางสังคม) จะพบว่าการพัฒนาเมืองน่าอยู่ทันสมัย แสดงถึงความพยายามยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนผ่านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ระบบขนส่ง พลังงานสะอาด การเข้าถึงบริการสุขภาพและการศึกษา รวมถึงการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญของทุนมนุษย์ (Human Capital) โดยมีเป้าหมายให้ประชาชนสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคงและมีศักดิ์ศรี ยิ่งไปกว่านั้น แผนงานด้านนี้ยังเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการพัฒนาเมืองแบบ Smart City ซึ่งช่วยส่งเสริมทุนทางสังคม (Social Capital) ให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือระหว่างรัฐ เอกชน และประชาชนในชุมชนเมืองและชนบท

ในขณะเดียวกันการพัฒนาเกษตรปลอดภัย เศรษฐกิจชีวภาพ และการส่งเสริมการลงทุน ก็เป็นกลไกสำคัญในการสร้างอาชีพ เพิ่มรายได้ และลดความเปราะบางทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะสำหรับครัวเรือนยากจนในชนบทและพื้นที่รอบนอก ซึ่งสะท้อนนัยต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างชัดเจน เพราะประชากรในจังหวัดอุบลราชธานีส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพาเกษตรกรรมเป็นหลัก การยกระดับระบบการผลิต การแปรรูป การใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรม การเข้าถึงแหล่งน้ำ พลังงานทดแทน และการบริหารจัดการสินค้าชุมชน จึงเป็นการเสริมสร้างทุนเศรษฐกิจ (Economic Capital) ที่เข้มแข็ง ลดความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติหรือความผันผวนของราคา และช่วยให้ครัวเรือนสามารถเพิ่มรายได้ได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ การเสริมสร้างศักยภาพวิสาหกิจชุมชนให้เป็นผู้ประกอบการสมัยใหม่ยังช่วยกระตุ้นทุนทางสังคมในระดับพื้นที่ให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ดีขึ้น

สำหรับการส่งเสริมเศรษฐกิจชีวภาพ ถือเป็นการผสมผสานทุนธรรมชาติ (Natural Capital) กับทุนมนุษย์และทุนเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นให้

ประชาชนในพื้นที่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพผ่านงานวิจัย การแปรรูป และการสร้างผลิตภัณฑ์มูลค่าสูง เช่น สมุนไพร พืชพื้นถิ่น หรือสัตว์เศรษฐกิจ การส่งเสริม Ubon Premium Products ซึ่งเป็นการวางรากฐานให้จังหวัดมีจุดยืนทางเศรษฐกิจเฉพาะตัว สร้างโอกาสการแข่งขันในระดับสากล พร้อมกันนี้ยังเสริมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กันไป

ขณะที่การส่งเสริมเมืองท่องเที่ยวแห่งความสุขหลายมิติสู่สากลแสดงให้เห็นถึงการใช้ทุนวัฒนธรรม ทุนธรรมชาติ และทุนทางสังคมของจังหวัดอย่างครบถ้วน จังหวัดอุบลราชธานีมีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ วัฒนธรรม วิถีชีวิต และอาหารท้องถิ่นที่หลากหลาย ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นแหล่งรายได้ใหม่ของชุมชน โดยเฉพาะในอำเภอเมือง หากรวมถึงอำเภอรอบนอกที่มีศักยภาพแต่ยังไม่ถูกพัฒนาอย่างเต็มที่ การพัฒนาการท่องเที่ยวในมิตินี้จะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจฐานราก ลดความเหลื่อมล้ำ และสร้างโอกาสใหม่ ๆ ให้แก่คนในพื้นที่

อย่างไรก็ดี แม้จังหวัดอุบลราชธานีจะมีเป้าหมายและทิศทางการพัฒนาที่ครอบคลุมทั้งด้านทรัพยากร โครงสร้างพื้นฐาน และการมีส่วนร่วมของประชาชน แต่ก็ยังคงเผชิญกับข้อท้าทายสำคัญบางประการ เช่น ความเหลื่อมล้ำระหว่างเขตเมืองกับชนบท ความเปราะบางของชุมชนในพื้นที่เสี่ยงภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม และข้อจำกัดด้านการเข้าถึงข้อมูลหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะในกลุ่มเปราะบาง เช่น เกษตรกรรายย่อย ผู้สูงอายุ และผู้หญิงในชนบท

สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในจังหวัดอุบลราชธานี

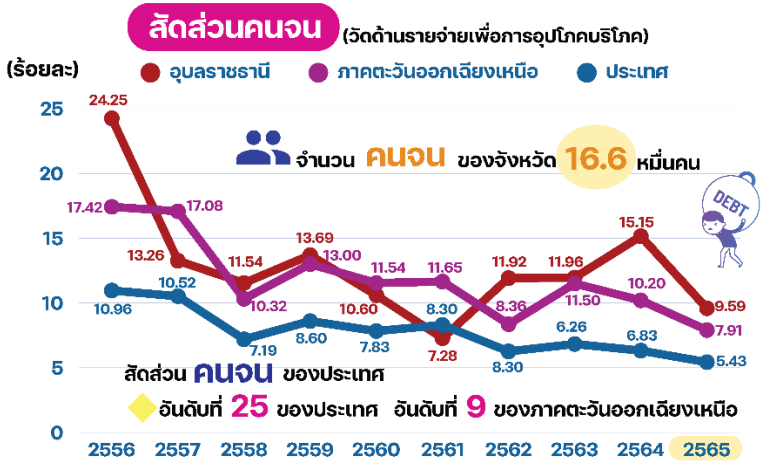
รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทยประจำปี 2566 ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พบว่า สถานการณ์ความยากจนของประเทศ

ไทยมีแนวโน้มดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยจำนวนคนจนลดลงจาก 3.79 ล้านคน ในปี 2565 มาอยู่ที่ 2.39 ล้านคน คิดเป็นสัดส่วนคนจนร้อยละ 3.41 ลดลงจากปีที่ผ่านมาซึ่งอยู่ที่ร้อยละ 5.43

แนวโน้มการปรับตัวดีขึ้นของสถานการณ์ความยากจนดังกล่าว เป็นผลมาจากการขยายตัวต่อเนื่องของเศรษฐกิจภาคเกษตรกรรมซึ่งมีส่วนส่วนแรงงานยากจนสูงที่สุด ประกอบกับโครงการลงทะเบียนเพื่อสวัสดิการแห่งรัฐ ปี 2565 ที่เป็นการลงทะเบียนรอบใหม่ ซึ่งเปิดโอกาสให้คนจนโดยเฉพาะผู้ที่เคยตกหล่นจากการลงทะเบียนรอบก่อนหน้านี้ สามารถเข้าถึงบริการและสวัสดิการต่าง ๆ ของภาครัฐมากขึ้น (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2567)

ภูมิภาคที่มีสัดส่วนคนจนสูงสุด 3 อันดับแรก ได้แก่ ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ โดยในปี 2566 มีสัดส่วนคนจนอยู่ที่ร้อยละ 7.48 ร้อยละ 4.16 และร้อยละ 3.64 ตามลำดับ ขณะที่สัดส่วนคนจนในจังหวัดอุบลราชธานีตามรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำประเทศไทย ประจำปี 2566 อยู่ที่ร้อยละ 7.89 ของประชากรจังหวัด ซึ่งถือว่าเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าค่าเฉลี่ยในระดับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

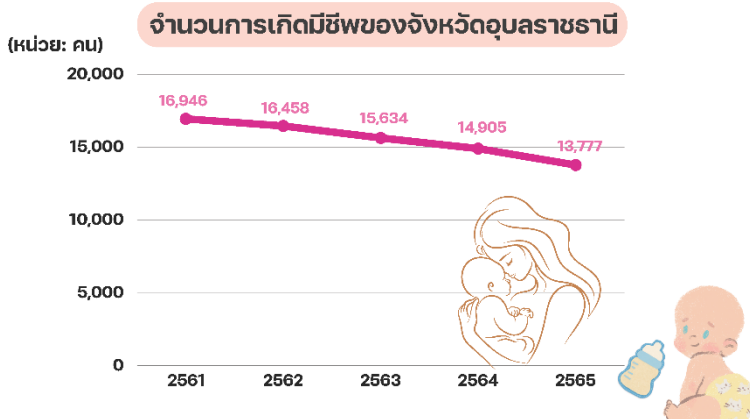
ขณะที่เส้นความยากจนจังหวัดอุบลราชธานีก็มีค่าเพิ่มสูงขึ้น กล่าวคือ ปี 2560 เท่ากับ 2,306 บาท ปี 2561 เท่ากับ 2,321 บาท ปี 2562 เท่ากับ 2,370 บาท ปี 2563 เท่ากับ 2,403 บาท ปี 2564 เท่ากับ 2,481 บาท ปี 2565 เท่ากับ 2,606 บาท และปี 2566 เท่ากับ 2,619 บาท ต่อคนต่อเดือน อย่างไรก็ตามยังคงมีสัดส่วนคนจนสูงกว่าค่าเฉลี่ยในระดับภูมิภาค ซึ่งสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนในจังหวัดอุบลราชธานี ที่มีรายได้ไม่สอดคล้องกับรายจ่ายและหนี้สิน ส่งผลให้จำนวนคนจนเพิ่มสูงขึ้น

ภาพที่ 1.7 เปรียบเทียบสัดส่วนคนจนในจังหวัดอุบลราชธานี
ที่มา: สำนักงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี

กล่าวได้ว่าสถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นผลส่วนหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรไทยในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา ซึ่งพบว่าอัตราเด็กเกิดใหม่ลดลงอย่างต่อเนื่องจาก 6.7 แสนคนในปี 2561 เหลือเพียง 5 แสนคนในปี 2565 ขณะที่จำนวนผู้สูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากจำนวน 11.6 ล้านคนในปี 2561 เป็น 13.04 ล้านคนในปี 2566 รวมทั้งจำนวนผู้สูงอายุวัยปลาย (อายุ 80 ปีขึ้นไป) มีอัตราการเพิ่มขึ้นเฉลี่ยต่อปีร้อยละ 1.2 (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์, 2566)

สถานการณ์โครงสร้างประชากรที่เกิดขึ้นในระดับประเทศ สะท้อนสถานการณ์ประชากรในจังหวัดอุบลราชธานี เช่นเดียวกัน นับตั้งแต่ปี 2561-2565 จากข้อมูลของกองยุทธศาสตร์และแผนงาน กระทรวงสาธารณสุข (2566) พบว่าจำนวนการเกิดมีชีพทั้งหมดมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับสถานการณ์ของประเทศ ดังภาพ

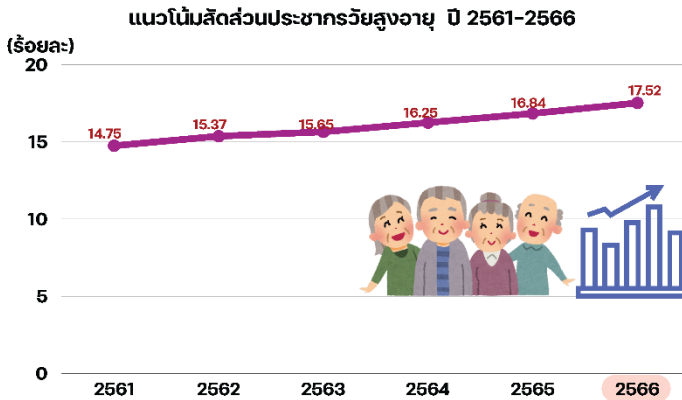

ภาพที่ 1.8 จำนวนการเกิดมีชีพของจังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ.2561-2565

ที่มา: สำนักงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี

ขณะที่ประชากรสูงอายุในจังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ปี 2561-2566 มีแนวโน้มที่ขยับสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องในทุกปี ประชากรสูงวัยที่เพิ่มขึ้นทำให้แรงงานวัยทำงานที่ลดลง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม อันส่งผลกระทบต่อภาคเติบโตทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ครอบครัวที่มีผู้สูงอายุมากขึ้นต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นในการดูแลผู้สูงวัย ซึ่งอาจลดโอกาสในการลงทุนด้านการศึกษาและพัฒนาทุนมนุษย์ของสมาชิกครอบครัวรุ่นใหม่ ขณะเดียวกันผู้สูงอายุที่ไม่มีเงินออมอาจเผชิญกับความยากจนและความยากลำบาก ในสถานการณ์ที่ระบบสวัสดิการยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ ผู้สูงอายุกลุ่มนี้จึงต้องพึ่งพาเงินช่วยเหลือจำนวนเล็กน้อยจากรัฐและการส่งกลับเงินจากลูกหลาน

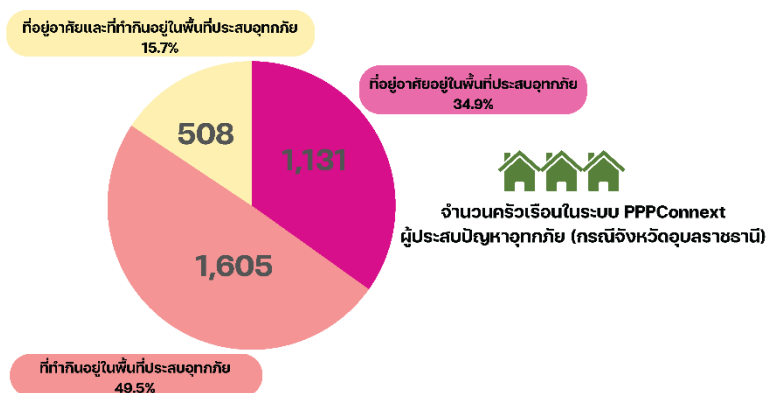
ภาพที่ 1.9 ร้อยละของผู้สูงอายุจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.2561-2566
ที่มา: สำนักงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี

อัตราการเกิดของจังหวัดอุบลราชธานีที่มีแนวโน้มลดลง อาจส่งผลกระทบต่อศักยภาพในด้านทุนมนุษย์ในอนาคต เนื่องจากสัดส่วนของประชากรวัยแรงงานมีจำนวนลดลง ซึ่งจะก่อให้เกิดความไม่สมดุลในโครงสร้างเศรษฐกิจและเกิดปัญหาขาดแคลนแรงงานในบางภาคการผลิต ขณะเดียวกัน อัตราการเกิดที่ลดลงควบคู่กับอัตราส่วนของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น จะทำให้รัฐจำเป็นต้องใช้งบประมาณด้านสวัสดิการสังคมมากขึ้น และอาจต้องลดทรัพยากรสำหรับการพัฒนาศักยภาพของประชากรวัยแรงงาน

นอกจากนี้ สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำยังมีสาเหตุจากภัยน้ำท่วมที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอในจังหวัดอุบลราชธานี สถานการณ์น้ำท่วมในจังหวัดอุบลราชธานี นับวันจะยิ่งทวีความซับซ้อนมากขึ้น ทั้งจากสภาพอากาศที่มีความผันผวนอย่างสุดขั้วในโลกปัจจุบัน ส่งผลให้การคาดเดาปริมาณฝนและระยะเวลาของฤดูกาลเป็นเรื่องที่ทำได้ยากขึ้น ประกอบกับการขยายตัวของเมืองในพื้นที่รองรับน้ำหลาก การรุก

ลำลำนน้ำ การสร้างเพื่อกันกักเก็บน้ำ ล้วนส่งผลให้เส้นทางไหลของน้ำตามธรรมชาติเกิดการเปลี่ยนแปลง

การดำเนินโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจน จังหวัดอุบลราชธานี ในระยะ 4 ปี พบว่าครัวเรือนยากจนประสบกับปัญหาน้ำท่วมมีจำนวนทั้งสิ้น 3,244 ครัวเรือน สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) ครัวเรือนยากจนที่มีที่อยู่อาศัยอยู่ในพื้นที่ประสบอุทกภัยจำนวน 1,131 ครัวเรือน 2) ครัวเรือนยากจนที่มีที่ทำกินอยู่ในพื้นที่ประสบอุทกภัยจำนวน 1,605 ครัวเรือน และ 3) ครัวเรือนยากจนที่มีที่อยู่อาศัยและที่ทำกินอยู่ในพื้นที่ประสบอุทกภัยจำนวน 508 ครัวเรือน ดังแสดงในภาพ

ภาพที่ 1.10 จำนวนครัวเรือนผู้ประสบปัญหาอุทกภัยในระบบ PPPConnext

ครัวเรือนยากจนจำนวนมากทั่วโลกมักตั้งบ้านเรือนหรืออาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีความเสี่ยง เช่น พื้นที่ริมแม่น้ำที่มีแนวโน้มจะเกิดน้ำท่วมหรือเขตเมืองที่มีความเสี่ยงสูงต่ออุทกภัย คนยากจนถือเป็นกลุ่มที่เปราะบางที่สุดจากผลกระทบของน้ำท่วมและภัยธรรมชาติอื่น ๆ ลักษณะที่เกี่ยวข้องกันของสถานการณ์น้ำท่วมและความยากจนในจังหวัดอุบลราชธานี มีส่วนทำให้เกิดปัญหาทวีความรุนแรงมากขึ้น และกลุ่มคนยากจนเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด กล่าวคือ น้ำท่วมสามารถทำลายทรัพย์สินที่อยู่อาศัย โครงสร้างพื้นฐาน แหล่งทำมาหากิน และทุนในการผลิต ส่งผลให้สมาชิกบางส่วนของชุมชนตกอยู่ในภาวะยากจนลง ขณะที่ผู้ที่ยากจนอยู่แล้วจะประสบกับสภาพความเป็นอยู่ที่เลวร้ายลงไปอีก เมื่อเทียบกับผู้ที่ยากจนหรือมีฐานะร่ำรวย

น้ำท่วมครั้งใหญ่หลายครั้งในจังหวัดอุบลราชธานีสร้างความสูญเสียต่อบ้านเรือน พืชผลการเกษตร ปศุสัตว์ และทรัพย์สินของผู้นับจำนวนมาก โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2521, 2545, 2562 และครั้งล่าสุดในช่วงเดือนกันยายนถึงพฤศจิกายน พ.ศ. 2565 ซึ่งกระทบต่อพื้นที่อำเภอวารินชำราบ อำเภอเมืองอุบลราชธานี อำเภอสว่างวีระวงศ์ อำเภอดอนมดแดง อำเภอพิบูลมังสาหาร และอำเภอตาลสุม มีผู้เดือดร้อนจำนวนกว่า 4,000 ครัวเรือน หรือประชาชนราว 10,000 คน บางพื้นที่มีระดับน้ำท่วมสูงกว่า 6 เมตร ถือเป็นภัยพิบัติน้ำท่วมครั้งใหญ่ที่เกิดซ้ำภายในระยะเวลาเพียง 3 ปี ทำให้กลุ่มคนจนในเขตเมืองได้รับผลกระทบมากที่สุด โดยที่บางครัวเรือนยังไม่ทันได้ซ่อมแซมบ้านที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมครั้งก่อนหน้าในปี 2562 เลยด้วยซ้ำ

น้ำท่วมส่งผลกระทบรุนแรงต่อการดำรงชีวิตของคนจน และเป็นปัจจัยที่ทำให้ระดับความยากจนเลวร้ายลง เนื่องจากน้ำท่วมทำลายแหล่งทำมาหากินของคนจนและกระทบต่อทุนในการดำรงชีวิตของพวกเขา ทรัพยากรการดำรงชีพของคนจนที่อาจได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม ได้แก่ พืชผลการเกษตร กระจังปลา เครื่องมือในการทำงาน รถจักรยานยนต์

รวมถึงสมาชิกในครอบครัวที่เปราะบาง เช่น เด็ก ผู้สูงอายุ และผู้พิการ ซึ่งล้วนตกอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบาก ภาวะน้ำท่วมยังส่งผลกระทบต่อรูปแบบการดำรงชีวิตในแต่ละวันของพวกเขา

ดังนั้นทุนในการดำรงชีวิตของคนจนที่ตกอยู่ในความเสี่ยงจากผลกระทบของน้ำท่วมจึงครอบคลุมทั้งทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางสังคม จากการพูดคุยกับชาวบ้าน พบว่า สิ่งที่สำคัญเป็นลำดับแรกเมื่อพูดถึงความต้องการการช่วยเหลือหลังภาวะน้ำท่วม คือ การซ่อมแซมที่อยู่อาศัย และการซ่อมแซมเครื่องใช้ไฟฟ้าที่เสียหายให้สามารถใช้งานได้อีกครั้ง เนื่องจากเป็นส่วนที่ต้องใช้เงินก้อนใหญ่

สำหรับพื้นที่น้ำท่วมในอำเภวารินชำราบ และอำเภอเมืองอุบลราชธานี ซึ่งต้องจมน้ำนานเป็นเวลา 2-3 เดือน ทำให้อาชีพหลักของสมาชิกในชุมชนต้องหยุดชะงักชั่วคราว และรายได้อาจลดลงถึงร้อยละ 50 ตัวอย่างเช่น ผู้ที่มีอาชีพหลักในการทำเนื้อหรือหมูแดดเดียวในชุมชนริมแม่น้ำมูลไม่สามารถประกอบอาชีพได้ในพื้นที่อพยพ ซึ่งมักเป็นพื้นที่สาธารณะ ทำให้ไม่มีรายได้และต้องก่อหนี้จากการกู้ยืมเงินเพื่อยังชีพ

ในระหว่างน้ำท่วม คนยากจนที่ประสบภัยน้ำท่วมมักถูกอพยพไปยังศูนย์พักพิง ซึ่งเป็นมาตรการลำดับแรกที่หน่วยงานภาครัฐดำเนินการ อย่างไรก็ตาม ศูนย์พักพิงหลายแห่งตั้งอยู่ไกลจากบ้านที่ถูกน้ำท่วม ทำให้เกิดความกังวลเกี่ยวกับทรัพย์สิน หลายครอบครัวจึงเลือกอพยพอยู่ริมถนนใกล้บ้านตนเอง เพื่อให้สามารถดูแลทรัพย์สินได้อย่างใกล้ชิด คราวเรือนที่ไม่มีสมาชิกเพศชายต้องแบกรับภาระในการขนย้ายสิ่งของไปยังจุดอพยพ โดยต้องจ้างแรงงานมาช่วย เมื่อระดับน้ำลดลง พวกเขายังต้องจ้างช่างมาซ่อมแซมบ้านให้สามารถอยู่อาศัยได้อีกครั้ง บางครอบครัวที่ไม่มีเงินจ้างช่างซ่อมบ้าน ต้องรอความช่วยเหลือจากหน่วยงานท้องถิ่น เทศบาล หรือทหาร ซึ่งอาจต้องใช้เวลาานาน

เมื่อเกิดน้ำท่วม ครว์เรือนยากจนไม่เพียงสูญเสียมากกว่า หากยังมีขีดความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติน้อยกว่าด้วย โดยหนึ่งในเหตุผลสำคัญคือคนจนมีศักยภาพในการจัดการผลกระทบจากน้ำท่วมด้วยตนเองน้อย ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นหลัก มีข้อจำกัดด้านการออม และการเข้าถึงเงินกู้ หรือระบบประกันทางสังคม ดังนั้น การลดผลกระทบจากน้ำท่วมควบคู่กับการขจัดความยากจนในสังคม จึงเป็นขั้นตอนสำคัญในการยกระดับมาตรฐานการครองชีพและคุณภาพชีวิตของชุมชนเมืองในจังหวัดอุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจังหวัดที่มีศักยภาพในหลายมิติ ทั้งด้านภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ แต่ยังคงเผชิญกับปัญหาความยากจน ความเปราะบางจากภัยธรรมชาติ และความเหลื่อมล้ำในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การพัฒนาอย่างยั่งยืนในจังหวัดจึงจำเป็นต้องอาศัยยุทธศาสตร์แบบบูรณาการที่เชื่อมโยงแนวคิดการดำรงชีวิต การเสริมสร้างทุนในทุกมิติ และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการขับเคลื่อนแผนพัฒนาให้ตอบโจทย์ความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างแท้จริง รวมทั้งการลดความยากจนในจังหวัดอุบลราชธานีไม่สามารถทำได้โดยการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องพิจารณาเชิงระบบผ่านมุมมองของทุนการดำรงชีวิต สร้างความมั่นคงทางรายได้ เสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับครัวเรือน และกระจายโอกาสในการพัฒนาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม

บรรณานุกรม

- กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์. (2566). รายงานสถานการณ์และแนวโน้มสถานการณ์ทางสังคมในกลุ่มเปราะบาง ประจำปี 2566. กรุงเทพฯ: กองพัฒนานโยบายและนวัตกรรมทางสังคม สำนักงานปลัดกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักบัญชีประชาชาติ. (2547). คู่มือผลิตภัณฑ์จังหวัด. เอกสารประกอบโครงการสนับสนุนทางวิชาการด้านการจัดทำผลิตภัณฑ์จังหวัด เพื่อสนับสนุนการบริหารราชการจังหวัดแบบบูรณาการ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2566. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี. (2563). ข้อมูลจังหวัด: เกี่ยวกับจังหวัด. เข้าถึงได้จาก <https://ubonratchathani.go.th/home/464/> วันที่เข้าถึงข้อมูล 31 มกราคม 2567.
- สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี. (2564). แผนพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2566 – 2570. อุบลราชธานี: กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี.
- สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี. (2565). แผนพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2566 – 2570 (ฉบับทบทวน พ.ศ.2567). อุบลราชธานี: กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี.

สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี. (2566). เป้าหมายการพัฒนาจังหวัด 20 ปี 2566-2585 จังหวัดอุบลราชธานี. เผยแพร่ใน <https://ubonratchathani.go.th/home/wp-content/uploads/2023/10/ubonratchathani.go.th/home/wp-content/uploads/2023/10/เป้าหมายการพัฒนาจังหวัด-20-ปี-อุบลราชธานี-FINAL.pdf>

สำนักงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี. (2566). รายงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.2566. อุบลราชธานี: สำนักงานสถิติจังหวัดอุบลราชธานี.

สำนักเศรษฐกิจการเกษตร 11 อุบลราชธานี. (ม.ป.ป.). ภาพเศรษฐกิจการเกษตร ปี 2565 และแนวโน้มปี 2566 จังหวัดอุบลราชธานี. เผยแพร่ใน <https://www.opsmoac.go.th/ubonratchathani-dwl-files-451991791825>

ภาพ : ศิระศักดิ์ คชสวัสดิ์

พลังข้อมูล พลังชุมชน: เพราะค้นหาจึงค้นพบ

จันทรา ธนะวัฒนาวงศ์
ศิริศักดิ์ คชสวัสดิ์

ประเทศไทยเผชิญหน้ากับปัญหาความยากจนมาเป็นระยะเวลา ยาวนาน มีความพยายามจากหน่วยงานภาครัฐในการแก้ไขปัญหาความ ยากจนอย่างต่อเนื่อง การดำเนินงานในการแก้ไขปัญหาความยากจนใน ประเทศไทย กล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จในระดับที่น่าพึงพอใจโดย พิจารณาจากข้อมูลของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ พบว่าตลอดระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2561 เส้นความยากจน ของประเทศไทยขยับสูงขึ้นทุกปีแต่สัดส่วนคนจนกลับลดลงอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามเมื่อบริบทสังคมเผชิญกับความผันผวน เช่น วิกฤติเศรษฐกิจ ต้มยำกุ้ง วิกฤตการณ์โควิด-19 ผู้ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือกลุ่มคนจน สะท้อนให้เห็นว่าความยากจนที่ประสบในประเทศไทย มิใช่มีมิติทางด้าน รายได้เท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันกับความเปราะบางและความเหลื่อมล้ำที่ เกิดขึ้นในสังคมไทยด้วย ที่เป็นตัวแปรสำคัญในการเข้าสู่สภาวะความ ยากจนหรือการหลุดจากสภาวะความยากจน

นโยบายภาครัฐในการแก้ไขปัญหาความยากจน มักดำเนินการในลักษณะ “การแก้ปัญหาแบบปูพรม” ซึ่งบ่อยครั้งนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ไม่ตรงจุด คนจนเข้าไม่ถึงการดำเนินงานเหล่านั้น ซึ่งมีสาเหตุที่สำคัญคือการขาดการชี้เป้าหมายว่าคนจนคือใคร อยู่ตรงไหนบ้างในประเทศไทย จากปัญหาดังกล่าวสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) โดยศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (เนคเทค) จึงร่วมมือกับสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หรือสภาพัฒน์ฯ นำระบบฐานข้อมูลขนาดใหญ่ (Big data) มาใช้ในการบริหารจัดการข้อมูลภาครัฐ โดยพัฒนาเป็น “TPMAP” (ทีพีแมป) หรือระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า (Thai People Map and Analytics Platform)

จากข้อวิพากษ์ต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนของภาครัฐที่มักดำเนินการในลักษณะ “ปูพรม” ซึ่งไม่สามารถระบุตัวคนจนได้อย่างแม่นยำ และตรงจุด กลไกของระบบฐานข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) จึงถูกนำมาใช้เพื่อจัดการข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับครัวเรือนยากจนอย่างเป็นระบบ โดย “TPMAP” หรือระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้าที่กล่าวถึงข้างต้นได้รับการพัฒนาขึ้นในปี พ.ศ. 2562 ซึ่งพบว่า มีคนจนเป้าหมายที่ตกเกณฑ์ จปฐ. และได้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐจำนวน 983,316 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 2.67 ของประชากรที่ได้รับการสำรวจ 36,893,084 คน อย่างไรก็ตาม พบว่า ยังมีคนยากจนขาดสิทธิหรือคนจนขั้นแค้นในประเทศอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งในจำนวนนี้อาศัยอยู่ในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด และพบอีกว่าความยากจนเหล่านี้มีความสลับซับซ้อนและมีความหลากหลายมิติมากขึ้น ซึ่งค่อนข้างยากที่จะดำเนินการแก้ไขเพื่อขจัดปัญหาดังกล่าวให้หมดสิ้นไป แม้ว่าหลายภาคส่วนได้พยายามดำเนินการด้วยโครงการจำนวนมากมาโดยตลอด

ฐานข้อมูล TPMAP กับความแม่นยำในการระบุคนจน?

แม้ว่าฐานข้อมูล TPMAP จะถูกพัฒนาขึ้นโดยใช้เทคโนโลยีบิ๊กดาต้า (Big Data) เพื่อสนับสนุนการแก้ไขปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำ แต่ยังคงมีโจทย์สำคัญคือ คนจนเหล่านี้คือใคร อยู่ที่ไหน มีลักษณะของความยากจนอย่างไร และยังมีใครอีกหรือไม่ที่ตกหล่นจากระบบฐานข้อมูลดังกล่าว คำถามเหล่านี้ไม่สามารถตอบได้ด้วยข้อมูลเชิงโครงสร้างเพียงอย่างเดียว หากปราศจากกระบวนการ “สแกน” หรือเข้าถึงข้อมูลในระดับพื้นที่อย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะในระดับหมู่บ้าน

ด้วยเหตุนี้ กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (อว.) จึงได้มอบหมายให้มหาวิทยาลัยในพื้นที่ต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในฐานะ “หน่วยขับเคลื่อนข้อมูล” ที่สามารถสร้างความแม่นยำเชิงพื้นที่ได้สูงสุด ผ่านการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) โดยมีการดำเนินการในมหาวิทยาลัยนำร่อง 20 จังหวัดทั่วประเทศ

เป้าหมายสำคัญของการดำเนินการนี้คือ การค้นหาว่า “คนจนคือใคร อยู่ที่ไหน ยากจนในลักษณะใด” และ “จะออกแบบวิธีการช่วยเหลือให้ตรงบริบทของพื้นที่ได้อย่างไร” ซึ่งทั้งหมดนี้ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการ “ค้นหาและสอบทาน” ครั้วเรือนยากจนอย่างมีส่วนร่วม

การค้นหาครัวเรือนเป้าหมาย

TPMAP เป็นกุญแจสำคัญในการนำทางไปสู่ครัวเรือนยากจน แต่กุญแจดอกดังกล่าวยังมีข้อจำกัดด้านความแม่นยำในระดับพื้นที่ ซึ่งจำเป็นต้องใช้กระบวนการยืนยันข้อมูลร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ ในพื้นที่อย่างเป็นระบบ ดังนั้นกระบวนการ “ค้นหาและสอบทาน” จึงเริ่มต้นจากการหารือกับหน่วยงานหลักของจังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัด พัฒนาการจังหวัด และสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

เพื่อใช้ข้อมูลที่มีอยู่จากหน่วยงานเหล่านี้ในการตรวจสอบความซ้ำซ้อนและเสริมความแม่นยำของเป้าหมายครัวเรือนยากจน

การที่ทีมวิจัยฯ ได้รับโอกาสเข้าร่วมประชุมคณะกรรมการบริหารศูนย์อำนวยการขจัดความยากจนและพัฒนาคนทุกช่วงวัยอย่างยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจังหวัด (คจพ.จ.) ซึ่งมีอธิการบดีมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีเป็นกรรมการอยู่ด้วย เปิดโอกาสให้ได้รับรู้จากผู้รับผิดชอบการงานแก้ไขปัญหาคความยากจนในระดับจังหวัด นำไปสู่การปรึกษาหารือ ขอคำแนะนำ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมทั้งได้มีโอกาสได้รับข้อมูลครัวเรือนยากจน TPMAP ที่จังหวัดใช้เป็นฐานข้อมูลหลักในการขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาคความยากจนตามนโยบายของรัฐบาลด้วย

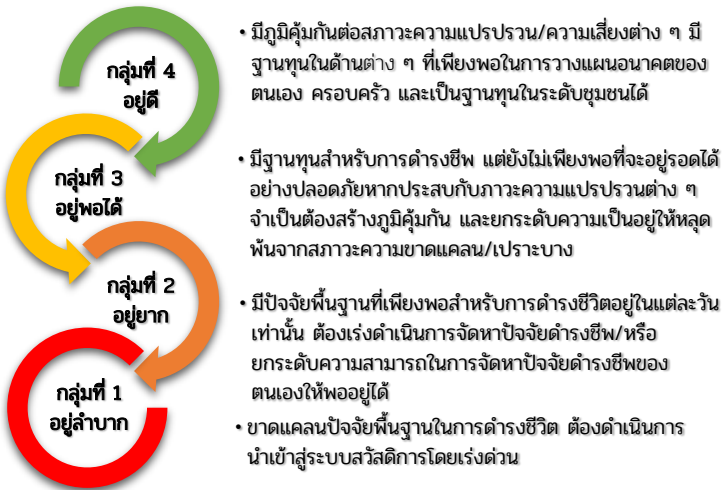
ในส่วนของการค้นหาสอบทานครัวเรือนยากจน ทีมวิจัยฯ ได้นำประสบการณ์จากการทำงานหลายปีต่อเนื่องมาพัฒนาเป็นกลยุทธ์ในการค้นหาสอบให้มีความกระชับมากขึ้น และตัดสินใจมุ่งตรงลงไปยังระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยการแจ้งขอความอนุเคราะห์ในการสำรวจข้อมูลครัวเรือนยากจนต่อนายอำเภอที่เกี่ยวข้องทั้ง 25 อำเภอ พร้อมกับขอรับทำเนียบกำนันผู้ใหญ่บ้านเพื่อใช้สำหรับติดต่อประสานงานการสำรวจข้อมูลในแต่ละชุมชน และเน้นการปรึกษาหารือกับผู้นำชุมชนผ่านทางโทรศัพท์และแอปพลิเคชันไลน์ (LINE) พร้อมกับขอความอนุเคราะห์ในการคัดกรอง สอบทานค้นหาครัวเรือนยากจนในหมู่บ้านนั้น ๆ ร่วมกับทีมงานหรือคณะกรรมการระดับหมู่บ้านหรือชุมชน ก่อนจะรวบรวมรายชื่อที่ผ่านการพิจารณาดังกล่าวส่งกลับให้ทีมวิจัย เพื่อจัดทำเป็นบัญชีรายชื่อครัวเรือนเป้าหมายของการสำรวจ และมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานภาคสนามนำไปใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลครัวเรือนยากจน

ขณะเดียวกันก็ใช้เวลาในขณะลงพื้นที่ประเมินสภาพความเป็นอยู่เบื้องต้นของครัวเรือนที่ผ่านการสอบทานค้นหา รวมถึงอาจค้นพบครัวเรือนเป้าหมายเพิ่มเติมด้วยในบางพื้นที่ด้วย นอกจากนี้แล้วทีมวิจัยก็ยังเปิดรับรายชื่อครัวเรือนยากจนจากองค์กรภาคประชาสังคม และหน่วยงาน

ราชการที่ทำงานอยู่ในระดับพื้นที่เพิ่มเติมด้วย จนในท้ายที่สุดที่มิวิจัยได้ สอบทาน ค้นหา สืบหา และบันทึกข้อมูลครัวเรือนคนจนเข้าระบบ PPAOS หรือ PPPCONNECT ซึ่งเป็นฐานข้อมูลกลางที่มิวิจัย 20 จังหวัดใช้สำหรับการบันทึกข้อมูลครัวเรือนยากจนร่วมกัน

การเพิ่มความแม่นยำในการค้นหาสอบทานครัวเรือนยากจน มาจากกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่างๆ ในระดับพื้นที่ ทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำส่วนท้องถิ่น รวมทั้งภาคประชาสังคมที่ทำงานเกาะติดกับพื้นที่ ซึ่งภายหลังจากการกระบวนการสอบทานแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการลงไปค้นหาคนจน ด้วยเครื่องมือแบบสอบถามที่วางอยู่บนฐานการวิเคราะห์ทุนในการดำรงชีพ 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางสังคม

ที่มิวิจัยฯ ยังได้นำกรอบการวิเคราะห์จัดกลุ่มหรือการจำแนกครัวเรือนยากจนที่ได้รับการคิดค้นขึ้นภายใต้โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ มาใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายความหมายของความยากจนและจัดแบ่งครัวเรือนยากจนออกเป็น 4 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มอยู่ไม่ได้ 2) กลุ่มอยู่ยาก 3) กลุ่มอยู่พอได้ และ 4) กลุ่มอยู่ดี ซึ่งช่วยให้สามารถวางแผนการสนับสนุนให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละครัวเรือนได้แม่นยำและตรงจุดมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวทางการจำแนกความยากจน และการอธิบายความหมาย

ในช่วงแรกของการสำรวจข้อมูลครัวเรือนยากจน ทีมวิจัยฯ ได้ทดลองใช้กลไกอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เป็นผู้ดำเนินการหลัก โดยมีกรอบรมชักซ้อมทำความเข้าใจกับแบบสอบถามก่อนเริ่มเก็บข้อมูล และคาดหวังว่า อสม.ซึ่งเป็นคนในพื้นที่จะสามารถเข้าถึงข้อมูลในระดับครัวเรือนได้ดี อย่างไรก็ตามกลไก อสม.ยังมีข้อจำกัดเนื่องจากหลายคนอยู่ในวัยค่อนข้างสูงอายุ ประกอบกับภารกิจในชุมชนที่หลากหลาย ทำให้ข้อมูลที่ได้จำนวนมากไม่สมบูรณ์ และติดตามยากในบางกรณี

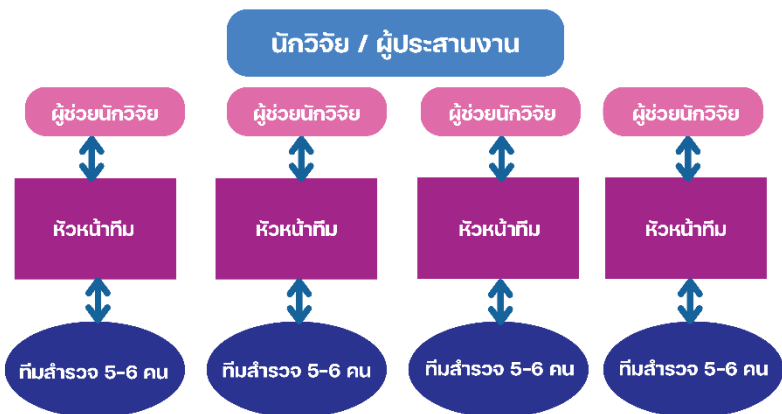
ทีมวิจัยฯ จึงปรับกระบวนการด้วยการเปิดรับสมัครทีมสำรวจข้อมูล โดยการวิเคราะห์จำนวนครัวเรือนยากจนทั้งจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อกำหนดจำนวนของทีมสำรวจที่เหมาะสม จากนั้นได้ดำเนินการ

กระบวนการสัมภาษณ์ผู้สมัครทุกคน เพื่อประเมินความพร้อมในการปฏิบัติงาน

พร้อมกันนี้ ทีมวิจัยได้เปิดรับสมัครหัวหน้าทีมสำรวจ โดยถอดแบบมาจากโครงการ the Thailand-Vietnam Socio-Economic Panel (TVSEP) แห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัย Leibniz University Hannover (LUH) สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี และมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เพื่อสำรวจข้อมูลเชิงนโยบายเศรษฐศาสตร์ในประเทศไทยและเวียดนาม

หัวหน้าทีมสำรวจมีบทบาทสำคัญในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลในแบบสอบถาม และช่วยสนับสนุนทีมสำรวจให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยจะทำงานร่วมกับผู้ช่วยนักวิจัยของโครงการ และอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของผู้บริหารและผู้สํานงานโครงการตามลำดับ

หลังจากที่ได้คัดเลือกทีมสำรวจและหัวหน้าทีมสำรวจครบถ้วนตามความต้องการแล้ว โครงการได้จัดอบรมทำความเข้าใจแบบสำรวจจากส่วนกลาง พร้อมทั้งซักซ้อมขั้นตอนและแนวทางการปฏิบัติในการลงพื้นที่จริง และเน้นย้ำถึงความสำคัญของข้อมูลที่จะต้องจัดเก็บให้ได้ เช่น หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน และเลขทะเบียนบ้าน ทั้งนี้ก่อนเริ่มการสำรวจจริง ทีมวิจัยฯ ได้ให้ทีมสำรวจทดลองเก็บข้อมูลเบื้องต้นคนละ 1-2 ชุด เพื่อนำมาสรุปบทเรียน ปรับปรุงแนวทางการการทำงาน และเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่การลงพื้นที่ปูพรมสำรวจทั้งจังหวัด

ภาพที่ 2.2 กลไกการค้นหาสอบทานข้อมูลครัวเรือนยากจน

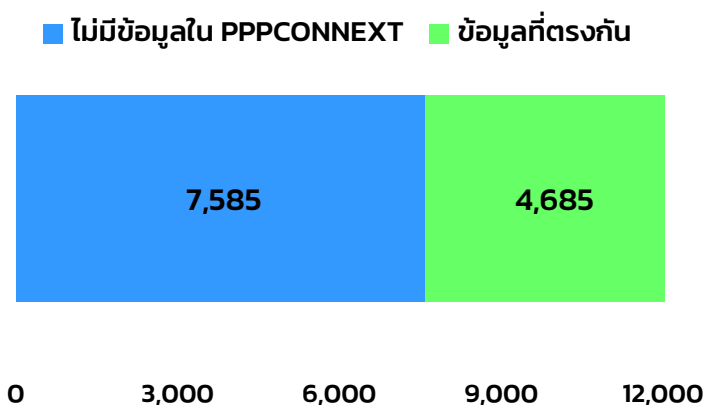
ครัวเรือน Inclusion Error และ Exclusion Error

กระบวนการค้นหาสอบทานครัวเรือนยากจนเป้าหมายที่เจาะลงไปยังระดับหมู่บ้าน ผ่านกระบวนการปรึกษาหารือ และการกำหนดเป้าหมายที่เกิดจากการสอบทานฐานข้อมูลของหน่วยงานต่าง ๆ ในระดับจังหวัดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนในจังหวัดอุบลราชธานี รวมทั้งกระบวนการสำรวจที่อาศัยบัณฑิตจบใหม่เป็นผู้ดำเนินการ กลไกการทำงานที่มีหัวหน้าทีมในการกำกับดูแลตั้งแต่การลงพื้นที่ การตรวจสอบความถูกต้องของแบบสอบถามเบื้องต้น การตรวจสอบความถูกต้องของแบบสอบถามโดยผู้ช่วยนักวิจัยและนักวิจัยตามลำดับ ก่อนจะบันทึกข้อมูลลงในระบบ PPPConnexxt อุบลราชธานี (www.ppaos.com/ppaos34)

ข้อมูลการสำรวจครัวเรือนเป้าหมายภายใต้โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจน จังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2564 – 2567) พบว่า ครัวเรือนเป้าหมายในฐานข้อมูล TPMap ในปี 2562 ที่ทีมวิจัยใช้เป็น “กุญแจ” ในการเข้าถึงครัวเรือนยากจนมีจำนวนทั้งสิ้น 12,270 ครัวเรือน แต่มีครัวเรือนที่ผ่านกระบวนการค้นหา สอบทาน และสำรวจ

พร้อมทั้งบันทึกข้อมูลลงระบบ PPPConnexT จำนวนทั้งสิ้น 18,634 ครั้วเรือน โดยสามารถจำแนกครั้วเรือนยากจนออกเป็น 2 ประเภท

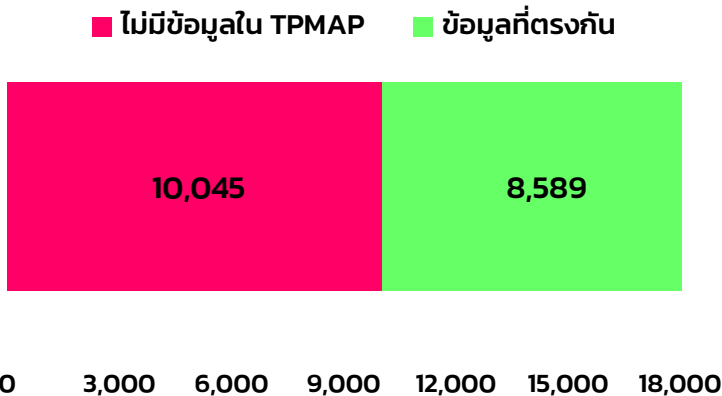
1. “ครั้วเรือนยากจนรั่วไหล” (Inclusion Error) หมายถึง ครั้วเรือนยากจนหรือคนจนที่มีชื่ออยู่ในฐานข้อมูล TPMAP ซึ่งโครงการใช้เป็นข้อมูลฐานในการดำเนินงาน แต่ไม่เข้าเกณฑ์ความยากจน ทั้งในแง่ทุนทางเศรษฐกิจ การครอบครองทรัพย์สิน ขณะที่บางรายไม่มีตัวตนจริงหรือไม่อยู่ในพื้นที่ ณ ช่วงเวลาสำรวจ และหลายกรณีได้รับการยืนยันจากผู้นำชุมชนว่าไม่อยู่ในฐานะยากลำบาก ทีมวิจัยจึงไม่นำครั้วเรือนเหล่านั้นเข้าสู่กระบวนการสำรวจและไม่ได้บันทึกข้อมูลเข้าสู่ระบบ PPPConnexT โดยพบว่ามีจำนวนทั้งสิ้น 7,585 ครั้วเรือน ดังภาพ

ภาพที่ 2.3 จำนวนครั้วเรือนยากจนรั่วไหล (Inclusion Error)
จังหวัดอุบลราชธานี

2. ครั้วเรือนยากจนตกหล่น (Exclusion Error) หมายถึง ครั้วเรือนยากจนหรือคนจนที่ไม่ปรากฏชื่อในฐานข้อมูล TPMAP แต่เมื่อทีมวิจัยดำเนินกระบวนการสำรวจ ค้นหา และสอบถามร่วมกับผู้นำในท้องที่และภาคประชาสังคมพบว่าเป็นคนจนตกสำรวจ โดยอาจเป็นเพราะขาดโอกาส

ในการเข้าถึงหรือการลงทะเบียนในระบบสวัสดิการแห่งรัฐ ครั้วเรือนยากจนตกหล่นเหล่านี้ได้รับการเสนอเพิ่มเติมจากผู้นำชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากอาศัยอยู่จริงในพื้นที่ และประสบปัญหาในด้านสภาพความเป็นอยู่ ต้องดำรงชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก ไม่มีรายได้ หรือมีรายได้ไม่เพียงพอ หรือประสบปัญหาเฉพาะบางด้านที่กระทบต่อการดำเนินชีวิตและการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานในฐานะที่เป็นพลเมืองของสังคมหรือประเทศ ทีมวิจัยจึงดำเนินการสำรวจและบันทึกลงในระบบ PPPConnex โดยพบว่ามีจำนวน 10,045 ครั้วเรือน ดังภาพ

ภาพที่ 2.4 จำนวนครั้วเรือนยากจนตกหล่น (Exclusion Error)
จังหวัดอุบลราชธานี

ครั้วเรือนที่ประสบปัญหาเร่งด่วน

นอกเหนือจากการเก็บข้อมูลตามแบบสอบถามกลาง ทีมวิจัยฯ ได้ออกแบบสอบถามเพิ่มเติมในประเด็นปัญหาเร่งด่วน และกำชับให้เจ้าหน้าที่สำรวจข้อมูลทำการประเมินและบันทึกข้อมูลลงในแบบสอบถาม พร้อมกับจำแนกครั้วเรือนที่ประสบปัญหาเร่งด่วนและประเด็นที่เป็นปัญหาหรือ

จำเป็นต้องเข้าให้การช่วยเหลืออย่างเร่งด่วนแยกไว้ต่างหาก เพื่อทำการช่วยเหลืออย่างทันท่วงที

ทั้งนี้ในเบื้องต้น พบว่า มีครัวเรือนที่ได้รับการเสนอให้พิจารณาแก้ไขปัญหาเร่งด่วนรวม 441 ครัวเรือน โดยครัวเรือนเหล่านี้ประสบปัญหาพื้นฐานด้านการไม่มีรายได้ หรือมีรายได้ที่ไม่เพียงพอ หรือไม่ก็ต้องพึ่งพาเงินรายได้จากสวัสดิการของภาครัฐ เช่น เบี้ยผู้สูงอายุ เบี้ยคนพิการ และเงินจากบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ซึ่งไม่เพียงพอสำหรับการดำรงชีพ นอกจากนี้ยังประสบปัญหาอื่น ๆ เช่น สภาพที่อยู่อาศัยที่ทรุดโทรม การมีปัญหาด้านสุขภาพ การเป็นผู้สูงอายุหรือคนพิการหรือผู้ป่วยที่จำเป็นต้องรับการช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด

ทิศทางและก้าวต่อไป

การศึกษาในจังหวัดอุบลราชธานีนี้ได้เผยให้เห็นถึงข้อจำกัดสำคัญของระบบ TPMP โดยพบว่า ครัวเรือนยากจนจากระบบข้อมูล TPMP ผ่านกระบวนการค้นหาสอบถามอย่างเป็นระบบและได้รับการยอมรับว่าเป็นครัวเรือนยากจนจริงจำนวน 8,589 ครัวเรือน จากทั้งหมดจำนวน 12,270 ครัวเรือน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความคลาดเคลื่อนของข้อมูล หรือมีครัวเรือนที่ไม่ได้ยากจนจริงรวมอยู่ด้วยถึงร้อยละ 30

การพบ "ครัวเรือนรั่วไหล" (Inclusion Error) จำนวน 7,585 ครัวเรือน แสดงให้เห็นถึงปัญหาการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เหมาะสม โดยครัวเรือนเหล่านี้ได้รับการจัดอยู่ในฐานข้อมูลคนจน แต่เมื่อสำรวจจริงกลับพบว่าไม่เข้าเกณฑ์ความยากจน ทั้งในเชิงเศรษฐกิจ การครอบครองทรัพย์สิน หรือแม้แต่การไม่มีตัวตนจริงในพื้นที่ สิ่งนี้นำไปสู่การสูญเสียทรัพยากรในการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างไม่จำเป็น

ในทางตรงกันข้าม "ครัวเรือนตกหล่น" (Exclusion Error) จำนวน 10,045 ครัวเรือน สะท้อนถึงความร้ายแรงของปัญหามากกว่า เนื่องจากเป็นกลุ่มคนจนที่แท้จริงที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ ครัวเรือน

เหล่านี้ขาดโอกาสในการเข้าถึงระบบสวัสดิการภาครัฐ หรือหลุดจากการรับรู้ของนโยบายรัฐ ส่งผลให้ต้องดำเนินชีวิตด้วยความยากลำบากโดยปราศจากการสนับสนุนที่เหมาะสม

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบบูรณาการถือเป็นกุญแจสำคัญในการเพิ่มความแม่นยำของข้อมูล การศึกษาซึ่งให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกับหน่วยงานราชการในระดับจังหวัด ผู้นำชุมชนในระดับหมู่บ้าน และภาคประชาสังคมที่ทำงานใกล้ชิดกับพื้นที่ ทำให้สามารถเข้าถึงข้อมูลที่แม่นยำและครอบคลุมมากขึ้น

ขณะที่การใช้กลไกทีมสำรวจและหัวหน้าทีมอย่างเป็นระบบ โดยการถอดแบบมาจากโครงการ TVSEP ที่ประสบความสำเร็จ ช่วยยกระดับคุณภาพและความน่าเชื่อถือของข้อมูล อีกทั้งยังมีระบบการตรวจสอบข้อมูลหลายชั้น ตั้งแต่หัวหน้าทีม ผู้ช่วยนักวิจัย ไปจนถึงนักวิจัย ทำให้ข้อมูลที่ได้รับความถูกต้องและเชื่อถือได้ในระดับสูงขึ้น

การประยุกต์ใช้กรอบการวิเคราะห์ทุนการดำรงชีพ 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางสังคม ช่วยให้การประเมินความยากจนมีมิติที่ครอบคลุมและสะท้อนสภาพความเป็นจริงมากขึ้น นอกจากนี้การจำแนกครัวเรือนออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มอยู่ไม่ได้ กลุ่มอยู่ยาก กลุ่มอยู่พอได้ และกลุ่มอยู่ดี ช่วยให้การวางแผนการช่วยเหลือมีความเหมาะสมกับสภาพปัญหาและศักยภาพของแต่ละครัวเรือน

การค้นพบครัวเรือนที่ประสบปัญหาเร่งด่วนจำนวน 441 ครัวเรือนเป็นอีกหนึ่งผลลัพธ์สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการมีระบบการตอบสนองที่รวดเร็ว ครัวเรือนเหล่านี้ไม่เพียงแต่ประสบปัญหาด้านรายได้ แต่ยังเผชิญกับปัญหาซับซ้อนอื่น ๆ อาทิ ปัญหาด้านสุขภาพ สภาพที่อยู่อาศัยทรุดโทรม และการเป็นผู้สูงอายุหรือผู้พิการที่ต้องการการดูแล ซึ่งล้วนต้องการได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน

ความแม่นยำของข้อมูลจึงเป็นพลังสำคัญในการเข้าถึงและแก้ไข ปัญหาความยากจนได้ตรงจุด อย่างไรก็ตามความยากจนเป็นเรื่องที่มีพลวัต ลื่นไหลเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา จึงต้องอาศัยการทำงานที่มีความต่อเนื่อง ภายใตความร่วมมืออย่างเป็นระบบของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้จากการ ทำงานในการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาความยากจนในจังหวัดอุบลราชธานี ทีม วิจัยฯ สามารถสังเคราะห์ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายได้ดังนี้:

1. การปฏิรูประบบข้อมูลแบบมีส่วนร่วม ด้วยการพัฒนาระบบ ข้อมูลที่มีพลวัต โดยบูรณาการข้อมูลจาก TPMAP เข้ากับข้อมูลจากท้องถิ่น ควบคู่กับการสร้างกลไกการปรับปรุงข้อมูลอย่างสม่ำเสมอผ่านการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน องค์กรประชาสังคม และหน่วยงานระดับพื้นที่

ทั้งนี้ การสร้างแพลตฟอร์มดิจิทัลที่ให้ชุมชนสามารถอัปเดตข้อมูล ได้เป็นระยะ ๆ จะช่วยให้ฐานข้อมูลมีความทันสมัยและแม่นยำอยู่เสมอ โดย สามารถพิจารณาจัดตั้งเครือข่ายผู้นำชุมชนหรืออาสาสมัครการตรวจสอบ ข้อมูลระดับพื้นที่ที่ผ่านการฝึกอบรมเป็น "ผู้ตรวจสอบข้อมูลความยากจน" เพื่อสำรวจ ติดตาม และรายงานการเปลี่ยนแปลงสถานะความยากจนใน ชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

2. การพัฒนากลไกการสำรวจและค้นหาแบบยั่งยืน โดยการจัดตั้ง ศูนย์ข้อมูลความยากจนระดับจังหวัดที่มีทีมงานเฉพาะทางในการสำรวจ และปรับปรุงข้อมูลอย่างต่อเนื่อง พร้อมกับการสนับสนุนเทคโนโลยีและ งบประมาณที่เพียงพอ ศูนย์นี้จะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการประสานงาน ระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ และการจัดการข้อมูลแบบบูรณาการ

ในส่วนของการพัฒนาระบบการสำรวจ ควรพัฒนาให้เป็นระบบ แบบผสมผสาน มีทั้งการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและการสำรวจภาคสนาม การใช้แอปพลิเคชันมือถือในการเก็บข้อมูล การใช้ดาวเทียม และ GIS ในการ ตรวจสอบข้อมูลที่อยู่อาศัย ตลอดจนการประยุกต์เทคโนโลยี ปัญญาประดิษฐ์ หรือ AI ในการวิเคราะห์แบบแผนความยากจน ซึ่งจะช่วย

เพิ่มประสิทธิภาพและความแม่นยำของการสำรวจได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น

3. การสร้างระบบการจัดการความช่วยเหลือแบบชี้เป้า ควรมีการพัฒนาระบบการจำแนกและจัดลำดับความช่วยเหลืออย่างชัดเจน โดยจำแนกกลุ่มครัวเรือนยากจนออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

3.1 กลุ่มเร่งด่วน หรือกลุ่มที่ต้องการความช่วยเหลือทันที เช่น ปัญหาสุขภาพ ที่อยู่อาศัยที่ไม่ปลอดภัย

3.2 กลุ่มระยะสั้น หรือกลุ่มที่ต้องการความช่วยเหลือเพื่อแก้ไขเฉพาะ เช่น การฝึกอาชีพ การสนับสนุนเงินทุน

3.2 กลุ่มระยะยาว หรือกลุ่มที่ต้องการการพัฒนาศักยภาพเพื่อความยั่งยืน เช่น การศึกษา การสร้างอาชีพ

นอกจากนี้ ควรพัฒนาระบบการติดตามและประเมินผลที่สามารถวัดผลลัพธ์ของการช่วยเหลือแต่ละครัวเรือนได้อย่างเป็นรูปธรรม พร้อมกับการปรับเปลี่ยนวิธีการช่วยเหลือให้เหมาะสมเมื่อจำเป็น

4. การสร้างนวัตกรรมทางสังคมในการแก้ไขปัญหาความยากจน โดยการพัฒนาโมเดลการทำงานแบบพหุภาคี ส่งเสริมให้มหาวิทยาลัย ภาคเอกชน องค์กรประชาสังคม และชุมชนท้องถิ่นทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ ภายใต้แนวคิดการสร้าง "เครือข่ายการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบบูรณาการ" พร้อมกับการกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบของแต่ละภาคส่วนอย่างชัดเจน ควบคู่ไปกับการส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีเพื่อสังคม เช่น การพัฒนาแอปพลิเคชันที่ช่วยให้คนจนสามารถเข้าถึงข้อมูลสวัสดิการและโอกาสต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น หรือการนำเทคโนโลยีบล็อกเชน (blockchain) มาใช้ในการจัดการสวัสดิการแบบโปร่งใส และการออกแบบระบบทำนายความเสี่ยงสำหรับการตกไปอยู่ในสภาวะยากจน เพื่อให้สามารถวางแผนเชิงรุกในการช่วยเหลือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ความยากจนไม่ใช่เพียงสถานะทางเศรษฐกิจ หากแต่เป็นปรากฏการณ์ที่มีพลวัตและซับซ้อน ครอบคลุมทั้งมิติของชีวิต โอกาส และ

ศักยภาพของมนุษย์ ดังนั้น การจัดการปัญหาความยากจนจึงต้องอาศัยระบบที่มีความยืดหยุ่น พร้อมปรับตัวและเรียนรู้จากสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

บทเรียนจากการดำเนินงานในจังหวัดอุบลราชธานีชี้ให้เห็นว่าการบูรณาการข้อมูล การมีส่วนร่วมของชุมชน การพัฒนาเครื่องมือสำรวจเชิงคุณภาพ และการใช้เทคโนโลยีเพื่อสังคม ล้วนเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้สามารถเข้าถึง “ความจริงของความจน” ได้อย่างแม่นยำและตรงจุดมากขึ้น

ในท้ายที่สุด คำถามว่า “คนจนคือใคร” จึงไม่ใช่เพียงประเด็นทางเทคนิคของการออกแบบแบบสอบถาม หรือการวิเคราะห์เชิงสถิติ หากแต่คือคำถามทางสังคมที่สะท้อนความเท่าเทียม ความยุติธรรม และโอกาสของการมีชีวิตที่ดีในสังคมไทย การตอบคำถามนี้ให้ได้อย่างครอบคลุมและเท่าทันคือก้าวสำคัญของการพัฒนาประเทศที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

ภาพ : สุชัย เจริญมุขยันท

๓

จากอยู่ลำบากยากจน สู่อยู่ดีมีแสง: วิเคราะห์ทุนดำรงชีพอย่างยั่งยืน และกระบวนการฟื้นตัว ของคนยากจนจากอุทกภัยในจังหวัดอุบลราชธานี

สุรสม กฤษณะจุฑะ

บทนำ

อุทกภัยเป็นหนึ่งในภัยพิบัติที่ทวีความรุนแรงขึ้นทั่วโลกภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ อย่างไรก็ตาม ผลกระทบจากอุทกภัยไม่ได้ส่งผลกระทบอย่างเท่าเทียมกับทุกคน แต่กลับแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประชากรยากจนที่ขาดแคลนทรัพยากรในการเตรียมพร้อม รับมือและฟื้นฟูจากภัยพิบัติ ความเปราะบางของครัวเรือนยากจนจึงมีความเชื่อมโยงกับอุทกภัยอย่างแนบแน่น (Cutter et al., 2003; Wisner et al., 2004) ในมุมมองของ Blaikie และคณะ (2004) ตั้งคำถามว่า เหตุที่กลุ่มที่อยู่ในภาวะยากจน หรือผู้ที่เผชิญความเปราะบางในเชิงโครงสร้าง เช่น ผู้หญิง เด็ก ผู้สูงอายุ ชนกลุ่มน้อย ผู้ลี้ภัย และผู้พิการ กลายเป็นคนเปราะบาง ก็เพราะแนวทางการพัฒนากระแสหลักที่ละเลยโครงสร้างความเป็นธรรมทางสังคม หรือกล่าวอีกนัย

หนึ่ง ภัยพิบัติไม่ได้มาจากปัจจัยธรรมชาติเท่านั้น แต่มาจากปัจจัยทางสังคมด้วย

จังหวัดอุบลราชธานีเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของพื้นที่ที่เผชิญกับอุทกภัยซ้ำซาก โดยเฉพาะในปี 2562 และ 2565 ซึ่งเกิดน้ำท่วมใหญ่กินเวลายาวนานนับเดือนและส่งผลกระทบเป็นบริเวณกว้าง คราวเรือนยากจนจำนวนมากประสบกับปัญหาการอพยพออกจากที่อยู่อาศัย บางครัวเรือนอพยพไปอยู่ในที่พักพิงชั่วคราว สูญเสียรายได้ และกระทบต่อทุนดำรงชีพหลากหลายมิติ เหตุการณ์อุทกภัยจึงไม่เพียงแต่เป็นภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นแต่ยังสะท้อนถึงปัญหาของครัวเรือนยากจนที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัยต่อการดำรงชีพ แนวคิดการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ (Disaster Risk Reduction: DRR) จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจและจัดการผลกระทบจากอุทกภัย โดยเฉพาะต่อกลุ่มประชากรที่มีความเปราะบาง เช่น ครัวเรือนยากจนในจังหวัดอุบลราชธานี แนวคิดนี้ไม่ได้เน้นเพียงการตอบสนองเมื่อเกิดภัยเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับการลดความเสี่ยงล่วงหน้า ครอบคลุมตั้งแต่การวิเคราะห์ความเปราะบาง (Vulnerability Assessment) การวางแผนจัดการความเสี่ยงในระยะยาว ไปจนถึงการฟื้นฟูอย่างยั่งยืน (Resilient Recovery) (UNDRR, 2015)

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework) ได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์ความสามารถในการปรับตัวอย่างยืดหยุ่น (Resilience) ของครัวเรือนยากจน โดยพิจารณาผ่านการเข้าถึงทุน 5 ประเภท ได้แก่ ทุนมนุษย์ สังคม ธรรมชาติ กายภาพ และการเงิน ในขณะเดียวกัน แนวคิดความเปราะบางเชิงโครงสร้าง (Structural Vulnerability) ช่วยเน้นให้เห็นว่า ข้อจำกัดในการเข้าถึงทุนดังกล่าวไม่ใช่ปัญหาส่วนบุคคล แต่เป็นผลของระบบนโยบายและโครงสร้างทางอำนาจที่กีดกันคนจนออกจากกระบวนการพัฒนา (Chambers & Conway, 1992; DFID, 1999)

ในบริบทของจังหวัดอุบลราชธานี การวิเคราะห์ทุนดำรงชีพของครัวเรือนยากจนที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัยเผยให้เห็นถึงช่องว่างเชิงโครงสร้างที่ขัดขวางความสามารถในการฟื้นตัวอย่างยั่งยืน อุทกภัยส่งผลให้ทุนธรรมชาติไม่ได้เป็นปัจจัยเชิงบวกต่อการดำรงชีพ แต่เป็นความเสี่ยงที่ซ้ำเติมความเปราะบางของครัวเรือนยากจน และยังทำให้การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจและสังคมหลังภัยพิบัติในภาพรวมของจังหวัดอุบลราชธานีทำได้ยากยิ่งขึ้น แม้จะพบว่าครัวเรือนยากจนอาจมีทุนด้านอื่นๆ เช่น ทุนมนุษย์ ในรูปของแรงงานหรือความรู้เกี่ยวกับการปรับตัวในพื้นที่น้ำท่วม ทว่าอุทกภัยก็สร้างข้อจำกัดในการเข้าถึงทุนด้านต่างๆ เช่น ทุนทางการเงิน รวมถึงทุนทางกายภาพ เช่น ที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย หรือการเข้าถึงบริการสาธารณะ สะท้อนให้เห็นว่าคนยากจนไม่สามารถสร้างภูมิคุ้มกันตนเองที่มีประสิทธิภาพได้ นอกจากนี้ การขาดทุนทางสังคมในแง่ของเครือข่ายสนับสนุนหรือการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจของสาธารณะ ส่งผลให้เสียงของคนยากจนมักถูกมองข้ามในการเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการภัยพิบัติ ดังนั้น ในบริบทของอุทกภัยที่เกิดซ้ำซากของจังหวัดอุบลราชธานี เราจะออกแบบนโยบายและกระบวนการพัฒนาเชิงพื้นที่ให้คนจนสามารถเปลี่ยนจากภาวะ “อยู่ลำบากยากจน” ไปสู่ “อยู่ดีมีแสง” ได้อย่างไร

อุทกภัยกับความยากจน

ปัญหาอุทกภัยมีความเชื่อมโยงกับปัญหาความยากจนอย่างลึกซึ้ง เนื่องจากภัยพิบัติไม่ใช่เรื่อง “ธรรมดา” ล้วน ๆ หากแต่เป็นผลจากโครงสร้างทางสังคมที่ทำให้บางกลุ่มเปราะบางมากกว่ากลุ่มอื่น กล่าวคือ แม้ว่าอุทกภัยจะเป็นภัยพิบัติทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นในเชิงกายภาพ แต่ผลกระทบที่ตามมานั้นไม่ได้กระจายอย่างเท่าเทียมในสังคม กลุ่มคนยากจนมักเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงที่สุด เนื่องจากขาดทุนการดำรงชีพ (Livelihood Capitals) ที่จำเป็นต่อการป้องกัน บรรเทา และฟื้นตัวจากภัยพิบัติ ไม่ว่าจะเป็นทุนทรัพย์ ทุนทางกายภาพ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม หรือทุน

ธรรมชาติ เช่น คนจนจำนวนมากอาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัย เช่น พื้นที่ริมแม่น้ำหรือที่ลุ่มต่ำ ซึ่งมีราคาที่ดินต่ำและมักไม่มีระบบป้องกันน้ำท่วมที่เพียงพอ เมื่อเกิดน้ำท่วม บ้านเรือนและทรัพย์สินของพวกเขาได้รับความเสียหายอย่างหนัก แต่ขณะเดียวกัน กลับไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือได้อย่างทันท่วงที หรือฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็วเหมือนกลุ่มที่มีทุนมากกว่า ความยากจนไม่ได้เป็นเพียงเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้ประชาชนเปราะบางต่ออุทกภัย แต่ยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการรับมือ พื้นที่ และปรับตัวอย่างยั่งยืนจากภัยพิบัติด้วย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการจัดการอุทกภัยอย่างมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับการแก้ไขปัญหความยากจนอย่างเป็นระบบ

Patt, A. G และคณะ (2008) ชี้ให้เห็นว่าภัยพิบัติไม่ใช่เพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ หากแต่เป็นตัวขยาย “กับดักความยากจน” เพราะชุมชนที่ยากจนและโดดเดี่ยวมักเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบหนักที่สุดจากเหตุการณ์รุนแรง เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม หรือโรคระบาด ความยากจนขัดขวางการจัดตั้งโครงสร้างจัดการภัยพิบัติระดับครัวเรือนและชุมชน จึงทำให้คนจนต้องเผชิญ “ภัยเล็ก ๆ ทุกวัน” และไม่มีทรัพยากรฟื้นตัวหลังวิกฤตในทางกลับกัน ภัยพิบัติยังซ้ำเติมฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศยากจนต้องสูญเสียงบประมาณพัฒนาสังคม จึงเน้นย้ำว่าการลดความเปราะบางระยะยาวต้องถูกรวมไว้ในยุทธศาสตร์ลดความยากจนและแผนป้องกันบรรเทาภัยพิบัติของรัฐ ทั้งนี้ ประเทศพัฒนาน้อยยังต้องแบกรับภาระทางการคลังและทรัพยากรในการฟื้นฟูมากกว่าชาติร่ำรวย เพราะประชากรสัดส่วนใหญ่ขาดโอกาสเข้าถึงหลักประกันและโครงสร้างพื้นฐานที่ลดความเสี่ยง ส่งผลให้หลังภัยพิบัติรัฐบาลมักประสบวิกฤตสภาพคล่อง ต้องดึงงบประมาณไปใช้หรือพึ่งพาความช่วยเหลือนานาชาติ ซึ่งยิ่งตอกย้ำวงจรความยากจนและเปราะบาง โดยสรุป หนังสือเล่มนี้ย้ำว่าการจัดการภัยพิบัติอย่างยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อรัฐและสังคมออกแบบนโยบายที่ผสมผสาน “การลดความยากจน” เข้ากับ “การลดความเสี่ยงภัย” อย่างเป็นเนื้อเดียวกัน

พร้อมมองความเปราะบางในฐานะผลสะท้อนของโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่เป็นธรรม

ในหนังสือเรื่อง At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters โดย Wisner และคณะ (2004) เสนอว่า "ภัยธรรมชาติกลายเป็นภัยพิบัติก็ต่อเมื่อกระทบกับกลุ่มคนที่เปราะบาง" โดยความเปราะบางนั้นเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับความยากจน ความไม่เท่าเทียมทางสังคม และการถูกกีดกันจากกระบวนการพัฒนา พวกเขาเสนอโมเดล Pressure and Release (PAR) เพื่ออธิบายว่าความเสี่ยงจากภัยพิบัติเกิดจากการกดดันทางสังคมที่สะสมร่วมกับภัยทางธรรมชาติ โดยชี้ให้เห็นว่าภัยพิบัติ (Disaster) ไม่ใช่ผลลัพธ์ของอันตรายทางธรรมชาติ (Natural Hazard) เพียงอย่างเดียว แต่เป็น "ผลลัพธ์ของกระบวนการกดดันทางสังคมที่ยาวนาน" ซึ่งทำให้บางกลุ่มมีความเปราะบางมากกว่ากลุ่มอื่น (Vulnerability) อย่างเป็นระบบ โมเดล PAR แสดงให้เห็นว่าความเปราะบางของประชากรเกิดจากแรงกดดันที่พัฒนาต่อเนื่องเป็นลำดับ จากรากเหง้า (Root Causes) ไปสู่แรงกดดันพลวัต (Dynamic Pressures) และสุดท้ายปรากฏเป็นสถานะไม่ปลอดภัย (Unsafe Conditions) ซึ่งเมื่อสถานะเหล่านี้ปะทะกับอันตรายจากธรรมชาติ จะก่อให้เกิดภัยพิบัติในที่สุด

Wisner และคณะ อธิบายสถานะกดดันทางสังคมไว้ว่า รากเหง้า เช่น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การกระจุกอำนาจทางการเมือง และการขาดสิทธิในทรัพยากร เป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่สั่งสมในระดับประวัติศาสตร์และระดับนโยบาย ส่งผลให้ประชาชนบางกลุ่มถูกจำกัดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรที่สำคัญต่อการดำรงชีพ แรงกดดันพลวัต เช่น การขาดการศึกษา การขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐาน หรือการวางแผน การออกแบบ และการวางผังเมืองที่ล้มเหลว เป็นกลไกที่แปรรูปโครงสร้างเหล่านี้ให้กลายเป็นสถานะเสี่ยงในชีวิตประจำวัน และสุดท้ายสถานะไม่ปลอดภัย เช่น การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เสี่ยง ภาวะไร้บ้าน หรือโครงสร้าง

บ้านเรือนที่ไม่มั่นคง เป็นผลลัพธ์ที่ชัดเจนที่สุดของกระบวนการเหล่านี้ในระดับครัวเรือนหรือชุมชน (Wisner et al., 2004)

จากการเชื่อมโยงอุทกภัยกับความยากจน ทำให้เห็นว่า หัวใจสำคัญของการจัดการภัยพิบัติคือการลดความเสี่ยงที่จะเกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อกลุ่มคนเปราะบาง แนวคิดการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ (Disaster Risk Reduction: DRR) จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการทำ ความเข้าใจและจัดการผลกระทบจากอุทกภัย โดยเฉพาะต่อกลุ่มประชากรที่มีความเปราะบาง แนวคิดนี้ไม่ได้เน้นเพียงการตอบสนองเมื่อเกิดภัยเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับการลดความเสี่ยงล่วงหน้า ครอบคลุมตั้งแต่การวิเคราะห์ความเปราะบาง (Vulnerability Assessment) การวางแผนจัดการความเสี่ยงในระยะยาว ไปจนถึงการฟื้นฟูอย่างยั่งยืน (Resilient Recovery) (UNDRR, 2015) โดยการลดความเสี่ยงจากอุทกภัยต้องพิจารณาทั้งปัจจัยเชิงกายภาพ เช่น การจัดการลุ่มน้ำ การวางผังเมือง และระบบเตือนภัย รวมถึงปัจจัยเชิงสังคม เช่น การเข้าถึงข้อมูล การมีส่วนร่วมของชุมชน และทุนการดำรงชีพ (Livelihood Capitals) ของแต่ละครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นทุนมนุษย์ (สุขภาพ การศึกษา ทักษะ) ทุนกายภาพ (ที่อยู่อาศัย เครื่องมือทำกิน) ทุนการเงิน ทุนสังคม และทุนธรรมชาติ (DFID, 1999)

Hallegatte และคณะ (2017) นำเสนอข้อถกเถียงสำคัญว่า ภัยพิบัติธรรมชาติไม่ใช่เพียงเหตุการณ์ทางกายภาพหรือความสูญเสียทางเศรษฐกิจ แต่เป็นปัญหาสังคมที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนอย่างไม่เท่าเทียม โดยเฉพาะกลุ่มคนจน ซึ่งมีอาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยง ขาดการเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐาน ระบบประกันภัย หรือการสนับสนุนทางสังคม เมื่อเกิดภัยพิบัติ กลุ่มคนเหล่านี้มักได้รับผลกระทบในสัดส่วนที่รุนแรงกว่ากลุ่มที่มีฐานะดี และยังได้รับความช่วยเหลือในการฟื้นตัวน้อยกว่า ทำให้เกิดวงจรอุบาทว์ของความยากจนและความเปราะบาง ผู้เขียนเสนอว่า การประเมินผลกระทบจากภัยพิบัติควรพิจารณาจากมิติคุณภาพชีวิต (well-being) แทนที่

จะวัดแค่ความเสียหายด้านทรัพย์สิน เนื่องจากเงินจำนวนเท่ากันมีความหมายต่างกันระหว่างคนรวยกับคนจน ยิ่งไปกว่านั้น การลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ เช่น การลงทุนในระบบเตือนภัย คันกั้นน้ำ หรือการใช้ผังเมืองที่เหมาะสม ควรถูกออกแบบให้เน้นไปยังกลุ่มเปราะบางมากที่สุด ซึ่งจะช่วยลดความสูญเสียได้อย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ ผู้เขียนเสนอว่านโยบายด้านภัยพิบัติควรได้รับการออกแบบให้สอดคล้องกับบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ เพื่อให้สามารถจัดลำดับความสำคัญในการดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

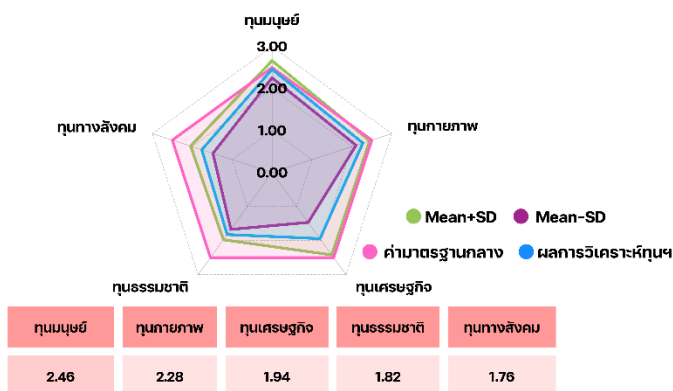
Hallegatte และคณะ (2017) เสนอข้อเสนอหลัก 3 ประการ คือ 1) การลดความยากจนและการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติเป็นกระบวนการที่ต้องทำควบคู่กัน 2) ผลกระทบจากภัยพิบัติต่อคนจนมีมากกว่าที่เคยประเมินไว้ และ 3) การสร้างความยืดหยุ่นให้กับคนจนเป็นการลงทุนที่คุ้มค่า ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนว่าการจัดการภัยพิบัติอย่างเท่าเทียมไม่ใช่แค่การปกป้องชีวิตคนยากจน แต่ยังเป็นการปกป้องอนาคตของสังคมโดยรวมด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้น อุทกภัยจึงไม่ได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ หากแต่เป็นผลสะท้อนจากโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งทำให้กลุ่มคนจนและเปราะบางได้รับผลกระทบมากกว่ากลุ่มอื่น ความยากจนไม่เพียงเป็นปัจจัยเสี่ยง แต่ยังเป็นอุปสรรคต่อการป้องกัน บรรเทา และฟื้นตัวจากภัยพิบัติ เนื่องจากขาดทุนการดำรงชีพและการเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐาน Blaikie et al. (2004), Patt et al. (2008) และ Hallegatte et al. (2017) ต่างชี้ตรงกันว่าภัยพิบัติทำหน้าที่ซ้ำเติมกับดักความยากจน และความเปราะบางคือผลลัพธ์ของกระบวนการกดทับทางสังคมในระยะยาว แนวคิด Disaster Risk Reduction (DRR) และกรอบการวิเคราะห์ทุนการดำรงชีพ (DFID, 1999) จึงเสนอให้การลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติต้องควบคู่กับการลดความยากจน ผ่านการเสริมสร้างความยืดหยุ่นและออกแบบนโยบายที่ยึดประชาชนเปราะบางเป็นศูนย์กลาง

ทุนดำรงชีพอย่างยั่งยืนกับอุทกภัยในจังหวัดอุบลราชธานี

ความสัมพันธ์ระหว่างความยากจนกับภัยพิบัติสะท้อนอยู่ในฐานข้อมูลครัวเรือนยากจนในระบบข้อมูลครัวเรือนยากจนระดับจังหวัด (Practical Poverty Provincial Connex: PPPConnex) พบว่า จากการทำแบบสอบถามเกี่ยวกับทุนดำรงชีพอย่างยั่งยืนของครัวเรือนยากจน คนยากจนส่วนใหญ่ขาดทุนการดำรงชีพในหลายด้าน โดยในภาพรวมของการเก็บข้อมูล 20 จังหวัด พบว่าค่าคะแนนเฉลี่ยของทุนการดำรงชีพของครัวเรือนยากจนมีดังนี้ ทุนมนุษย์ 2.46 คะแนน ทุนกายภาพ 2.28 คะแนน ทุนเศรษฐกิจ 1.94 คะแนน ทุนธรรมชาติ 1.82 คะแนน และทุนทางสังคม 1.76 คะแนน (<http://www.ppaos.com/ppaos/frontend/web/>)

ปัญหาทุนดำรงชีพของครัวเรือนยากจนที่พบมากที่สุด หรือมีค่าคะแนนต่ำที่สุด คือ ทุนทางสังคม อันหมายถึงการไม่ได้รับการช่วยเหลือหรือสนับสนุนจากชุมชน และการไม่ได้เข้าร่วมกลุ่มในการพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชน ปัญหาสำคัญรองลงมาคือ ทุนธรรมชาติ ที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงที่ดินทำกิน การไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวม และการเผชิญกับภัยพิบัติ

ภาพที่ 3.1 ค่าเฉลี่ยศักยภาพทุน 5 มิติ
ของครัวเรือนยากจนระดับประเทศ

การวิเคราะห์ข้อมูลทุนดำรงชีพ 5 ด้าน จากระบบข้อมูลครัวเรือน ยากจนระดับจังหวัด (PPPConnex) ได้มีการจำแนกครัวเรือนออกเป็น 4 กลุ่มตามระดับของความยากลำบาก เพื่อให้สามารถวางแผนช่วยเหลือได้ ตรงกับสภาพจริงของแต่ละครัวเรือน โดยสามารถจำแนกกลุ่มครัวเรือน ยากจนได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 "อยู่ลำบาก" คือครัวเรือนที่ขาดปัจจัยพื้นฐานในการ ดำรงชีวิตอย่างรุนแรง ไม่สามารถอยู่รอดได้ด้วยตนเอง ต้องพึ่งพาสวัสดิการ จากรัฐและชุมชนอย่างเต็มที่ และจำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือในทุกมิติ อย่างเร่งด่วน

กลุ่มที่ 2 "อยู่ยาก" เป็นครัวเรือนที่มีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอสำหรับ การดำรงชีวิตในแต่ละวัน แต่ยังไม่มีความมั่นคงในระยะยาว จำเป็นต้อง ได้รับการสนับสนุนเพื่อยกระดับความสามารถในการประกอบอาชีพหรือ เพิ่มศักยภาพในการดำรงชีพ

กลุ่มที่ 3 "อยู่พอได้" หมายถึงครัวเรือนที่มีทุนพื้นฐานสำหรับ ดำรงชีวิต แต่ยังมีความเสี่ยงต่อความเสี่ยง เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ โรค ระบาด หรือภัยพิบัติต่าง ๆ จึงควรได้รับการสนับสนุนให้มีภูมิคุ้มกันและ ความมั่นคงมากขึ้น

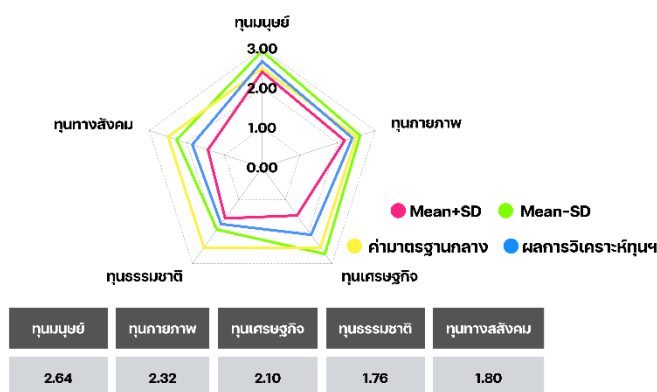
กลุ่มที่ 4 "อยู่ดี" เป็นครัวเรือนที่มีศักยภาพเพียงพอในการรับมือ กับความเสี่ยง มีทุนในด้านต่าง ๆ ที่มั่นคง สามารถวางแผนอนาคตของ ตนเองและครอบครัวได้ อีกทั้งยังเป็นฐานทุนสำคัญในการช่วยเหลือผู้อื่นใน ระดับชุมชน

การเข้าใจประเภทของความยากจนในเชิงคุณภาพเช่นนี้ ช่วยให้ สามารถวิเคราะห์ต้นเหตุของความเปราะบางในระดับโครงสร้างได้ชัดเจน ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากร ความไม่มั่นคงของ ที่อยู่อาศัยหรือที่ดินทำกิน การเข้าไม่ถึงระบบบริการพื้นฐานของรัฐ หรือการ ขาดทุนทางสังคมและทุนทางธรรมชาติที่เอื้อต่อการฟื้นตัวจากวิกฤต การ วางแผนเพื่อ “ลดความยากจน” จึงต้องไม่เพียงเน้นที่การเพิ่มรายได้ แต่

ต้องคำนึงถึงการสร้างเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่เอื้อให้คนยากจนสามารถยืนหยัดได้ด้วยตนเองอย่างยั่งยืน ทั้งนี้จากค่าคะแนนของฐานทุนดำรงชีพซึ่งมีค่าเฉลี่ยรวมที่ 2.05 แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนยากจนจากฐานข้อมูล PPPConnext อยู่ในระดับอยู่ยาก กล่าวคือ เป็นครัวเรือนที่พอมีพอใช้ แต่ไม่มีความมั่นคงในชีวิต

จากระบบฐานข้อมูล PPPConnext สะท้อนว่าทุนธรรมชาติเป็นปัญหาที่สัมพันธ์กับปัญหาความยากจน โดยมีครัวเรือนยากจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในพื้นที่ภัยพิบัติมากถึง 76,203 ครัวเรือน และมีที่ดินทำกินอยู่ในพื้นที่ภัยพิบัติจำนวน 37,997 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 114,200 ครัวเรือน นั้นหมายความว่าปัญหาความยากจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนหนึ่งเกิดจากความเปราะบางของครัวเรือนยากจนในการเผชิญหน้ากับการเกิดภัยพิบัติ

ในกรณีจังหวัดอุบลราชธานี การวิเคราะห์ทุนการดำรงชีพ 5 ด้าน พบว่า คะแนนเฉลี่ยของทุนธรรมชาติมีค่าน้อยที่สุดเท่ากับ 1.76 ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าครัวเรือนยากจนมีความเสี่ยงสูงในการเผชิญอุทกภัยซึ่งเกิดขึ้นซ้ำซากและรุนแรงมากยิ่งขึ้น โดยพบว่า มีบ้านพักอาศัย 1,648 ครัวเรือนอยู่ในพื้นที่ภัยพิบัติและมีที่ทำกินอยู่ในพื้นที่ภัยพิบัติทางธรรมชาติ 920 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 2,568 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 15.17 ของครัวเรือนในฐานข้อมูลจังหวัดอุบลราชธานีทั้งหมด 16,934 ครัวเรือน

ภาพที่ 3.2 ค่าเฉลี่ยศักยภาพทุน 5 มิติ
ของครัวเรือนยากจนจังหวัดอุบลราชธานี

ข้อมูลเชิงสถิติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงระดับความเปราะบางที่น่ากังวลของครัวเรือนยากจนในจังหวัดอุบลราชธานี โดยพบว่าเกือบ 1 ใน 6 ของครัวเรือนอาศัยหรือทำกินอยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยพิบัติ ซึ่งไม่เพียงชี้ให้เห็นถึงความเสี่ยงเชิงกายภาพ แต่ยังเน้นให้เห็นถึงข้อจำกัดด้านทุนธรรมชาติที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น ที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ และระบบนิเวศที่มั่นคง ความเสี่ยงดังกล่าวไม่ได้กระจุกตัวเฉพาะจุด หากแต่กระจายอย่างกว้างขวาง ครอบคลุมหลายพื้นที่ของจังหวัด และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชากรจำนวนมาก

ปัญหาอุทกภัยในจังหวัดอุบลราชธานีสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างที่ตั้งของที่อยู่อาศัยและที่ทำกินกับระดับความเปราะบางต่อภัยพิบัติ ครัวเรือนจำนวนมากโดยเฉพาะกลุ่มคนจนเมืองและคนยากจนในชนบทมักตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มต่ำ พื้นที่ริมน้ำ หรือพื้นที่ทำกินซึ่งมีประวัติการท่วมซ้ำซาก การเลือกทำเลเหล่านี้เป็นผลมาจากข้อจำกัดในการเข้าถึงที่ดินและที่อยู่อาศัย ซึ่งช่วยตอกย้ำให้เห็นว่า คนยากจนมีทางเลือกในการดำรงชีพไม่มากนัก การเลือกทำเลเหล่านี้จึงไม่ได้เกิดจากความสมัครใจ แต่

เป็นผลมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่จำกัดทางเลือก ดังนั้น การต้อง “อยู่กับน้ำท่วม” หรือความเปราะบางจากภัยพิบัติจึงไม่ได้เป็นเพียงภาวะชั่วคราว แต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่จะต้องทำความเข้าใจ ข้อจำกัดในการเลือกของคนยากจน

ในเวลาเดียวกัน กลไกในการบริหารจัดการอุทกภัยในฐานะภัยพิบัติทั้งก่อน ระหว่าง และหลังเผชิญเหตุ ยังประสบปัญหาด้านประสิทธิภาพและความครอบคลุม กล่าวคือ ในช่วงก่อนเกิดภัยพิบัติ หลายชุมชนยังขาดการเข้าถึงข้อมูลความเสี่ยง ระบบเตือนภัย และแผนรับมือที่ตอบสนองต่อบริบทของท้องถิ่นอย่างแท้จริง ขณะที่ในช่วงเผชิญเหตุ ระบบการอพยพและการจัดการศูนย์พักพิงชั่วคราวยังมีข้อจำกัด ทั้งในด้านทรัพยากร บุคลากร และการประสานงานระหว่างหน่วยงาน ส่วนในระยะหลังเผชิญเหตุ กระบวนการฟื้นฟูมักดำเนินไปอย่างล่าช้า ไม่เพียงพอและไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนยากจนที่ไม่มีหลักประกันหรือทุนรองรับการซ่อมแซมที่อยู่อาศัยและฟื้นฟูอาชีพอย่างยั่งยืน

ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว ความสามารถในการฟื้นตัวอย่างยืดหยุ่น (resilience) ของครัวเรือนจึงลดลง และกลายเป็นวงจรของ “ความยากจนเชิงโครงสร้าง” ที่ส่งผ่านระหว่างรุ่น ยิ่งไปกว่านั้น ความไม่เสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากรและการบริหารจัดการอุทกภัยของรัฐยังก่อให้เกิดช่องว่างทางสังคมที่กว้างขึ้น และอาจนำไปสู่ภาวะการเปราะบางซ้ำซ้อน เมื่อครัวเรือนต้องเผชิญกับภัยพิบัติร่วมกับวิกฤตอื่น เช่น ความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ความไม่มั่นคงด้านอาหาร ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาด้านการศึกษา และปัญหาอื่น ๆ ตามมา

จากอยู่ลำบากยากจน สู่อยู่ดีมีแสง

แนวคิดทุนดำรงชีพอย่างยั่งยืนได้ชี้ให้เห็นว่าภัยพิบัติที่มาจากธรรมชาติส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อครัวเรือนยากจน เนื่องจากทำให้ทุนการดำรงชีพทั้งห้าด้านลดลงและนำไปสู่ภาวะอยู่ยากลำบาก การเสริม

พลังให้คนยากจนมีศักยภาพในการรับมืออุทกภัยจึงเท่ากับเป็นการลดความเสี่ยงให้ครัวเรือนเหล่านั้นตกอยู่ในภาวะเปราะบาง อย่างไรก็ตาม การปกป้องหรือเพิ่มทุนดำรงชีพให้กับครัวเรือนยากจนสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมอย่างแนบแน่น ซึ่งจำเป็นต้องมีการผลักดันเชิงนโยบายในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่ต้องคำนึงถึงการลดความเหลื่อมล้ำของสังคมไปพร้อมกันด้วย

จากรายงานเรื่อง *Unbreakable: Building the Resilience of the Poor in the Face of Natural Disasters* (Hallegatte et.al, 2017) ชี้ว่า ครัวเรือนรายได้น้อยในประเทศไทยมีแนวโน้ม “เปิดรับความเสี่ยง” ต่อน้ำท่วมมากกว่าและมีความสามารถในการเตรียมตัวรับมือได้น้อยกว่าครัวเรือนฐานะดี อีกทั้งยังพบว่าผู้มีฐานะดีกว่ามีการลงทุนเกี่ยวกับมาตรการป้องกันล่วงหน้าได้สูงกว่าอย่างชัดเจน ขณะที่คนจนขาดทุนทรัพย์มักวางแผนระยะสั้น เข้าถึงการเตือนภัยและมีการฝึกซ้อมรับมือต่ำกว่ากลุ่มอื่น ภัยพิบัติทางธรรมชาติจึงเป็นการซ้ำเติมคนยากจนให้กลายเป็นผู้เปราะบางของสังคมและตกอยู่ในภาวะยากลำบากอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

ข้อมูลจากรายงานชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างทางความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติระหว่างกลุ่มคนต่างระดับฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของสถานการณ์เฉพาะหน้าเท่านั้น หากแต่ยังเป็นภาพสะท้อนของความไม่เสมอภาคเชิงโครงสร้างที่ฝังลึกอยู่ในสังคม เมื่อความเปราะบางกลายเป็นวงจรที่ซ้ำเติมคนจนอย่างต่อเนื่อง การลดความเหลื่อมล้ำด้านศักยภาพในการรับมือกับอุทกภัยจึงไม่อาจรอการแก้ไขเฉพาะหน้าได้อีกต่อไป แต่การจัดการภัยพิบัติต้องมีจุดมุ่งหมายเพื่อปกป้องผู้อ่อนแอที่สุดของสังคม

ในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาคความยากจนที่ดำเนินการโดยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มองเห็นว่าปัญหาอุทกภัยที่เกิดขึ้นเป็นประจำส่งผลกระทบต่อดำรงชีพของครัวเรือนยากจน จึงได้ดำเนินการสนับสนุนให้ครัวเรือนยากจนมีความพร้อมในการรับมือน้ำท่วมมากขึ้น

ตลอดจนการสนับสนุนให้ชุมชนมีศักยภาพและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอุทกภัย รวมถึงการเชื่อมประสานภาคส่วนต่าง ๆ ในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหา ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงวาระของจังหวัดหรือเป็นภาระของหน่วยงานราชการเท่านั้น แต่เป็นวาระของคนอุบลราชธานีที่จะต้องแสวงหาแนวทางการแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพและนำไปสู่ความยั่งยืน

แนวทางการขับเคลื่อนในประเด็นอุทกภัยของโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนจังหวัดอุบลราชธานีดำเนินการภายใต้หลักการ 2P2R ซึ่งเป็นแนวทางบูรณาการเพื่อจัดการภัยพิบัติอย่างเป็นระบบ โดยองค์ประกอบแรก คือ การป้องกัน (Prevention) ที่มุ่งลดหรือกำจัดต้นตอของความเสี่ยงผ่านมาตรการเชิงโครงสร้าง (เช่น เขื่อน พนังกั้นน้ำ) และไม่ใช่โครงสร้าง (เช่น กฎหมายผังเมือง การใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเหมาะสม) เพื่อลดโอกาสเกิดภัยหรือจำกัดขนาดความสูญเสีย องค์ประกอบที่สอง คือ การเตรียมพร้อม (Preparedness) เน้นการสร้างขีดความสามารถของชุมชนและสถาบัน ตั้งแต่การจัดทำแผนรับมือ การพัฒนาระบบสื่อสารแจ้งเตือนล่วงหน้า และการฝึกซ้อมจำลองสถานการณ์ ไปจนถึงการสะสมทรัพยากรฉุกเฉิน องค์ประกอบที่สาม คือ การตอบสนองภายหลังภัย (Response) ได้แก่ การดำเนินการฉุกเฉินทันทีเพื่อรักษาชีวิตและบรรเทาความเดือดร้อน เช่น ค้นหา ภัย การตั้งศูนย์พักพิง การจัดสรรอาหาร น้ำสะอาด และบริการสาธารณสุข ส่วนองค์ประกอบสุดท้าย คือ การฟื้นฟู (Recovery) ครอบคลุมการซ่อมแซมโครงสร้างพื้นฐาน การเยียวยาเศรษฐกิจและจิตสังคม ตลอดจนการใช้บทเรียนเพื่อ “ฟื้นฟูให้ดียิ่งขึ้น” (build back better) เพื่อให้ชุมชนมีภูมิคุ้มกันต่อภัยครั้งต่อไป (UNDRR 2015)

ทั้งนี้ นับตั้งแต่เกิดน้ำท่วมใหญ่ในจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อปี พ.ศ. 2565 เป็นต้นมา โครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนจังหวัดอุบลราชธานีและมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้สนับสนุนให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการรับมืออุทกภัยมากขึ้น โดยการสนับสนุนเครือข่ายอาสาสมัครชุมชนป้องกัน

ภัยพิบัติอุบลราชธานีในการทำแผนรับมือน้ำท่วมของชุมชนและการสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การพัฒนาโรงครัวกลางสำหรับศูนย์พักพิงชั่วคราว การจัดทำระบบช่วยเหลือผู้ประสบภัยทางออนไลน์เพื่อให้ความช่วยเหลือสามารถดำเนินการได้อย่างทันทั่วถึงและช่วยเหลือตรงจุด การสร้างเครือข่ายอาสาสมัครช่วยเหลือผู้ประสบภัย การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมในการเรียนรู้รับมือน้ำท่วม และการสร้างแพลอยน้ำเอนกประสงค์สำหรับครัวเรือนยากจนในสองชุมชน ได้แก่ ชุมชนหาดสวนสุขและชุมชนท่าบั้งมั่ง อำเภอวารินชำราบ ซึ่งเป็นนวัตกรรมที่สอดคล้องกับบริบทปัญหาของพื้นที่ เนื่องจากปัญหาอุทกภัยในจังหวัดอุบลราชธานีมีลักษณะเป็นน้ำล้นตลิ่ง เกิดน้ำท่วมเป็นเวลายาวนาน 1-2 เดือน จำเป็นต้องมีพื้นที่สำหรับเก็บของและเผื่อระวางบ้าน ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาการลักขโมยในพื้นที่ นอกจากนี้โครงการยังได้ให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัย และประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในช่วงเผชิญเหตุและการฟื้นฟูเยียวยาหลังน้ำท่วม เพื่อให้ครัวเรือนยากจนสามารถฟื้นตัวสู่สภาวะปกติได้

การดำเนินงานของโครงการที่ผ่านมา สอดคล้องกับแนวคิด “รู้ รับ ปรับ พ้น” จากภัยพิบัติ (Disaster Resilience):

รู้ (Learning a Risk) หมายถึง การตระหนักรู้และเข้าใจความเสี่ยงภัยพิบัติ การเรียนรู้ที่จะลดความเสี่ยง

รับ (Absorb and Cope) หมายถึง การยอมรับความเสี่ยงจากภัยพิบัติ และความสามารถในการรับมือสถานการณ์ภัยพิบัติ

ปรับ (Adaptation) หมายถึง ความสามารถในการปรับตัวของชุมชนและเมืองจากความเสี่ยงภัยพิบัติที่เกิดขึ้น

พ้น (Bounce Back Better) หมายถึง การฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนและเมืองให้กลับคืนมา และพร้อมรับกับความเสี่ยงภัยพิบัติในอนาคต (ปณิตตา ตันวัฒนะ, 2563)

จากบทเรียนของการสนับสนุนการแก้ไขปัญหาอุทกภัยของจังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การเสริมสร้างศักยภาพในการรับมืออุทกภัยของ

ครัวเรือนยากจนและชุมชน สามารถเปลี่ยนสถานะจากภาวะ “อยู่ยากลำบาก” มาเป็น “อยู่ดีมีแสง” ได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1) การเชื่อมโยงการลดความเสี่ยงภัยพิบัติกับทุนดำรงชีพอย่างยั่งยืนและการลดความยากจนเชิงโครงสร้าง

ทุนประเภทต่าง ๆ สามารถนำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ศักยภาพในการรับมืออุทกภัยตลอดจนภัยพิบัติของครัวเรือนยากจนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากทำให้สามารถมองเห็นว่าครัวเรือนยากจนมีต้นทุนอะไรหรือขาดทุนประเภทใดบ้าง ผลกระทบจากอุทกภัยไม่ได้กระทบต่อทุนเศรษฐกิจหรือทุนการเงินของครัวเรือนยากจนเท่านั้น แต่กระทบต่อความยากจนหลายมิติ ทั้งมิติสุขภาพ การศึกษา ที่อยู่อาศัย การรวมกลุ่มในชุมชน การยอมรับของสังคม ตลอดจนการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น การนำกรอบแนวคิดทุนดำรงชีพอย่างยั่งยืนมาช่วยทำให้การประเมินผลกระทบจากอุทกภัยครบถ้วนรอบด้านยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ความพร้อมและผลกระทบจากอุทกภัยด้วยแนวคิดนี้ยังไม่เพียงพอ เนื่องจากปัญหาอุทกภัยไม่ได้เกิดขึ้นกับคนยากจนแต่เพียงลำพัง หากยังเชื่อมโยงกับปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น การไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากร การขาดโอกาสทางสังคมจากการกีดกัน และการขาดการมีส่วนร่วมของคนยากจน ดังนั้น การรับมือกับอุทกภัยควรมองควบคู่ไปกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม เช่น การสนับสนุนอาชีพและการหาช่องทางสร้างรายได้สำหรับผู้ประสพภัยที่เป็นครัวเรือนยากจน การพัฒนาที่อยู่อาศัยในพื้นที่ปลอดภัย การลดรายจ่ายให้กับครัวเรือนยากจน ตลอดจนการสนับสนุนการแก้ไขปัญหานี้สิน ซึ่งจะช่วยให้ครัวเรือนยากจนสามารถหลุดพ้นจากวงจรความเปราะบางซ้ำซ้อนระหว่างความยากจนกับภัยพิบัติได้อย่างแท้จริง

2) การยกระดับชุมชนและครัวเรือนเปราะบางในการรับมืออุทกภัยอย่างยืดหยุ่น

ชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมที่สามารถปกป้องคุ้มครองกลุ่มเปราะบางในชุมชนของตนเอง เนื่องจากมีความใกล้ชิดและเข้าถึงกลุ่มคนเหล่านี้ได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้นจึงควรส่งเสริมให้ชุมชนมีบทบาทในการเตรียมพร้อมที่จะรับมือกับความเสี่ยงภัยพิบัติ เช่น การจัดทำแผนรับมือภัยพิบัติชุมชนที่ไม่ทิ้งกลุ่มเปราะบางไว้ข้างหลัง การวางแผนการอพยพกลุ่มคนเปราะบางอย่างเป็นระบบ การใช้เทคโนโลยีสนับสนุนการบริหารจัดการน้ำท่วม การสร้างกลไกการสื่อสารด้านภัยพิบัติที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ การพัฒนาระบบเตือนภัย ตลอดจนการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและกลุ่มอาสาสมัครทางสังคม เพื่อพัฒนาแนวทางการระดมทรัพยากรให้สามารถช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางได้อย่างทัน่วงที

3) การจัดการอุทกภัยแบบบูรณาการและพัฒนาเครือข่ายการทำงานแบบพหุภาคี

จากบทเรียนที่ผ่านมา พบว่า การแก้ไขปัญหาอุทกภัยในจังหวัดอุบลราชธานียังคงมีช่องว่างของการทำงานอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะระหว่างหน่วยงานส่วนกลาง ส่วนจังหวัด และส่วนท้องถิ่น แม้จะมีความพยายามในการบูรณาการหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องให้ดำเนินการไปในทิศทางเดียวกันมากยิ่งขึ้น อีกทั้งมีการขยายความร่วมมือกับองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษา เพื่อให้เกิดการสนับสนุนด้านทรัพยากร เทคโนโลยี และองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง ครอบคลุมทั้งก่อน ระหว่าง และหลังเกิดอุทกภัย ซึ่งนับเป็นตัวอย่างของการจัดการอุทกภัยที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีการถอดบทเรียนเป็นระยะ ๆ เพื่อนำมาปรับปรุงกระบวนการรับมือกับอุทกภัยให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

4) การเสริมพลังชุมชนและครัวเรือนเปราะบางผ่านกระบวนการเรียนรู้และนวัตกรรมทางสังคม

การจัดการอุทกภัยไม่ควรจำกัดอยู่เพียงการวางแผนรับมือเท่านั้น แต่ควรต่อยอดไปสู่การเรียนรู้ของชุมชน เพื่อส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การตัดสินใจ และการสร้างนวัตกรรมจากฐานรากของชุมชน เช่น การสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน การพัฒนาเครื่องมือเรียนรู้เรื่องน้ำท่วมที่เข้าใจง่ายสำหรับกลุ่มเปราะบาง การสร้างพื้นที่เรียนรู้จากประสบการณ์จริงในพื้นที่ประสบภัย เพื่อให้ชุมชนสามารถ "เรียนรู้เพื่ออยู่กับน้ำ" ได้อย่างยืดหยุ่นและมั่นคงในระยะยาว โดยควรให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และการสร้างนวัตกรรมที่ตอบสนองความต้องการของครัวเรือนเปราะบางอย่างแท้จริง

5) การสนับสนุนเชิงนโยบายและการจัดการงบประมาณแบบมีเป้าหมาย

เพื่อให้การลดความเสี่ยงและความยากจนเป็นไปได้อย่างจริงจัง จำเป็นต้องมีการเชื่อมโยงโครงการต่าง ๆ เข้ากับแผนพัฒนาระดับจังหวัด และนโยบายของรัฐอย่างชัดเจน เช่น การจัดสรรงบประมาณแบบมีเป้าหมายสำหรับพื้นที่เปราะบาง การบูรณาการเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) เข้าในแผนรับมืออุทกภัย เช่น การกำหนดนโยบายส่งเสริมการจ้างงานชั่วคราวหลังภัยพิบัติเพื่อฟื้นฟูรายได้ และการออกแบบระบบบริหารจัดการอุทกภัยที่คำนึงถึงครัวเรือนเปราะบาง เป็นต้น

6) การออกแบบพื้นที่ปลอดภัยและชุมชนที่อยู่กับน้ำในระยะยาว

ในบริบทที่อุทกภัยเกิดซ้ำซาก การจัดการพื้นที่ในระดับเมืองและตำบลให้ "อยู่กับน้ำได้" จึงเป็นเรื่องสำคัญ เช่น การส่งเสริมการออกแบบที่อยู่อาศัยยกพื้นหรือแบบลอยน้ำสำหรับครัวเรือนยากจน การกันพื้นที่สำหรับศูนย์พักพิงถาวรในจุดยุทธศาสตร์ การปรับผังเมืองให้มีพื้นที่ซับน้ำ

ธรรมชาติและระบบระบายน้ำที่ยืดหยุ่น รวมถึงการออกแบบพื้นที่
สาธารณะให้สามารถปรับใช้เป็นพื้นที่รับมือภัยพิบัติในยามวิกฤต

การผลักดันให้ประเด็นอุทกภัยกลายเป็น “วาระร่วมของสังคม
อุบลราชธานี” ไม่เพียงแต่จะช่วยลดผลกระทบจากภัยพิบัติในระยะสั้น แต่
ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความเป็นธรรมเชิงสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา
ที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- ปัทมิตา ตันวัฒนะ. (2563). การ ู้-รับ-ปรับ-พื้น ของชุมชนจากภัยพิบัติ (Community Disaster Resilience) ฉบับชุมชนและนักปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านพัฒนาพื้นที่ (บพท.). (2566). ข้อเสนอเชิงนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนประเทศไทย: สู้ชนะความจน ด้วยพลังความรู้ พลังภาคี. กรุงเทพฯ: การแก้ไขปัญหาความยากจนที่เชื่อมโยงกับภัยพิบัติ.
- Blaikie, P., Cannon, T., Davis, I., & Wisner, B. (2004). At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters (2nd ed.). Routledge.
- Chambers, R., & Conway, G. R. (1992). Sustainable rural livelihoods: Practical concepts for the 21st century (IDS Discussion Paper No. 296). Institute of Development Studies.
- Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. Social Science Quarterly, 84(2), 242–261. <https://doi.org/10.1111/1540-6237.8402002>
- Department for International Development (DFID). (1999). Sustainable livelihoods guidance sheets. <https://www.livelihoodscentre.org/documents/114097690/114438960/Sustainable+livelihoods+guidance+sheets.pdf>

- Hallegatte, S., Vogt-Schilb, A., Bangalore, M., & Rozenberg, J. (2017). Unbreakable: Building the resilience of the poor in the face of natural disasters. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1003-9>
- Patt, A. G., Schröter, D., de la Vega-Leinert, A. C., & Klein, R. J. T. (2008). Vulnerability research and assessment to support adaptation and mitigation: Common themes from the diversity of approaches. In J. F. Alcamo (Ed.), European Environment Agency Technical Report (No. 25) . https://www.eea.europa.eu/publications/technical_report_2008_25
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). (2015). Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030. <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>.
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., & Davis, I. (2004). At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters (2nd ed.). Routledge.

ภาพ : การันต์ ปิตการ

เล็กแต่แกร่ง: การสร้างธุรกิจจากชุมชนสู่ตลาด (Business Opportunity Creation for the Small Community Enterprises)

ธรรมวิมล สุขเสริม

บทนำ

การดำเนินกิจกรรมวิสาหกิจชุมชน นับเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนที่ถือว่าเป็นเศรษฐกิจฐานรากโดยรวมของประเทศ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2557) เกิดจากการรวมตัวกันของเกษตรกรในการประกอบธุรกิจในระดับชุมชนที่ได้รับการรับรองตามกฎหมาย โดยส่งเสริมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาความสามารถในการจัดการ เพื่อนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีความเข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ และมีความพร้อมที่จะพัฒนาสำหรับการแข่งขันทางการค้าในอนาคต (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, 2567)

ในบริบทของประเทศไทย วิสาหกิจชุมชนได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการฟื้นฟูเศรษฐกิจฐานราก โดยเฉพาะในช่วงภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ เช่น การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (COVID-19) ที่ส่งผลให้ประชาชนจำนวน

มากต้องหันกลับถิ่นฐานเดิม และเริ่มต้นอาชีพใหม่ที่สอดคล้องกับทรัพยากรท้องถิ่น การรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชน จึงเป็นทางเลือกที่มีประสิทธิภาพ และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าหรือบริการในระดับท้องถิ่น (มูลนิธิสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2564)

อย่างไรก็ตาม วิสาหกิจชุมชนจำนวนมากยังคงเผชิญกับความท้าทายด้านศักยภาพการบริหารจัดการ การเข้าถึงแหล่งทุน การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีความแตกต่าง ตลอดจนการเชื่อมโยงสู่ตลาดที่มีการแข่งขันสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคเศรษฐกิจดิจิทัลที่พฤติกรรมของผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนจำเป็นต้องปรับตัวให้ทันต่อเทคโนโลยีใหม่ ๆ และพัฒนาทักษะด้านการตลาดดิจิทัลอยู่เสมอ (Chompunuch Punyapiroje, 2021)

บทบาทของวิสาหกิจชุมชนในการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ วิสาหกิจชุมชนไม่เพียงเป็นหน่วยธุรกิจขนาดเล็ก หากแต่ยังมีบทบาทในฐานะกลไกทางสังคมที่เชื่อมโยงสมาชิกภายในชุมชนให้มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต การตัดสินใจ และการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ซึ่งช่วยสร้างความสามัคคีและลดความเหลื่อมล้ำในระดับชุมชนได้อย่างยั่งยืน (ธนาคารโลก, 2565) นอกจากนี้ การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ยังเป็นเครื่องมือในการสื่อสารอัตลักษณ์ของชุมชนและสามารถต่อยอดเป็นสินค้าที่มีมูลค่าสูงในตลาดเฉพาะกลุ่ม (Niche Market) ความท้าทายของวิสาหกิจชุมชนในยุคดิจิทัลที่เป็นหนึ่งในอุปสรรคสำคัญของวิสาหกิจชุมชน คือ การขาดทักษะการใช้เทคโนโลยีเพื่อการตลาดและการบริหารจัดการ เช่น การบริหารสินค้าคงคลัง การจัดการต้นทุน การวิเคราะห์พฤติกรรมลูกค้าออนไลน์ ตลอดจนการใช้โซเชียลมีเดียเพื่อสร้างตราสินค้า (Brand) และทำโฆษณาอย่างมีประสิทธิภาพ (สุทธิเกียรติ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา, 2565)

ในส่วนภาครัฐ แม้ว่าจะมีการจัดอบรมและส่งเสริมผ่านหน่วยงานต่าง ๆ เช่น กรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และธนาคารของรัฐ

แต่ยังมีข้อจำกัดในเรื่องความต่อเนื่องของโครงการ การวัดผลสัมฤทธิ์ และการติดตามผลอย่างใกล้ชิด ดังนั้น จึงจำเป็นต้องออกแบบระบบสนับสนุนที่ยืดหยุ่นและสอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่มากขึ้น (กรมพัฒนาชุมชน, 2566)

ความสำคัญของการดำเนินธุรกิจ

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป็นกลไกที่สำคัญในการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น สร้างงานในพื้นที่ และช่วยลดการย้ายถิ่นฐาน โดยการดำเนินธุรกิจในรูปแบบของชุมชนช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิกในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การผลิต การแปรรูป จนถึงการจัดจำหน่ายสินค้า (จิราพร พิสุทธิ, 2562) ธุรกิจชุมชนยังมีบทบาทในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นผ่านผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของพื้นที่ เช่น สินค้าเกษตรแปรรูป หรือสินค้าที่ผลิตโดยกลุ่มชุมชนในพื้นที่ เป็นต้น ซึ่งสามารถต่อยอดสู่การสร้างตราสินค้าและพัฒนาสู่ตลาดสากลได้

วิสาหกิจชุมชนช่วยส่งผลในเชิงสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะในประเด็นของการสร้างอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจ (Economic Identity) ของท้องถิ่น ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน วิสาหกิจชุมชนจำนวนมากสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่นออกมาในรูปแบบที่จับต้องได้ เช่น เครื่องจักสาน ผ้าทอมือ อาหารพื้นบ้าน และสมุนไพร เป็นต้น ซึ่งช่วยดึงดูดนักท่องเที่ยวและสร้างความภาคภูมิใจให้แก่คนในพื้นที่ (พูนพิพัฒน์ นาควัชร, 2565) การดำเนินธุรกิจของวิสาหกิจชุมชนยังมีส่วนช่วยส่งเสริมบทบาทของผู้หญิงและเยาวชนในชุมชน ซึ่งถือเป็นกลุ่มที่มีโอกาสจำกัดในการเข้าถึงแหล่งทุนหรือโอกาสทางธุรกิจในระบบเศรษฐกิจหลัก การมีพื้นที่ให้ผู้หญิงและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิต การออกแบบ และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ไม่เพียงแต่ช่วยกระจายรายได้ แต่ยังเป็นการสร้างการเรียนรู้ข้ามรุ่น

(Intergenerational Learning) ที่นำไปสู่การสืบทอดองค์ความรู้ท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง (UNDP, 2020)

การสร้างมูลค่าเพิ่มผ่านการตลาดและตราสินค้าท้องถิ่น หนึ่งในความสำคัญหลักของวิสาหกิจชุมชน คือ ความสามารถในการสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value-added) ให้กับทรัพยากรในท้องถิ่นที่อาจมีมูลค่าไม่สูงมากในรูปแบบดั้งเดิม แต่เมื่อได้รับการพัฒนาและออกแบบเชิงสร้างสรรค์จะสามารถกลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีความต้องการในตลาดระดับประเทศหรือแม้แต่ระดับโลกได้ เช่น การแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์ให้เป็นเม็ดมะม่วงหิมพานต์อบเกลือ หรืออบสมุนไพร คุณก็เม็ดมะม่วงหิมพานต์ เป็นต้น ซึ่งสามารถขายได้ในราคาที่สูงกว่าผลผลิตดิบหลายเท่า (สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, 2566) ในแง่มุมของการตลาด การสร้างตราสินค้าที่สะท้อนอัตลักษณ์ชุมชน เช่น การใช้ชื่อหมู่บ้าน ลวดลายผ้าท้องถิ่น หรือการเล่าเรื่องเกี่ยวกับต้นกำเนิดผลิตภัณฑ์ เป็นต้น ล้วนมีบทบาทสำคัญต่อการดึงดูดความสนใจจากผู้บริโภคในตลาดเฉพาะกลุ่ม (Niche Market) และเป็นเครื่องมือสร้างความแตกต่างที่ไม่สามารถเลียนแบบได้ง่ายจากคู่แข่งในตลาด (Kotler & Keller, 2016)

การมีส่วนร่วมและความเป็นเจ้าของร่วมของชุมชน อีกมิติหนึ่งของความสำคัญในการดำเนินธุรกิจของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน คือ เรื่องของ “ความเป็นเจ้าของร่วม (Collective Ownership)” ซึ่งต่างจากระบบธุรกิจเอกชนทั่วไป วิสาหกิจชุมชนเน้นการมีส่วนร่วมในทุกมิติ ทั้งการตัดสินใจ การบริหารจัดการ และการแบ่งปันผลกำไร โดยผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจะถูกนำกลับไปใช้พัฒนาชุมชน เช่น จัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชน สนับสนุนการศึกษา หรือกิจกรรมของโรงเรียนและวัดในพื้นที่ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Ostrom, 1990)

ลักษณะของวิสาหกิจชุมชนขนาดเล็กในประเทศไทย

วิสาหกิจชุมชนขนาดเล็กในประเทศไทยเป็นรูปแบบหนึ่งของกิจการที่เกิดจากการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับทรัพยากร ความรู้ และวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างรายได้ เพิ่มคุณภาพชีวิต และส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน (สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม [สสว.], 2566) วิสาหกิจชุมชนขนาดเล็กมักมีลักษณะสำคัญคือการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น วัตถุดิบทางการเกษตร หัตถกรรม หรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน มาผลิตเป็นสินค้าหรือบริการเพื่อจำหน่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน

องค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชนขนาดเล็ก ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นชาวบ้านหรือเกษตรกรในท้องถิ่น ซึ่งมีจำนวนสมาชิกไม่มากนัก และมีการบริหารจัดการแบบไม่เป็นทางการ โดยผู้นำชุมชนหรือกลุ่มแกนนำเป็นผู้ดูแลกิจกรรมหลัก จุดเด่นของวิสาหกิจประเภทนี้ คือ ความยืดหยุ่นสูง มีต้นทุนต่ำ และสามารถปรับตัวได้ตามความต้องการของตลาด แต่ในขณะเดียวกันได้ประสบปัญหาด้านการจัดการ การเงิน การตลาด และการเข้าถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่

ภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 ได้กำหนดให้ "วิสาหกิจชุมชน" หมายถึง กลุ่มบุคคลตั้งแต่ 5 คนขึ้นไปที่รวมตัวกันอย่างสมัครใจเพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่าง ๆ โดยไม่จำเป็นต้องจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล แต่สามารถขอขึ้นทะเบียนกับสำนักงานเกษตรอำเภอได้ ซึ่งจะได้รับสิทธิประโยชน์ เช่น การเข้าถึงแหล่งเงินทุนจากรัฐ การฝึกอบรม และการส่งเสริมช่องทางการตลาด (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2567)

จากการศึกษา พบว่า วิสาหกิจชุมชนขนาดเล็กในประเทศไทยมีบทบาทสำคัญในการสร้างงานและสร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท ซึ่งช่วยลดการย้ายถิ่นฐานเข้าสู่เมืองใหญ่ อีกทั้งยัง

เป็นกลไกสำคัญในการอนุรักษ์ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

การขับเคลื่อนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทย

การขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทยดำเนินผ่านหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน โดยภาครัฐมุ่งเน้นการส่งเสริมความรู้ด้านการบริหารจัดการ การเพิ่มมูลค่าสินค้าผ่านการวิจัยและพัฒนา (Research & Development – R&D) และการเข้าถึงแหล่งทุนของกองทุนหมู่บ้านหรือสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำจากธนาคารของรัฐ (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, 2566) ขณะเดียวกัน ภาคเอกชน เช่น องค์กรภาครัฐหรือบริษัทใหญ่ ๆ ได้มีส่วนร่วมในการเป็นพี่เลี้ยงธุรกิจ ถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการตลาดออนไลน์ การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ (Packaging) และการสร้างช่องทางจำหน่าย การส่งเสริมและขับเคลื่อนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทย ถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลไทยได้กำหนดนโยบายในระดับมหภาคผ่าน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับต่าง ๆ ที่มุ่งเน้นการกระจายรายได้ ส่งเสริมอาชีพในท้องถิ่น และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565)

หน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ กรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และสำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (สสว.) โดยแต่ละหน่วยงานมีบทบาทเฉพาะทาง เช่น กรมพัฒนาชุมชน มุ่งเน้นการอบรมให้ความรู้ การจดทะเบียนกลุ่ม และการติดตามประเมินผล ขณะที่กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมจะเน้นในเรื่องการแปรรูปผลิตภัณฑ์ การสร้างมูลค่าเพิ่ม และการยกระดับมาตรฐานสินค้า เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีโครงการสำคัญจากรัฐบาล เช่น โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือ

OTOP (One Tambon One Product) ที่ช่วยสร้างเวทีให้ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นได้มีโอกาสเผยแพร่ในระดับประเทศและต่างประเทศ โครงการดังกล่าวไม่เพียงส่งเสริมการผลิตเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการพัฒนาศักยภาพผู้ประกอบการ การสร้างตราสินค้า และการเชื่อมโยงกับตลาดยุคใหม่ (สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2566)

วิสาหกิจชุมชนจำนวนมากยังคงประสบปัญหาในการเข้าถึงแหล่งเงินทุน เนื่องจากไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันหรือไม่มีประวัติทางการเงินอย่างเป็นทางการ รัฐบาลจึงได้จัดตั้งกลไกสนับสนุนทางการเงิน เช่น กองทุนพัฒนาบทบาทสตรี กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง และสินเชื่อจากธนาคารของรัฐ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ที่มีการปล่อยกู้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำและเงื่อนไขที่ผ่อนปรน เป็นต้น (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, 2566) นอกจากนี้ ยังมีนโยบายของสำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล (DEPA) ที่สนับสนุนการเข้าถึงทุนด้านนวัตกรรมและเทคโนโลยีดิจิทัล เช่น โปรแกรม Smart Farmer หรือ Smart OTOPTOP เพื่อส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการบริหารจัดการวิสาหกิจ เป็นต้น

บทบาทของภาคเอกชนและภาคประชาสังคมได้มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนในรูปแบบของ กิจกรรมความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร (Corporate Social Responsibility - CSR) และการสร้างคุณค่าร่วม (Creating Shared Value - CSV) โดยเฉพาะบริษัทขนาดใหญ่ที่ต้องการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนโดยรอบ เช่น บริษัทด้านพลังงาน สื่อสารมวลชน และสินค้าอุปโภคบริโภค ได้มีการจัดอบรม ส่งเสริมองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการธุรกิจ การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ การทำการตลาดออนไลน์ และช่วยเป็นพี่เลี้ยงให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน (Porter & Kramer, 2011)

ในบางพื้นที่ องค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organizations - NGOs) และมหาวิทยาลัย ได้เข้าไปช่วยเหลือในด้านการ

วิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์ การออกแบบโลโก้และบรรจุภัณฑ์ ตลอดจนการจัดทำแผนธุรกิจและวางกลยุทธ์การตลาด ตัวอย่างเช่น มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีที่มีโครงการวิจัยเพื่อขจัดความยากจน ซึ่งมีการลงพื้นที่เพื่อให้คำปรึกษาเชิงลึกด้านการแปรรูปและวิเคราะห์คุณภาพผลิตภัณฑ์ให้กับกลุ่มเกษตรกรและวิสาหกิจชุมชน เป็นต้น

ความท้าทายในการขับเคลื่อน แม้จะมีนโยบายสนับสนุนจำนวนมาก แต่การขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนยังคงเผชิญอุปสรรคหลายประการ เช่น ความขาดแคลนผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์ ความสามารถในการจัดการองค์กรอย่างมีประสิทธิภาพยังอยู่ในระดับต่ำ ขาดความรู้ด้านบัญชีและการเงิน อีกทั้งการบริหารความขัดแย้งภายในกลุ่มยังเป็นปัญหาที่พบอยู่เสมอ ปัจจุบันยังมีความเหลื่อมล้ำทางข้อมูลข่าวสารระหว่างชุมชนเมืองกับชนบท ซึ่งทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ห่างไกลไม่สามารถเข้าถึงโอกาสที่ภาครัฐจัดสรรให้ได้อย่างเท่าเทียม เป็นต้น (World Bank, 2021)

แนวทางในการพัฒนาเพื่อสร้างโอกาสให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

การสร้างโอกาสทางธุรกิจให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนขนาดเล็กนับเป็นกลยุทธ์สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่เทคโนโลยีและการแข่งขันทางเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว กลุ่มวิสาหกิจชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มคนในท้องถิ่นที่รวมตัวกันเพื่อประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ จึงจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนทั้งในด้านองค์ความรู้ การจัดการ การตลาด และช่องทางการเข้าถึงแหล่งทุน เพื่อสร้างโอกาสในการแข่งขันและเติบโต

การพัฒนาสำหรับสร้างโอกาสให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้การขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนเกิดผลอย่างยั่งยืน มีนักวิชาการได้เสนอแนวทางต่าง ๆ ซึ่งได้ประมวผลเป็นแนวทางหลัก 2 แนวทาง ดังนี้

(1) การดำเนินการหลักเชิงระบบ ควรคำนึงถึงการพัฒนาศักยภาพผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม โดยผ่านหลักสูตรฝึกอบรมระยะยาวที่มีการติดตาม

ผลและให้คำปรึกษาอย่างต่อเนื่อง การบูรณาการข้อมูลระหว่างหน่วยงานรัฐ เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อนของโครงการ และสามารถวางแผนสนับสนุนได้อย่างเป็นระบบ การใช้เทคโนโลยีเพื่อการบริหารจัดการ เช่น ระบบ ERP ขนาดเล็ก หรือแอปพลิเคชันสำหรับควบคุมต้นทุนและบริหารสินค้าคงคลัง และการสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายธุรกิจในระดับภูมิภาค เพื่อให้เกิดการแบ่งปันทรัพยากรและขยายตลาดร่วมกัน

(2) การดำเนินการต้องมีองค์ประกอบสำคัญที่เกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์เชิงนวัตกรรม เช่น ต้องส่งเสริมการคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creative Thinking) และการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่ตอบโจทย์ตลาด โดยอาจบูรณาการกับองค์ความรู้จากมหาวิทยาลัยหรือหน่วยงานวิจัยในพื้นที่ (R&D for local innovation) หรือการสร้างตราสินค้าและการเข้าถึงตลาดดิจิทัล เช่น การมีเรื่องเล่า (Brand Storytelling) ที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ชุมชนจะช่วยสร้างความแตกต่างและจดจำได้ง่าย โดยสามารถเผยแพร่ผ่าน TikTok, Facebook หรือแพลตฟอร์ม e-commerce ที่รัฐสนับสนุน เช่น ThaiTrade หรือ OTOP Today เป็นต้น และการสร้างเครือข่ายพันธมิตร เช่น การร่วมมือกับวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ ในรูปแบบเครือข่าย จะช่วยเพิ่มอำนาจต่อรอง ลดต้นทุน และสามารถพัฒนาเป็นคลัสเตอร์ (cluster) ซึ่งจะเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันในระดับสูงขึ้น (Porter, 1998)

ดังนั้น จากแนวทางข้างต้น สามารถประมวลและสรุปแนวทางในการดำเนินงานที่ควรเน้นใน 4 ด้านหลัก ได้แก่

1) การสร้างนวัตกรรมสินค้าและบริการ โดยการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับนวัตกรรม เช่น การพัฒนาสูตรผลิตภัณฑ์เมดิเคสม่วงหิมพานต์ที่มีผลวิจัยรับรองทางวิทยาศาสตร์ เป็นต้น เป็นการยกระดับผลิตภัณฑ์ให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้น

2) การยกระดับการบริหารจัดการ โดยการส่งเสริมให้วิสาหกิจชุมชนมีแผนธุรกิจที่ชัดเจน มีการบัญชีที่โปร่งใส และสามารถบริหารความเสี่ยงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการสร้างความเป็นผู้ประกอบการให้

เกิดขึ้นในจิตวิญญาณของสมาชิกในกลุ่มด้วย เพื่อให้เกิดกระบวนการทางความคิดที่เป็นเชิงธุรกิจเพิ่มขึ้น

3) การเข้าถึงตลาดยุคใหม่ โดยการสนับสนุนให้มีการใช้ช่องทางออนไลน์ การตลาดผ่านโซเชียลมีเดีย หรือการเข้าร่วมแพลตฟอร์ม e-commerce รวมทั้ง การนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาประยุกต์ใช้ในการทำธุรกิจ ซึ่งเป็นอีกแนวทางที่ช่วยขยายโอกาสทางการตลาด ไม่ว่าจะเป็นการใช้โซเชียลมีเดียในการประชาสัมพันธ์ตามที่กล่าวมาแล้ว เป็นการขยายการขายสินค้าผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ หรือการรับชำระเงินผ่านระบบดิจิทัล กลุ่มวิสาหกิจที่ปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจดิจิทัลได้ จะสามารถเข้าถึงลูกค้ากลุ่มใหม่ในวงกว้าง ทั้งในระดับประเทศและระดับสากล

4) การสร้างเครือข่ายและความร่วมมือ โดยการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนกับมหาวิทยาลัย หน่วยงานรัฐ หรือภาคธุรกิจ จะช่วยเพิ่มอำนาจต่อรองและขยายโอกาสทางธุรกิจ ความร่วมมือในลักษณะนี้ สามารถก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ การร่วมกันพัฒนาสินค้า การรวมกลุ่มจัดซื้อวัตถุดิบ หรือการร่วมกันขยายตลาด ซึ่งจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันให้กับกลุ่ม

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและแนวทางการพัฒนาในอนาคต

การส่งเสริมและพัฒนากลุ่มวิสาหกิจชุมชนขนาดเล็กอย่างเป็นระบบ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน โดยเฉพาะผู้กำหนดนโยบาย ภาครัฐ และตัวกลุ่มวิสาหกิจเอง การกำหนดนโยบายที่เอื้อต่อการดำเนินธุรกิจ การสร้างกลไกสนับสนุน และการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง จะช่วยให้วิสาหกิจชุมชนสามารถเติบโตได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน โดยแบ่งเป็นมิติต่าง ๆ ดังนี้

(1) ข้อเสนอสำหรับผู้กำหนดนโยบาย

ผู้กำหนดนโยบายควรให้ความสำคัญกับการจัดทำนโยบายที่มีลักษณะพื้นที่เป็นศูนย์กลาง (Place-based Policy) โดยวิเคราะห์ศักยภาพ

ของแต่ละพื้นที่อย่างเฉพาะเจาะจง เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และโครงสร้างทางสังคม เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางส่งเสริมที่เหมาะสม เป็นต้น นอกจากนี้ ควรมีการจัดตั้งศูนย์ส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนระดับอำเภอ ที่ทำหน้าที่เป็นกลไกกลางในการให้คำปรึกษา ฝึกอบรม สนับสนุนเงินทุน และเชื่อมโยงเครือข่ายการตลาดอย่างต่อเนื่อง

นโยบายด้านการเงินควรมีการปรับปรุงเงื่อนไขการเข้าถึงแหล่งทุน โดยจัดตั้งกองทุนเพื่อวิสาหกิจชุมชนในระดับท้องถิ่นที่มีความยืดหยุ่นสูง ควบคู่ไปกับการพัฒนา Financial Literacy แก่สมาชิก เพื่อให้สามารถบริหารจัดการเงินลงทุนอย่างมีประสิทธิภาพ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ [สศช.], 2566)

(2) ข้อเสนอสำหรับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนควรตระหนักถึงความสำคัญของการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในด้านการจัดการธุรกิจ การตลาดออนไลน์ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ตอบโจทย์ความต้องการของตลาด การจัดทำมีกลไกการจัดการความรู้ภายในกลุ่ม เช่น การถ่ายทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น หรือการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่ม จะช่วยสร้างความเข้มแข็งในระยะยาว

อีกทั้งควรให้ความสำคัญกับการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มอื่น ๆ ทั้งในระดับตำบล อำเภอ หรือข้ามจังหวัด เพื่อแบ่งปันทรัพยากร ความรู้ และขยายโอกาสทางการตลาด นอกจากนี้ การดำเนินธุรกิจอย่างโปร่งใส มีการบริหารจัดการที่เป็นธรรม และมีการจัดทำบัญชีที่ถูกต้อง จะช่วยสร้างความเชื่อมั่นทั้งภายในกลุ่มและต่อลูกค้า

(3) แนวทางในการขยายผลและติดตามความยั่งยืน

ในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนขนาดเล็กให้มีความยั่งยืน ควรมีกลไกติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม (Participatory Monitoring and Evaluation) โดยสมาชิกในกลุ่ม หน่วยงานสนับสนุน และผู้มีส่วนได้ส่วน

เสียสามารถเข้ามามีบทบาทร่วมกันในการประเมินผลสัมฤทธิ์ของโครงการ หรือกิจกรรมต่าง ๆ (Chambers, 1997)

การใช้เครื่องมือดิจิทัล เช่น แอปพลิเคชันติดตามผลกิจกรรม หรือระบบฐานข้อมูลออนไลน์ เป็นต้น จะช่วยให้สามารถเก็บข้อมูลได้อย่างต่อเนื่อง และนำไปใช้ประกอบการตัดสินใจพัฒนาในรอบถัดไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งควรมีการจัดเวทีสรุปบทเรียนประจำปีของแต่ละกลุ่ม เพื่อทบทวนสิ่งที่ได้เรียนรู้ และใช้เป็นแนวทางปรับปรุงกลยุทธ์ในอนาคต

ในระยะยาว ภาครัฐควรสนับสนุนให้เกิดการรับรองมาตรฐานชุมชน เช่น มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) หรือ Eco Label เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับตลาด และเป็นฐานในการขยายผลสู่ระดับประเทศหรือตลาดต่างประเทศในอนาคต เป็นต้น (กรมวิทยาศาสตร์บริการ, 2566)

บทสรุป

วิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่มีศักยภาพสูง หากได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะในด้านการพัฒนาวัตกรรม เพิ่มขีดความสามารถในการบริหารจัดการ และขยายตลาด จะสามารถเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญต่อเศรษฐกิจในระดับประเทศ และช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เกิดจากการรวมตัวของเกษตรกรเพื่อประกอบธุรกิจในระดับชุมชน มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูเศรษฐกิจในช่วงวิกฤต เช่น ในช่วงการระบาดของ COVID-19 ช่วยกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น สร้างงานในพื้นที่ และลดการย้ายถิ่นฐาน อย่างไรก็ตาม ความท้าทายของวิสาหกิจชุมชน คือ การขาดศักยภาพในการบริหารจัดการและการเข้าถึงแหล่งทุน การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีความแตกต่างยังทำได้จำกัด การเชื่อมโยงสู่ตลาดที่มีการแข่งขันสูงยังเป็นอุปสรรค ขาดทักษะด้านเทคโนโลยีและการตลาดดิจิทัล และความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารระหว่างชุมชนเมืองกับชนบท

การขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทยได้ดำเนินการผ่านหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน โดยภาครัฐมีบทบาทหลักผ่านหน่วยงาน เช่น กรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร มีโครงการสำคัญ เช่น OTOP ที่ช่วยส่งเสริมผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ภาคเอกชนมีส่วนร่วมผ่านกิจกรรม CSR และการสร้างคุณค่าร่วม (CSV) มหาวิทยาลัยและ NGOs มีบทบาทในการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์

แนวทางการพัฒนาเพื่อสร้างโอกาสให้กับวิสาหกิจชุมชนมีการดำเนินการเชิงระบบเพื่อพัฒนาศักยภาพผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม การบูรณาการข้อมูลระหว่างหน่วยงานรัฐ การใช้เทคโนโลยีเพื่อการบริหารจัดการ และการสร้างเครือข่ายธุรกิจในระดับภูมิภาค โดยเน้น 4 ด้านหลัก ได้แก่ การสร้างนวัตกรรมสินค้าและบริการโดยผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับเทคโนโลยี การยกระดับการบริหารจัดการผ่านแผนธุรกิจที่ชัดเจนและโปร่งใส การเข้าถึงตลาดยุคใหม่ผ่านช่องทางออนไลน์และโซเชียลมีเดีย และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนกับสถาบันการศึกษาและภาคธุรกิจ

วิสาหกิจชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่ไม่เพียงสร้างรายได้และการจ้างงานในท้องถิ่น แต่ยังเป็นกลไกเชิงวัฒนธรรมและสังคมที่ช่วยสร้างความมั่นคงในระดับรากฐาน หากได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง จะกลายเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2567). รายงานสถานการณ์วิสาหกิจชุมชนประจำปี 2567. สำนักงานส่งเสริมการเกษตร.
- กรมพัฒนาชุมชน. (2566). รายงานการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนปีงบประมาณ 2566. กระทรวงมหาดไทย.
- กรมวิทยาศาสตร์บริการ. (2566). แนวทางการส่งเสริมมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน. สืบค้นจาก <https://www.dss.go.th>
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2557). แนวทางการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2557). เอกสารวิชาการที่ 4/2557: การประกอบกิจการวิสาหกิจชุมชนเพื่อรองรับการเข้าสู่ AEC, ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, กรุงเทพฯ, หน้า 2-3.
- จิราพร พิสุทธิ. (2562). การพัฒนาองค์กรชุมชนสู่การเป็นผู้ประกอบการสังคม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร. (2566). รายงานประจำปี 2566. สืบค้นจาก <https://www.baac.or.th>
- ธนาคารโลก. (2565). บทวิเคราะห์การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของประเทศไทย. สำนักงานธนาคารโลกประจำประเทศไทย.
- พูนพิพัฒน์ นาควัชร. (2565). วิสาหกิจชุมชนกับการสร้างมูลค่าทางวัฒนธรรมในเศรษฐกิจสร้างสรรค์. วารสารเศรษฐกิจและสังคม, 14(2), 33-47.
- มูลนิธิสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2564). การฟื้นฟูเศรษฐกิจฐานรากหลังโควิด-19. สืบค้นจาก <https://www.codi.or.th>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.). (2566). รายงานการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก ปี 2566. <https://www.nesdc.go.th>

- สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. (2566). รายงานผลการดำเนินโครงการ OTOP ประจำปี 2566. กระทรวงมหาดไทย.
- สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. (2567). วิสาหกิจชุมชนนำรัฐ สืบค้นเมื่อ 16 สิงหาคม 2567 จาก <http://www.sceb.doae.go.th/Ssceb2.htm>.
- สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม. (2566). รายงานการส่งเสริมการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนสู่ตลาดสากล. กระทรวงอุตสาหกรรม.
- สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (สสว.). (2566). รายงานสถานภาพ SMEs และวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทย ปี 2566. <https://www.sme.go.th>
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570). กรุงเทพฯ: สศช.
- สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. (2567). ข้อมูลสถานภาพวิสาหกิจชุมชนประเทศไทย ปี 2567. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สุทธิเกียรติ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา. (2565). การพัฒนาแพลตฟอร์มดิจิทัลเพื่อส่งเสริมการตลาดวิสาหกิจชุมชน. วารสารการบริหารธุรกิจมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 45(2), 88–103.
- Chambers, R. (1997). Whose reality counts? Putting the first last. Intermediate Technology Publications.
- Chompunuch Punyapiroje, (2021). Digital communication for local entrepreneurs: A strategic approach for community enterprises in Thailand. Kasetsart Journal of Social Sciences, 42(3), 512–520. <https://doi.org/10.1016/j.kjss.2021.03.006>

- Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing management (15th ed.). Pearson Education.
- Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge University Press.
- Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77–90.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review*, 89(1/2), 62–77.
- UNDP. (2020). Community-based enterprises and inclusive development: Strengthening local economies. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org>
- World Bank. (2021). Thailand economic monitor: The road to recovery. <https://www.worldbank.org/th>

วิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ลำเซบก: ต้นแบบการแก้จนด้วยพลังของพื้นที่

ปิยะมาศ ทัทพงคล
เพ็ญกมล มานะรัตน์

บทนำ

ปัญหาความยากจนเป็นปัญหาที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน โดยที่ภาครัฐพยายามที่จะจัดทำนโยบายต่างๆ เพื่อนำมาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาคความจน ปัญหาดังกล่าวอาจจะมีทิศทางที่บรรเทาเบาบางลง แต่ความยากจนก็ยังคงกระจายตัวไปยังทั่วทุกพื้นที่ของประเทศไทย โดยในปัจจุบัน ประเทศไทยมีคนจน จำนวน 3.79 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 5.43 และมีครัวเรือนยากจน 1.12 ล้านครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 4.14 (กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดทางสังคม, 2565) แม้ว่าตัวเลขคนจนและครัวเรือนยากจนมีแนวโน้มที่ลดลงอย่างต่อเนื่องทุกปี แต่ก็ยังคงมีคนจนและครัวเรือนยากจนที่จะต้องได้รับการพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตอีกเป็นจำนวนมาก

ความยากจนในมิติหนึ่ง คือ การที่คนมีคุณภาพชีวิตในระดับต่ำซึ่งมีสาเหตุมาจากการมีรายได้น้อยหรือการขาดแคลนทรัพยากรที่จำเป็นต่อ

การดำรงชีวิต (Spicker, 2007, p.4) หรือการ “มีรายได้ไม่เพียงพอกับการดำรงชีพได้ตามมาตรฐานขั้นต่ำหรือมีรายได้ต่ำกว่ามาตรฐานคุณภาพชีวิตขั้นต่ำที่ยอมรับได้ในแต่ละสังคม” (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2546 อ้างในธนพล สราญจิตร, 2558, หน้า 13) ซึ่งความยากจนเกิดจากสาเหตุหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย การขาดแคลนที่ดินทำกินหรือทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ การประสบภัยธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง (พื้นที่ประสบภัยซ้ำซาก) โดยที่คนจนแต่ละกลุ่มอาจจะมีสาเหตุความยากจนที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทของตนเองและพื้นที่

ด้วยเหตุนี้ การแก้ไขปัญหาความยากจนจึงไม่สามารถแก้ไขด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่งแล้วนำมาใช้ในทุกพื้นที่ได้ หากแต่ต้องอาศัยการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาจากกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่นั้น ๆ เพื่อให้ได้วิธีการแก้ไขปัญหาความยากจนที่ตรงกับสาเหตุของปัญหาและสามารถปฏิบัติได้จริงตามบริบทของพื้นที่และศักยภาพของกลุ่มเป้าหมาย

โครงการการพัฒนานวัตกรรมเพื่อยกระดับรายได้และส่งเสริมคุณภาพชีวิตอย่างมีส่วนร่วม อำเภอดอนมดแดง เป็นโครงการวิจัยเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับพื้นที่ ซึ่งคัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาวิจัยจากพื้นที่ที่มีคนจนกระจุกตัว โดยตำบลท่าเมือง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีประชาชนประสบปัญหาความยากจนอยู่จำนวนหนึ่ง โดยที่ประชาชนที่ถูกระบุว่าเป็นคนจนนั้น หนึ่งในสาเหตุของความยากจนมาจากการขาดแคลนทรัพยากรในการดำรงชีวิต คือ การขาดแคลนที่ดินทำกินเนื่องจากเป็นพื้นที่ประสบภัยพิบัติ (น้ำท่วม) และที่ดินทำกินถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวน ทำให้หลายครัวเรือนไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดินที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษได้ อย่างไรก็ตาม ลักษณะเด่นของตำบลท่าเมืองที่กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่นี้ คือ ต้นมะม่วงหิมพานต์ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก

ตำบลท่าเมืองกับความยากจน

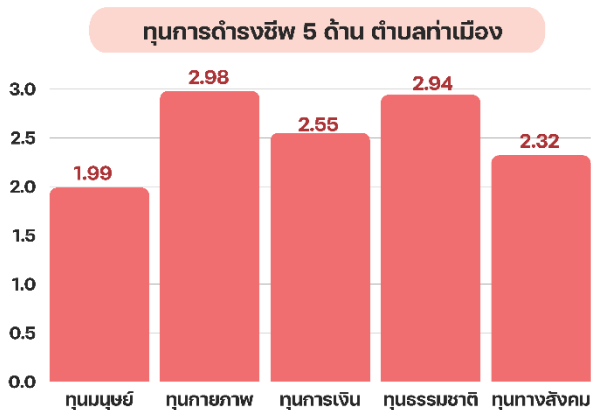
ตำบลท่าเมืองเป็นหนึ่งในสี่ตำบลของอำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่ที่มีคนจนกระจุกตัวอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งสาเหตุหลักที่ทำให้คนในพื้นที่นี้มีความยากจน คือ การไม่มีที่ดินทำกินหรือมีที่ดินทำกินจำนวนน้อย รวมไปถึงการมีช่องทางของรายได้ที่จำกัดและไม่มีความแน่นอน คือ การมีรายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตรเพียง 1 ครั้งต่อปี หรือการมีรายได้จากการรับจ้างทั่วไปที่ค่อนข้างน้อย (300 – 350 บาทต่อวัน) และไม่มีความแน่นอน

ตำบลท่าเมือง ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของอำเภอดอนมดแดง มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 43 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 26,875 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 20.19 ของพื้นที่อำเภอดอนมดแดงทั้งหมด แบ่งการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านท่าเมือง, หมู่ที่ 2 บ้านยางกะเดา, หมู่ที่ 3 บ้านโอด, หมู่ที่ 4 บ้านนาดี, หมู่ที่ 5 บ้านสว่าง, หมู่ที่ 6 บ้านโนนสว่าง, หมู่ที่ 7 บ้านนาคำภูฮี้, หมู่ที่ 8 บ้านหนองยาง, หมู่ที่ 9 บ้านท่าเมือง และหมู่ที่ 10 บ้านยางกระเดา ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเมือง (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเมือง, 2562)

ประชากรในตำบลท่าเมืองมีจำนวนทั้งสิ้น 6,310 คน จำแนกเป็นเพศชาย จำนวน 3,166 คน และเพศหญิง จำนวน 3,144 คน และมีจำนวนครัวเรือน รวมทั้งสิ้น จำนวน 1,584 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ของประชากรในพื้นที่นี้ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนาข้าว การเพาะปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ยางพารา ข้าวโพด และแตงโม อีกทั้งประชาชนยังประกอบอาชีพการทำประมง คือ การเพาะเลี้ยงปลาน้ำจืด และประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิด ได้แก่ โค กระบือ ไก่พื้นเมือง เป็ด และสุกร (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเมือง, 2562)

จากบริบทดังกล่าว ตำบลท่าเมืองถือได้ว่าเป็นตำบลที่ขับเคลื่อนด้วยการเกษตรเป็นหลัก โดยที่ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรทั้งสิ้น ดังนั้น ทรัพยากรด้านที่ดินจึงเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีพ หากประชาชนขาดแคลนที่ดินก็ไม่สามารถมีรายได้ที่เพียงพอจากการทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว ซึ่งทำให้หลายครัวเรือนกลายเป็นครัวเรือนยากจนสืบเนื่องมาจากการขาดแคลนที่ดินทำกิน หรือพื้นที่การเกษตรเป็นพื้นที่ที่ประสบภัยพิบัติซ้ำซาก ไม่สามารถให้ผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคและจำหน่าย

การค้นหาสอบถามและบันทึกครัวเรือนยากจนเข้าสู่ระบบ PPPCONNEXT อุบลราชธานี (www.ppaos.com/ppaos34) ในตำบลท่าเมืองมีครัวเรือนคนจน พบว่า มีครัวเรือนยากจนจำนวน 240 ครัวเรือน หากนำมาประเมินความยากจนโดยใช้ทุน 5 ด้าน ได้แก่ 1) ทุนมนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษา สุขภาวะ สุขอนามัย การเข้าถึงสวัสดิการของสมาชิกในครัวเรือน 2) ทุนการเงิน ซึ่งเกี่ยวข้องกับอาชีพ รายได้ รายจ่าย หนี้สิน และเงินออมของครัวเรือน 3) ทุนกายภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่และที่อยู่อาศัย 4) ทุนธรรมชาติ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงและการใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อหาประโยชน์ในการดำรงชีพของครัวเรือน เช่น ป่าชุมชน หรือแหล่งน้ำตามธรรมชาติ และ 5) ทุนทางสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำกิจกรรมกับส่วนร่วมของครัวเรือน โดยมีคะแนนทุนการดำรงชีพในแต่ละด้านหลังจากเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล ดังภาพ

ภาพที่ 5.1 ทุนการดำรงชีพ 5 ด้าน ตำบลท่าเมือง

จากภาพ พบว่า ครั้วเรือนคนจนในตำบลท่าเมืองนั้น มีทุนมนุษย์อยู่ในระดับต่ำที่สุด คือ 1.99 รองลงมาคือ ทุนทางสังคม คือ 2.32 ลำดับที่ 3 คือ ทุนการเงิน อยู่ที่ 2.55 ส่วนทุนกายภาพและทุนธรรมชาติอยู่ในระดับค่อนข้างสูง คือ 2.98 และ 2.94 ตามลำดับ ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประชาชนในตำบลท่าเมืองมีทุนมนุษย์อยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำ และทุนมนุษย์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับด้านการศึกษา หมายความว่า มีความเป็นไปได้ว่าครั้วเรือนยากจนมีระดับการศึกษาที่ไม่สูงมากนัก และการมีระดับการศึกษาที่ไม่สูงมากหรือการไม่มีโอกาสได้ฝึกทักษะที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ ครั้วเรือนเหล่านี้จึงกลายเป็นแรงงานไร้ฝีมือ ทำให้ไม่สามารถสร้างรายได้ในการทำงานในระดับที่สูงได้ ดังนั้น การมีทุนในด้านนี้อยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำ จึงไม่สามารถที่จะผลักดันให้สมาชิกในครั้วเรือนเหล่านี้ไปประกอบอาชีพที่มีรายได้สูงได้เพราะอาชีพเหล่านั้นต้องการผู้ที่มีระดับการศึกษาที่ค่อนข้างสูง ส่งผลให้ครั้วเรือนยากจนต้องหาวิธีการเพิ่มรายได้จากทรัพยากรที่ครั้วเรือนหรือชุมชนมีอยู่แล้ว

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าครั้วเรือนในพื้นที่ตำบลท่าเมืองจะขาดแคลนในเรื่องของที่ดินทำกิน แต่ครั้วเรือนส่วนใหญ่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ทั้งใน

บริเวณบ้าน รอบพื้นที่ไร่นา หรือแม้กระทั่งในเขตป่าชุมชน ซึ่งทำให้หลายครัวเรือนมีรายได้เพิ่มจากการขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบและแปรรูปได้บ้าง แต่ก็ป็นรายได้ที่ไม่แน่นอนเพราะมะม่วงหิมพานต์ให้ผลผลิตได้เพียงปีละหนึ่งครั้ง และราคาเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบก็ขึ้นอยู่กับ การตั้งราคาของพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อในพื้นที่ผันแปรตามปริมาณของเม็ดมะม่วงหิมพานต์ในท้องตลาดและคุณภาพของเม็ดมะม่วงหิมพานต์ที่ครัวเรือนนำมาจำหน่าย ส่วนรายได้จากการแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์นั้น ก็เป็นการแปรรูปภายในครัวเรือนในปริมาณที่ไม่มากนัก จึงมีรายได้เพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น อีกทั้ง การจำหน่ายยังเป็นในลักษณะของต่างคนต่างจำหน่าย ดังนั้น รายได้จากขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ทั้งเม็ดดิบและแปรรูปจึงไม่ได้สร้างรายได้ให้กับครัวเรือนอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี

ตำบลท่าเมือง “เมืองมะม่วงหิมพานต์”

มะม่วงหิมพานต์เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่งของประเทศไทย อยู่ในวงศ์ Anacardiaceae มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Anacardium occidentale* Linn. (สมพงษ์ สุขเขตต์ และคณะ, มปป.) เป็นพืชพื้นเมืองของอเมริกาใต้ตั้งแต่เม็กซิโก เปรู บราซิล และหมู่เกาะอินเดียตะวันออกต่อมาได้แพร่กระจายไปยังอเมริกากลาง แอฟริกาตะวันออก ทางชายฝั่งตะวันตกของประเทศอินเดีย และกลุ่มประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงประเทศไทย (ทิพาพร อยู่วิทยา, 2534) มะม่วงหิมพานต์เป็นพืชที่ปลูกง่าย ทนทานต่อความแห้งแล้งได้ดี สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้เกือบทุกส่วน ปลูกง่าย เจริญเติบโตเร็ว ดูแลง่าย ขึ้นได้ในดินแทบทุกชนิดที่ระบายน้ำได้ดี อีกทั้งเป็นพืชที่มีคุณค่าทางโภชนาการใกล้เคียงกับถั่วเปลือกแข็งอื่นๆ (บงการ พันธุ์เพ็ง และโสภิตา สมคิด, 2564)

ในกรณีประเทศไทย สันนิษฐานว่าผู้ที่นำมะม่วงหิมพานต์เข้ามาปลูกในประเทศไทย คือ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ที่จังหวัดระนองเป็นจังหวัดแรก เมื่อปี พ.ศ.2444 (พิสมัย พึ่งวิกรัย และคณะ,

2547) การส่งเสริมการปลูกเม็ดมะม่วงหิมพานต์ในฐานะพืชเศรษฐกิจ เริ่มต้นเมื่อราคารามันสำปะหลังเริ่มตกต่ำลงในปี พ.ศ.2524 รัฐบาลจึงมีความ จำเป็นจะต้องหาพืชเศรษฐกิจอื่นมาทดแทน มะม่วงหิมพานต์จึงเป็นหนึ่งใน พืชที่ได้รับการส่งเสริม การปลูกเม็ดมะม่วงหิมพานต์ในประเทศไทยจึงเริ่ม ขยายจากภาคใต้ไปยังภาคอื่น ๆ เช่น ภาคตะวันออก ภาคเหนือ และภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ (ทิพาพร อยู่วิทยา, 2534)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดถึงการปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์และเม็ด มะม่วงหิมพานต์ดิบ คนส่วนใหญ่จะนึกถึงภาคใต้มากกว่าภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากภาคใต้เป็นพื้นที่ที่มีการปลูกต้นมะม่วงหิม พานต์กระจายไปหลายพื้นที่ รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่เป็นที่รับรู้ว่ามี การแปรรูป เม็ดมะม่วงหิมพานต์เพื่อจำหน่ายมากที่สุด แต่ในความเป็นจริงแล้ว ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะในจังหวัดอุบลราชธานี ก็เป็นพื้นที่ที่มีการ ปลูกมะม่วงหิมพานต์เป็นบริเวณกว้างเช่นกัน เหตุเพราะเป็นไม้ยืนต้นที่ปลูก ง่าย มีลักษณะทนแล้ง เติบโตเร็ว ดูแลง่าย ซึ่งจากการวิจัย พบว่า มะม่วง หิมพานต์สามารถเจริญเติบโตได้ดีในทุกภาคของประเทศไทย รวมไปถึงภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ (พิสมัย พึ่งวิริยะ และคณะ, 2547)

การส่งเสริมการปลูกมะม่วงหิมพานต์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายภายใต้โครงการ “น้ำพระทัยจากในหลวง” หรือ โครงการอีสานเขียวในปี 2530 ที่ภาครัฐเริ่มส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก มะม่วงหิมพานต์เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้ง เพิ่มพื้นที่สีเขียว และสามารถพัฒนา เป็นพืชเศรษฐกิจได้ (ภาณุ เกตตรา, 2566) เนื่องจากพืชชนิดนี้เป็นพืชทน แล้ง ปลูกแล้วไม่จำเป็นต้องดูแลก็สามารถเติบโตได้ (กรวัฒน์ วินิล, 2564) จึงไม่เป็นการละเลยของผู้ปลูกที่ต้องดูแลเอาใจใส่มากนัก

จังหวัดอุบลราชธานีเป็นหนึ่งในกลุ่มจังหวัดแรกที่ได้รับการส่งเสริม การปลูกมะม่วงหิมพานต์ และมีการส่งเสริมให้มีการขยายการปลูกมะม่วง หิมพานต์กระจายไปยังอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัด ส่งผลให้เป็นจังหวัดที่มี พื้นที่ปลูกมะม่วงหิมพานต์จำนวน 10,106 ไร่ นับเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่การ

ปลูกมะม่วงหิมพานต์มากที่สุดในประเทศไทย รองจากจังหวัดอุดรดิตถ์ และ จังหวัดชลบุรี และมีจำนวนผลผลิตเมล็ดมะม่วงหิมพานต์จำนวน 4,358,390 กิโลกรัม/ปี (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2559)

จากข้อมูลข้างต้น สันนิษฐานได้ว่าการปลูกมะม่วงหิมพานต์ใน ตำบลท่าเมือง อ.ดอนมดแดง เริ่มขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2530 ตามการส่งเสริม ของภาครัฐภายใต้โครงการอีสานเขียว และมีการขยายพื้นที่การปลูกมะม่วง หิมพานต์จนครอบคลุมทั้งตำบล รวมถึงพื้นที่อื่นๆตามแนวลำเซบก ซึ่งถือเป็นแม่น้ำสำคัญในพื้นที่ จนทำให้พื้นที่ตลอดแนวลำเซบก ได้แก่บางส่วนของ อำเภอดงรักการพิชผล อำเภอดอนมดแดง อำเภอเหล่าเสือโก้ก และ อำเภอตาลสุม กลายเป็นพื้นที่หลักในการเพาะปลูกมะม่วงหิมพานต์ของ จังหวัดอุบลราชธานี (มาลินี ศรีไมตรี, กฤตยกุล ธานีสงศ์ และวรุณ กุฑู ษา, 2567)

ในปัจจุบัน (ข้อมูลใน พ.ศ.2565) จังหวัดอุบลราชธานีมีการปลูก ต้นมะม่วงหิมพานต์กระจายไปทั้งจังหวัด ซึ่งอำเภอดอนมดแดงก็เป็นอำเภอ หนึ่งที่มีครัวเรือนปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ จำนวน 147 ครัวเรือน พื้นที่รวม 594 ไร่ สามารถเก็บผลผลิตได้ 519 ไร่ ในปริมาณ 570,000 กิโลกรัม ซึ่ง ตำบลท่าเมืองเป็นตำบลที่มีการปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์มากที่สุด คือ มี ครัวเรือนที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ จำนวน 120 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 81.63 ของครัวเรือนที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ในอำเภอดอนมดแดง มีพื้นที่ ในการปลูก จำนวน 500 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 84.18 ของพื้นที่ปลูกต้นมะม่วง หิมพานต์ในอำเภอดอนมดแดง สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ในพื้นที่ 450 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 86.71 ของพื้นที่เก็บเกี่ยวในอำเภอดอนมดแดง และสามารถ ผลิตเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบได้ จำนวน 225,000 กิโลกรัม คิดเป็นร้อยละ 39.47 ของผลผลิตรวมในพื้นที่อำเภอดอนมดแดง (สำนักงานเกษตรอำเภอ ดอนมดแดง, 2565)

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ตำบลท่าเมืองเป็นพื้นที่ที่มีการ ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์มากที่สุดในอำเภอดอนมดแดงถึง 120 ครัวเรือน

ในขณะที่ตำบลดอนมดแดงมีจำนวน 4 ครัวเรือน ตำบลเหล่าแดงมีจำนวน 20 ครัวเรือน และตำบลคำไฮใหม่มีจำนวน 3 ครัวเรือน ซึ่งต้นมะม่วงหิมพานต์เป็นต้นไม้ที่ครัวเรือนในพื้นที่ตำบลท่าเมืองปลูกเป็นจำนวนมาก ทั้งที่ปลูกในบริเวณบ้าน ในไร่นา และพื้นที่สาธารณะ ข้อมูลจากการประชุมหารือระหว่างภาคีเครือข่าย และการจัดเก็บข้อมูลการปลูกไม้ตะมวงหิมพานต์ในตำบลท่าเมือง พบว่าพื้นที่ตำบลท่าเมืองทั้ง 10 หมู่บ้าน มีการปลูกไม้ตะมวงหิมพานต์รวม 25,661 ต้น มีผลผลิตไม้ตะมวงหิมพานต์รวม 112.02 ตัน/ปี ต้นมะม่วงหิมพานต์ของตำบลท่าเมืองถูกปลูกทั้งในพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และในพื้นที่ป่าสงวนที่ประกาศทับที่ดินทำกินของประชาชน ดังนั้น ต้นมะม่วงหิมพานต์อาจถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่จะช่วยยกระดับรายได้ของครัวเรือนยากจนในพื้นที่นี้ได้ หากได้รับการเสริมศักยภาพทั้งการบำรุงรักษา การแปรรูป และการขาย เพื่อให้ครัวเรือนทั้งที่ปลูกและไม่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์มีรายได้เพิ่มจากพืชชนิดนี้

การเรียนรู้เชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน

ปัญหาความยากจนในแต่ละพื้นที่มาจากบริบทหรือปัญหาที่แตกต่างกัน ศักยภาพของประชาชนในแต่ละพื้นที่ก็มีความแตกต่างกัน อีกทั้งในแต่ละพื้นที่ก็มีทรัพยากรที่แตกต่างกันด้วย ส่งผลให้การแก้ไขปัญหาความยากจนในแต่ละพื้นที่จำเป็นต้องใช้แนวทางการแก้ไขที่แตกต่างกันออกไป เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และศักยภาพของครัวเรือนคนจนในพื้นที่นั้น ๆ หรือเพื่อนำทรัพยากรที่พื้นที่นั้น ๆ มี มาต่อยอดเพื่อสร้างรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นให้กับครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนยากจน

ตำบลท่าเมือง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่ที่ครัวเรือนหลายครัวเรือนปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ และจำหน่ายไม้ตะมวงหิมพานต์ให้กับพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อตามราคาที่พ่อค้าคนกลางเป็นผู้กำหนด อีกทั้ง ไม้ตะมวงหิมพานต์ดิบยังไม่มีคุณภาพที่ดีพอ คือ ขนาดไม่ใหญ่ เพราะครัวเรือนส่วนใหญ่ปล่อยให้ต้นมะม่วงอยู่ตามธรรมชาติโดยไม่มีการ

ดูแล ครั้วเรือนที่จำหน่ายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบไม่มีอำนาจในการต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง

จากการศึกษาบริบทของพื้นที่ ทำให้ทราบถึงปัญหาและข้อจำกัดที่เป็นสาเหตุของความยากจน รวมไปถึงได้เห็นถึงจุดเด่นของพื้นที่ที่สามารถนำมาต่อยอดเพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งการค้นหาลักษณะหรือทรัพยากรในพื้นที่จะช่วยให้การพัฒนาแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนทำได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น เนื่องจากประชาชนไม่ต้องปรับตัวหรือเรียนรู้กับสิ่งที่ไม่คุ้นเคย อย่างไรก็ตาม แนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนนั้น แม้ว่าจะนำทรัพยากรที่ครัวเรือนในพื้นที่คุ้นเคยมาต่อยอด แต่ก็ต้องรับฟังความเห็นและพัฒนาแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนจากทรัพยากรในพื้นที่ร่วมกันกับประชาชนในพื้นที่ด้วย เพื่อสร้างให้เกิดฉันทามตินำมาสู่การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ โดยมีกระบวนการดำเนินงาน คือ

- 1) การพูดคุยเพื่อวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของความยากจน กระบวนการนี้เป็นกระบวนการแรกของการดำเนินงาน เพื่อให้ครัวเรือนในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการเริ่มต้นการแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งก่อนที่จะหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ต้องวิเคราะห์สาเหตุของความยากจนก่อน ซึ่งจะช่วยให้เห็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนต่อไป โดยจากการพูดคุยกับประชาชนในพื้นที่ตำบลท่าเมืองถึงสาเหตุของปัญหาความยากจน พบว่าสาเหตุหลักของความยากจนมาจากการขาดแคลนที่ดินทำกิน ทั้งการมีที่ดินทำกินจำนวนน้อย การไม่มีที่ดินทำกิน หรือที่ดินทำกินประสบภัยพิบัติซ้ำซากเนื่องจากอยู่ใกล้แม่น้ำลำเซบก นอกจากนี้ บางครัวเรือนประกอบอาชีพรับจ้าง (ก่อสร้าง) รายวันซึ่งได้ค่าตอบแทนน้อยและไม่มีความแน่นอน ดังนั้น การเพิ่มรายได้ครัวเรือนจึงเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่นี้

- 2) การพูดคุยเพื่อวิเคราะห์ทรัพยากรในพื้นที่ที่สามารถนำมาต่อยอดเพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งจากข้อจำกัดของการขาด

แคลนที่ดินทำกินจึงไม่สามารถเพิ่มรายได้ครัวเรือนจากการทำการเกษตรได้ จึงต้องหาวิธีการเพิ่มรายได้จากทางอื่น โดยพิจารณาจากต้นทุนหรือทรัพยากรที่แต่ละครัวเรือนมีอยู่แล้ว แต่ไม่เคยได้รับการพัฒนาเพื่อให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้น ซึ่งก็คือมะม่วงหิมพานต์ที่หลาย ๆ ครัวเรือนในตำบลท่าเมือง ได้ปลูกในบริเวณบ้าน ไธนา และหัวไร่ปลายนา โดยที่แต่ละครัวเรือนได้ทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากต้นมะม่วงหิมพานต์เพื่อจำหน่ายในลักษณะของ เม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบเป็นหลัก ขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อในพื้นที่ และมีครัวเรือนเป็นส่วนน้อยที่นอกจากขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบแล้ว ยังทำการแปรรูปโดยการควั่นหรืออบเกลือ ซึ่งเป็นการทำในปริมาณที่ไม่มากนักเพราะไม่มีเมล็ดดิบและแรงงานที่เพียงพอ

การปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ของประชาชนในตำบลท่าเมืองนั้น เป็นการปลูกตามธรรมชาติโดยไม่ได้มีการดูแลต้นมะม่วงหิมพานต์ เพราะต้นมะม่วงหิมพานต์สามารถเติบโตได้เองตามธรรมชาติ ทำให้เม็ดมะม่วงหิมพานต์ที่ได้มีขนาดไม่ใหญ่มากหรือถูกทำลายจากศัตรูพืช ส่งผลให้ประชาชนขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบได้ในราคาที่ไม่สูงนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่เม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบออกสู่ตลาดเป็นจำนวนมาก ราคาของเม็ดมะม่วงหิมพานต์ก็จะต่ำลง ซึ่งผู้รับซื้อจะรับซื้อในราคาต่ำกว่าราคาตลาด 1 – 3 บาท กล่าวคือ ราคาเม็ดมะม่วงหิมพานต์กะเทาะเปลือกที่พ่อค้าคนกลางมารับซื้อในชุมชนในฤดูกาลเก็บเกี่ยว พ.ศ.2566 เฉลี่ย 23 – 25 บาท/กิโลกรัม ดังนั้น หากเปรียบเทียบส่วนต่างรายได้ที่หายไปจากการถูกกดราคาผลผลิตเกษตรกรตำบลท่าเมืองสูญเสียรายได้ที่เป็นส่วนต่างจากการกดราคาประมาณ 112,023 – 336,069 บาท/ฤดูกาลผลิต อย่างไรก็ตาม ราคาเฉลี่ย 23 – 25 บาท/กิโลกรัมข้างต้น อาจลดลงอีกจากหลายปัจจัย ได้แก่ ผลผลิตเม็ดมะม่วงที่มีคุณภาพต่ำ เช่น เมล็ดดิบไม่สมบูรณ์จากการขาดองค์ความรู้ในการดูแลต้น หรือเมล็ดแตกจากข้อจำกัดของเทคโนโลยีของเครื่องกะเทาะที่กะเทาะด้วยวิธีการผ่าแยกเมล็ด ยิ่งไปกว่านั้น รูปแบบการ

จำหน่ายที่เกษตรกรเป็นการขายในลักษณะต่างคนต่างขาย จึงไม่มีอำนาจ
ต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง ทำให้ผลผลิตถูกกดราคาดต่ำลงจากราคาตลาด

แม้ว่าหลายครัวเรือนจะมีรายได้จากการขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์
ดิบนอกเหนือจากรายได้ในด้านอื่น ๆ เช่น รายได้จากการรับจ้างรายวัน แต่
รายได้จากการขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ก็ไม่มีค่านั่นเอง ราคาที่ขายก็
ไม่ได้สูงมาก อีกทั้งยังสามารถขายได้เพียงปีละหนึ่งครั้ง ในช่วงเดือน
กุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายนเท่านั้น ประกอบกับการขาดการดูแลต้นมะม่วง
หิมพานต์อย่างต่อเนื่องและถูกวิธี ทำให้ต้นมะม่วงหิมพานต์ให้ผลผลิตที่มี
คุณภาพไม่สูงมากนัก ดังนั้น การขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ในรูปแบบเดิมจึง
ไม่สามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนได้มากนัก ส่วนการแปรรูปเม็ดมะม่วง
หิมพานต์เพื่อจำหน่าย มีเพียงบางครัวเรือนเท่านั้น และเป็นการจำหน่ายใน
ปริมาณที่ไม่มากนัก

3) การพูดคุยเพื่อหาแนวทางในการต่อยอดทรัพยากรในชุมชนเพื่อ
เพิ่มรายได้ครัวเรือน โดยจากการพิจารณาการปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ของ
ประชาชนในตำบลท่าเมือง ทำให้เห็นถึงส่วนสำคัญที่ต้องได้รับการพัฒนา
คือ 1) การดูแลต้นมะม่วงหิมพานต์อย่างถูกวิธีและต่อเนื่องเพื่อให้ต้นมะม่วง
หิมพานต์มีผลผลิตที่มีคุณภาพตามที่ตลาดต้องการและสร้างรายได้ให้กับผู้
ปลูกมากยิ่งขึ้น 2) การขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบที่มีลักษณะต่างคนต่าง
ขายและต้องขายทันทีที่เก็บเกี่ยวผลผลิตเพราะไม่สามารถเก็บเม็ดมะม่วง
หิมพานต์ดิบให้ยังคงมีความสดใหม่ได้ เป็นผลให้ผู้รับซื้อจะรับซื้อในราคาต่ำ
ในช่วงที่มีเม็ดมะม่วงหิมพานต์ออกสู่ตลาดเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว
ผลผลิตเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบจะออกสู่ตลาดพร้อม ๆ กัน และ 3) การ
แปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์ ถึงแม้จะเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับเม็ดมะม่วงหิม
พานต์ แต่ก็มีครัวเรือนจำนวนน้อยที่ทำการแปรรูป เนื่องจากต้องมีการ
ลงทุนเพิ่มและไม่สามารถทำในปริมาณมากและต่อเนื่องได้ จึงไม่มีตลาด
รองรับที่แน่นอน อีกทั้งการแปรรูปและการขายยังเป็นในลักษณะต่างคน
ต่างทำ จึงไม่มีอำนาจต่อรองกับผู้รับซื้อผลผลิต

จากข้อจำกัดดังกล่าว การจะทำให้ต้นมะม่วงหิมพานต์ซึ่งถูกปลูกเกือบทุกครัวเรือนและถือเป็นทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่แล้วกลายมาเป็นช่องทางในการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนเหล่านั้น จะต้องเริ่มจากการเปลี่ยนวิธีการปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ ซึ่งแต่เดิมต้นมะม่วงหิมพานต์ไม่เคยได้รับการดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร จึงให้ผลผลิตที่มีคุณภาพต่ำ ประชาชนต้องมีการดูแลต้นมะม่วงหิมพานต์ทั้งก่อนที่ต้นมะม่วงหิมพานต์จะให้ผลผลิต และหลังจากต้นมะม่วงหิมพานต์ให้ผลผลิตแล้ว โดยการตัดแต่งกิ่งและการให้ปุ๋ยเพื่อบำรุงผลและเมล็ด รวมทั้งการป้องกันและกำจัดศัตรูพืช เพื่อให้ได้เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบที่มีขนาดใหญ่และเมล็ดมีความสมบูรณ์ ซึ่งในพื้นที่มีเกษตรกรที่มีภูมิปัญหาในการดูแลต้นมะม่วงหิมพานต์จนประสบความสำเร็จ และมีรายได้จากการขายเมล็ดมะม่วงหิมพานต์เป็นรายได้หลักของครัวเรือน

ส่วนการขายเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบและการแปรรูปเมล็ดมะม่วงหิมพานต์นั้น จะต้องใช้วิธีการรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกิดอำนาจในการต่อรองราคา และสามารถแปรรูปเมล็ดมะม่วงหิมพานต์เพื่อจำหน่ายได้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังอาจจะช่วยสร้างช่องทางในการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนที่ไม่ได้ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ด้วย ดังนั้น ครัวเรือนในตำบลท่าเมืองจึงร่วมกันตัดสินใจที่จะรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนที่จะผลิตและจำหน่ายเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ที่มีคุณภาพทั้งเมล็ดดิบและแปรรูป อีกทั้ง การรวมกลุ่มในรูปแบบนี้จะช่วยเพิ่มรายได้ทั้งครัวเรือนที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์และไม่ได้ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์

มะม่วงหิมพานต์กับการแก้ไขปัญหาความยากจนตามบริบทและศักยภาพของพื้นที่

จากการศึกษาบริบทและข้อจำกัดของการปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ของตำบลท่าเมือง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานีนั้น ครัวเรือนที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์เห็นว่าควรต้องมีการรวมกลุ่มกันเพื่อให้เกิดการ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการบำรุงรักษาดันมะม่วงหิมพานต์ ทำให้ดันมะม่วงหิมพานต์ให้ผลผลิตทั้งปริมาณและคุณภาพ นอกจากนี้ การรวมกลุ่มยังช่วยเพิ่มอำนาจต่อรองในการขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบ และยังสามารถร่วมกันแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์เพื่อจำหน่ายได้อีกด้วย และการแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์เพื่อจำหน่ายจะเป็นช่องทางหนึ่งในการดึงครีวเรือนที่ไม่ได้ปลูกดันมะม่วงหิมพานต์เข้าสู่กลุ่มและสร้างรายได้เพิ่มให้กับครีวเรือนเหล่านั้น

กลุ่มวิสาหกิจเมืองม่วงหิมพานต์

ครีวเรือนในพื้นที่ตำบลท่าเมืองได้เสนอให้มีการรวมกลุ่มกันในรูปของวิสาหกิจชุมชน โดยจะใช้ชื่อว่า “**วิสาหกิจเมืองม่วงหิมพานต์ลำเซบก ตำบลท่าเมือง**” จากการที่ตำบลท่าเมืองเป็นพื้นที่ที่มีดันมะม่วงหิมพานต์อยู่เป็นจำนวนมาก การจัดตั้งเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีความสอดคล้องกับบริบทของชุมชนท่าเมืองมากที่สุด เนื่องจากวิสาหกิจชุมชนนั้นเป็นการรวมตัวกันดำเนินกิจการร่วมกันของคนในชุมชน โดยอาศัยทรัพยากรแรงงาน ภูมิปัญญา และทุนในท้องถิ่น มาผลิตเป็นสินค้าบริการ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนและสร้างรายได้ให้กับสมาชิกของกลุ่มที่ร่วมกันดำเนินกิจการ ซึ่งการจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนนั้นจะเป็นนิติบุคคลหรือไม่ก็ได้ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2562) นอกจากนั้น การจดทะเบียนจัดตั้งเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มที่จะจัดตั้งได้รับสิทธิประโยชน์จากภาครัฐ ได้แก่ กฎหมายรับรอง กิจการของชุมชนได้รับการยอมรับจากภาครัฐ ภาคเอกชน และยังได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากภาครัฐ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2562) การตั้งวิสาหกิจชุมชนจึงสอดคล้องกับบริบทชุมชน เป็นการเสริมศักยภาพชุมชนและครีวเรือนกลุ่มเป้าหมายให้เชื่อมเข้าสู่ Pro Poor Value Chain

การจัดตั้งวิสาหกิจเมืองม่วงหิมพานต์ลำเซบก ตำบลท่าเมือง มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อส่งเสริมการปลูกมะม่วงหิมพานต์ เพื่อลดผลกระทบเรื่องการบุกรุกป่า การอนุรักษ์ และการเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้กับ

ชุมชน 2) จัดตั้งกองทุนรับซื้อเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ และจำหน่ายผลิตภัณฑ์มะม่วงหิมพานต์ (เพื่อแก้ไขปัญหาการกตราคารับซื้อเมล็ดมะม่วงหิมพานต์) 3) ส่งเสริมทักษะการแปรรูป การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ และการจัดทำแผนการตลาด 4) กระจายรายได้และผลประโยชน์ในห่วงโซ่การผลิตและแปรรูปมะม่วงหิมพานต์สำหรับคนในพื้นที่ตำบลท่าเมือง โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาส ผู้สูงอายุ และผู้เปราะบาง และ 5) เพื่อเพิ่มโอกาสในการพัฒนาทักษะด้านต่าง ๆ ให้กับผู้เข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่ม

ส่วนการเข้าเป็นสมาชิกของวิสาหกิจเมืองมะม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมือง สามารถเป็นสมาชิกได้ทั้งครัวเรือนที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์และครัวเรือนที่ไม่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ โดยมีสมาชิก 2 ประเภท คือ

1) สมาชิกหลัก หรือสมาชิกสามัญ ได้แก่ สมาชิกที่ปลูกมะม่วงหิมพานต์เป็นของตนเอง หรือตนเองได้รับอนุญาตให้ใช้ประโยชน์ และภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่ตำบลท่าเมือง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี รวมทั้งมีผลผลิตเมล็ดมะม่วงหิมพานต์พร้อมจำหน่ายให้กลุ่ม

2) สมาชิกขยายหรือสมาชิกสมทบ ได้แก่ สมาชิกที่ไม่ได้ปลูกมะม่วงหิมพานต์ แต่มีความสนใจ มีความพร้อม และประสงค์เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม หรือประสงค์ลงทุนกับกลุ่ม โดยต้องมีบทบาทสนับสนุนการขับเคลื่อนการทำงานของกลุ่ม และได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการ

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองมะม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมือง ได้จดทะเบียนจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชน เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2567 โดยใช้ชื่อกลุ่มว่า “วิสาหกิจชุมชนเมืองมะม่วงหิมพานต์ลำเซบกตำบลท่าเมือง” และปัจจุบันกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองมะม่วงหิมพานต์ลำเซบกตำบลท่าเมือง มีสมาชิกทั้งหมด 156 คน โดยสมาชิกมีการลงหุ้นเพื่อการบริหารจัดการกลุ่มจำนวน 282 หุ้น หุ้นละ 100 บาท รวมเป็นเงิน 28,200 บาท (282 หุ้น x 100 บาท) และมีหุ้นสมทบอีก 1,822 หุ้น รวมเป็นเงิน 182,200 บาท (1,822 หุ้น x 100 บาท) รวมทั้งสิ้น 2,104 หุ้น รวมเป็นเงิน 210,400 บาท

(2,104 หุ่น x 100 บาท) ซึ่งในรอบปีที่ผ่านมา นั้น การดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1) การรับซื้อเม็ดมะม่วงจากสมาชิกภายในกลุ่ม การดำเนินงานในปีที่ผ่านมา กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ลำเซบกตำบลท่าเมือง ได้รับซื้อเม็ดมะม่วงหิมพานต์สดจากสมาชิกกลุ่ม วิสาหกิจฯ จำนวนทั้งหมด 5 ตัน หรือ 5,000 กิโลกรัม ในราคากิโลกรัมละ 25 บาท ซึ่งเป็นราคาที่สูงกว่าที่พ่อค้าทั่วไปรับซื้อ เป็นไปตามข้อตกลงของกลุ่มวิสาหกิจฯ ที่ได้กำหนดไว้ ประกอบกับมติที่ประชุมของกรรมการบริหารกลุ่มวิสาหกิจฯ ในเรื่องของการกำหนดราคาซื้อเม็ดสด ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าครัวเรือนที่เป็นสมาชิกและจำหน่ายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ให้กับทางกลุ่มวิสาหกิจฯ มีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างน้อยกิโลกรัมละ 1-3 บาท ภายหลังจากการรับซื้อ กลุ่มวิสาหกิจฯ ได้บริหารจัดการแบ่งเม็ดสดที่รับซื้อมาออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) เม็ดสดที่คัดเกรดไว้เพื่อการพัฒนาการแปรรูปออกมาเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ 2) เม็ดสดที่คัดออกซึ่งทางกลุ่มวิสาหกิจฯ ได้จำหน่ายต่อในรูปแบบเม็ดสด

2) การแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์ โดยกลุ่มวิสาหกิจฯ ได้มีการแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์สดเป็นเม็ดมะม่วงหิมพานต์คั่วเกลือ ซึ่งกระบวนการผลิตในขั้นตอนต่าง ๆ สามารถสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจฯ ได้ นับตั้งแต่การรับซื้อเม็ดสดจากสมาชิกกลุ่ม การจ่ายค่าตอบแทนให้กับสมาชิกที่มารับจ้างกะเทาะเมล็ด การให้ส่วนแบ่งสำหรับสมาชิกที่นำไปจำหน่าย แสดงให้เห็นว่าสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจฯ นอกจากจะมีรายได้จากการขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์สดให้กลุ่มวิสาหกิจฯ แล้วยังมีรายได้จากการแปรรูปตั้งแต่ขั้นตอนการเริ่มต้นผลิตจนถึงเรื่องการตลาดหรือการออกจำหน่ายด้วย ซึ่งเป็นการสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง เพราะการแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์ กลุ่มวิสาหกิจฯ ได้จัดเก็บเม็ดสดเพื่อการแปรรูปตลอดทั้งปี

เมื่อมีการรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจแล้ว สมาชิกวิสาหกิจได้ทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อพัฒนาคุณภาพเม็ดมะม่วง โครงการวิจัยฯ ได้จัดกิจกรรมอบรม

การทำน้ำหมักฮอร์โมน และการทำน้ำหมักไล่แมลงให้กับสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์และผู้สนใจ โดยนายสุขสันต์ นภาพล ราษฎ์ชาวบ้าน ตำบลท่าเมือง สมาชิกกลุ่ม และที่ปรึกษากลุ่มวิสาหกิจเมืองม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมือง เพื่อเป็นการเตรียมการบำรุงต้นมะม่วงหิมพานต์ เพื่อเพิ่มขนาดเม็ดมะม่วงให้มีความสมบูรณ์ ไม่ลีบฝ่อ ซึ่งเม็ดมะม่วงที่มีความสมบูรณ์มากขึ้น ก็จะเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกรได้ตั้งแต่ขายในรูปแบบของเม็ดมะม่วงหิมพานต์สด และง่ายต่อการนำไปแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับเม็ดมะม่วงหิมพานต์ของกลุ่มเกษตรกรและกลุ่มวิสาหกิจเมืองม่วงหิมพานต์ต่อไป

นอกจากนี้ ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจได้ศึกษาดูงานเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จ คณะกรรมการกลุ่มวิสาหกิจฯ มีความเห็นว่า การไปศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถึงประสบการณ์ในการบริหารจัดการ และการดำเนินงานจากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จแล้ว การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และประสบการณ์ดังกล่าว จะเป็นบทเรียนที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ที่เพิ่งจัดตั้งเป็นอย่างยิ่ง โครงการวิจัยและกรรมกรวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ คัดเลือก “กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มเมล็ดพันธุ์และการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร บ้านโนนเชือก อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น” เป็นพื้นที่ในการศึกษาดูงาน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จัดตั้งมาอย่างยาวนาน และประสบความสำเร็จในด้านการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นของสมาชิก มีระบบการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างสมาชิกที่ได้รับการยอมรับ อีกทั้งผลิตภัณ์ของกลุ่มยังประสบความสำเร็จทางการตลาด สามารถสร้างรายได้ให้กับสมาชิกกลุ่มอย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้น องค์ความรู้จากการแลกเปลี่ยนน่าจะเป็นประโยชน์ให้กับกรรมการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมืองนำไปประยุกต์ใช้กับกลุ่มของตน

การสร้างรายได้จากเม็ดมะม่วงหิมพานต์ภายใต้การรวมกลุ่ม วิสาหกิจชุมชน

การเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองมะม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมือง สามารถเข้าร่วมได้ทั้งครัวเรือนที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ และครัวเรือนที่ไม่ได้ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ สามารถช่วยเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนที่สนใจเข้าเป็นสมาชิกไม่ว่าจะปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์หรือไม่ก็ตาม โดยสมาชิกวิสาหกิจชุมชนฯ จะได้รับรายได้ในสูงสุดสามช่องทาง ขึ้นอยู่กับประเภทของการเป็นสมาชิก โดยสมาชิกที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ เรียกว่า สมาชิกสามัญ ส่วนครัวเรือนที่ไม่ได้ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ เรียกว่า สมาชิกสมทบ ซึ่งรายได้ทั้ง 3 ช่องทาง มีดังต่อไปนี้

1) รายได้จากเงินปันผล รายได้ในส่วนนี้เป็นรายได้ของทั้งสมาชิกสามัญและสมาชิกสมทบ ซึ่งจ่ายเป็นรายปีตามจำนวนหุ้นที่ครัวเรือนได้ลงทุนกับกลุ่ม ส่วนสัดส่วนในการจ่ายเงินปันผลจะขึ้นอยู่กับรายได้ของกลุ่ม และข้อตกลงของสมาชิกจากการประชุมสามัญประจำปี

2) รายได้จากการขายเม็ดสดให้กับกลุ่ม รายได้ในส่วนนี้จะป็นรายได้ของสมาชิกที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์หรือสมาชิกสามัญที่จำหน่ายเม็ดมะม่วงสดให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ โดยที่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ จะให้ราคาเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบสูงกว่าพ่อค้าที่มารับซื้อ 1 – 3 บาทต่อกิโลกรัม ตามคุณภาพของเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบที่สมาชิกลำมาขาย หากสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจฯ ขายเม็ดมะม่วงสดจำนวน 100 กิโลกรัม จากเดิมที่ขายให้พ่อค้าทั่วไปกิโลกรัมละ 20 – 23 บาท จะมีรายได้อยู่ที่ 2,000 – 2,300 บาท แต่หากขายให้กับกลุ่มวิสาหกิจฯ กิโลกรัมละ 25 บาท จะมีรายได้อยู่ที่ 2,500 บาท จะสร้างรายได้เฉลี่ยเพิ่มขึ้นประมาณ 200 – 500 บาทต่อครัวเรือน

3) รายได้จากการร่วมกิจกรรมของวิสาหกิจ เช่น การแปรรูปและการจำหน่าย ในส่วนนี้สามารถเป็นรายได้ให้กับทั้งสมาชิกที่ปลูกและไม่ปลูก

ต้นมะม่วงหิมพานต์ กล่าวคือ ครั้วเรือนที่เป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชนฯ ยังสามารถเข้าร่วมกิจกรรมการแปรรูปเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ได้อีก เช่น การคัดขนาดเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ การกะเทาะเปลือกเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ การแปรรูปเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ หรือการขายเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ที่แปรรูปแล้วยกตัวอย่างเช่น ครั้วเรือนที่ได้เข้าไปร่วมในการกะเทาะเปลือกเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ โดยได้ค่าจ้างกิโลกรัมละ 20 บาท ซึ่งในหนึ่งวันสามารถกะเทาะเปลือกเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ได้ 5 กิโลกรัม และใน 1 เดือน สามารถทำได้ 20 วัน คิดเป็นรายได้เดือนละ 2,000 บาท หรือ 24,000 บาทต่อปี จะเห็นได้ว่าสมาชิกของวิสาหกิจชุมชนฯ สามารถหารายได้เพิ่มให้กับครั้วเรือนแทบจะทุกกระบวนการของกิจกรรมของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ ในทางตรงกันข้าม หากผู้ปลูกเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ขายเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบให้กับพ่อค้าที่มารับซื้อ ก็จะไม่สามารถหารายได้จากเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ที่ตนเองขายได้อีก แต่หากขายให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ นอกจากจะได้ราคาที่สูงกว่าแล้ว ยังสามารถเข้าไปทำกิจกรรมต่าง ๆ กับกลุ่มเพื่อให้เกิดรายได้จากเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ที่ได้อีกด้วย

วิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมือง มุ่งที่จะสร้างรายได้ให้กับทุกครั้วเรือนทั้งครั้วเรือนที่ปลูกและไม่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ที่สามารถเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้ โดยที่สมาชิกที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์หรือสมาชิกสามัญจะมีช่องทางในการสร้างรายได้มากกว่าสมาชิกที่ไม่ได้ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์หรือสมาชิกสมทบ อย่างไรก็ตาม กลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ ได้วางแผนการผลิตและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ตลอดทั้งปี ดังนั้น สมาชิกสมทบจึงสามารถเข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มวิสาหกิจฯ และสร้างรายได้จากการแปรรูปเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ได้ตลอดทั้งปีเช่นเดียวกับกลุ่มสมาชิกสามัญ ดังนั้น วิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมืองจึงเป็นกลุ่มที่พยายามยกระดับรายได้ของทุกครั้วเรือนอย่างแท้จริง

ผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเม็ตมะม่วงหิมพานต์

โครงการวิจัยฯ จึงประสานกับโปรแกรมสนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรม (ITAP : Innovation and technology assistance program) ศูนย์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นผู้ดำเนินการทดลองเพื่อหาช่วงอายุการเก็บรักษาเม็ตมะม่วงหิมพานต์ และการทดสอบมาตรฐานในการแปรรูปเม็ตมะม่วงหิมพานต์ที่สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจเลือกได้แก่ นม และเนยเม็ตมะม่วงหิมพานต์ เพื่อการขยายตลาด นอกจากนั้นยังได้จัดการอบรมเชิงปฏิบัติการในการจัดทำแผนธุรกิจ และออกแบบโลโก้ และบรรจุภัณฑ์ผลผลิตของกลุ่ม ดำเนินการโดยวิทยากรจากคณะบริหารศาสตร์ และคณะศิลปะประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี โดยกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ได้เลือกตั้งชื่อแบรนด์สินค้าว่า “เชบก” (มาจากลำเชบกที่ไหลผ่านตำบลท่าเมือง) ที่ออกแบบตราผลิตภัณฑ์ให้มีเอกลักษณ์และดึงดูดผู้บริโภค

การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากเม็ตมะม่วงหิมพานต์เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าทางการค้า และสร้างให้ผลผลิตมีความหลากหลายนั้น นอกจากการแปรรูปโดยการทอดหรืออบแล้ว โครงการวิจัยจึงได้ร่วมกับโปรแกรมสนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรม (ITAP : Innovation and technology assistance program) ศูนย์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี คิดค้นผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปจากเม็ตมะม่วงหิมพานต์ คือ เนยเม็ตมะม่วงหิมพานต์และผลิตภัณฑ์นมจากเม็ตมะม่วงหิมพานต์ ซึ่งสามารถคำนวณต้นทุนและราคาขายของแต่ละผลิตภัณฑ์ได้ดังต่อไปนี้

1) เม็ตมะม่วงหิมพานต์คั่วเกลือ เป็นการนำเม็ตมะม่วงหิมพานต์สดที่กลุ่มวิสาหกิจฯ รับซื้อในราคากิโลกรัมละ 25 บาท เม็ตสด 4 กิโลกรัม เมื่อแกะเทาะแล้วจะได้เม็ตขาว 1 กิโลกรัม โดยจ้างแกะเทาะกิโลกรัมละ 30 บาท (เม็ตขาว) และต้นทุนอย่างอื่น เช่น ค่าน้ำมันพืช 20 บาท เกลือ 3 บาท กล่องหรือซองบรรจุออกจำหน่าย 2 บาท การจำหน่ายมีหลายราคาขึ้นอยู่กับปริมาณตั้งแต่ 25, 35, 50, 100 หรือกิโลกรัมละ 450 บาท

2) เนยเม้ดมะม่วงหิมพานต์ เป็นการแปรรูปเน้ดมะม่วงหิมพานต์ เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าในอีกรูปแบบหนึ่ง สามารถนำมารับประทานกับขนมปังเช่นเดียวกับเนยถั่ว มี 2 รสชาติ คือ รสธรรมชาติและรสช็อคโกแลต โดยในการผลิตเนยเม้ดมะม่วงหิมพานต์ จะต้องใช้เน้ดมะม่วงหิมพานต์ดิบที่กะเทาะแล้วชั้นต่ำ 500 กรัม คิดเป็นต้นทุน 50 บาท ค่ากะเทาะเม้ด 60 บาท รวมทั้งต้นทุนอื่น ๆ เช่น ค่าไฟ ค่าแก๊ส ค่าบรรจุภัณฑ์ และอื่น ๆ ประมาณ 30 บาท รวมต้นทุนประมาณ 140 บาท ราคาขายจะอยู่ที่กระปุกละ 180–200 บาท

3) ผลิตภัณฑ์นมจากเม้ดมะม่วงหิมพานต์ เป็นการนำเม้ดมะม่วงหิมพานต์มาแปรรูปเป็นนมรสธรรมชาติ รสช็อคโกแลต และรสชาเขียว ซึ่งเป็นนมที่ไม่มีน้ำตาลแล็กโทส สามารถรับประทานได้ทุกเพศทุกวัย และนมที่ไม่มีน้ำตาลแล็กโทสกำลังได้รับความนิยมจากผู้บริโภค ในการผลิตนมจากเม้ดมะม่วงหิมพานต์ชั้นต่ำ 180 กรัม คิดเป็นต้นทุน 20 บาท ค่ากะเทาะเม้ด 20 บาท รวมทั้งต้นทุนอื่นๆ เช่น ค่าไฟ ค่าแก๊ส ค่าบรรจุภัณฑ์ และอื่นๆ ประมาณ 30 บาท รวมต้นทุนประมาณ 70 บาท ราคาขายจะอยู่ที่ขวดละ 85–90 บาท

ในส่วนของการทดลองเพื่อหาช่วงอายุการเก็บรักษาเม้ดมะม่วงหิมพานต์นั้น ศึกษาการเก็บรักษาทั้งเม้ดดิบที่กะเทาะเปลือกแล้วและเม้ดที่ทอดแล้ว โดยการจัดเก็บในอุณหภูมิห้องและแช่เย็น พบว่า เม้ดดิบที่บรรจุสุญญากาศและแช่เย็น สามารถเก็บได้สูงสุด 60 วัน โดยไม่มีกลิ่นหืน ส่วนการเก็บรักษาในถุงซิปล็อกแช่เย็น สามารถเก็บรักษาได้น้อย 30 วัน โดยไม่พบการเกิดกลิ่นหืน ในขณะที่ การเก็บรักษาเม้ดทอดนั้น ควรเก็บรักษาแบบแช่เย็นและบรรจุสุญญากาศ ซึ่งเป็นวิธีการเก็บรักษาที่เหมาะสมที่สุด สามารถยืดอายุการเก็บรักษาได้น้อย 60 วัน โดยไม่มีกลิ่นหืน หากเก็บรักษาแบบถุงซิปล็อกแช่เย็น จะสามารถรักษาได้น้อย 30 วัน โดยไม่มีกลิ่นหืน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจ

ภายหลังจากที่โครงการวิจัยฯ ได้นำความรู้และเทคโนโลยีให้แก่ครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายและสมาชิกวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์นำไปสู่การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ผ่านห่วงโซ่คุณค่าสำหรับคนจน (Pro Poor Value Chain) คือ

ส่วนต้นน้ำ โครงการวิจัยฯ และภาคีเครือข่าย สามารถรวบรวมเกษตรกรและเกษตรกรครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายผู้ปลูกมะม่วงหิมพานต์ ในตำบลท่าเหมือง เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ และทำการอบรมการบำรุงต้นมะม่วงหิมพานต์ตั้งแต่กลางฤดูกลางเพาะปลูก โดยปราชญ์ชาวบ้านในชุมชน เพื่อเตรียมผลผลิตให้มีความสมบูรณ์ในฤดูกาลผลิตที่ 2567

ส่วนกลางน้ำ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ จะเป็นผู้รวบรวมเม็ดมะม่วงของสมาชิกและครัวเรือนกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมเป็นสมาชิก และทำหน้าที่คัดกรองคุณภาพของเม็ดมะม่วงหิมพานต์ ซึ่งการเป็นสมาชิกจะทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายเม็ดมะม่วงเพิ่มขึ้นสูงสุดประมาณ 6 บาท/กิโลกรัม กล่าวคือ ในฤดูกาลผลิต พ.ศ. 2566 ราคาตลาดของเม็ดมะม่วงหิมพานต์สดประมาณ 25 บาท/กิโลกรัม แต่เกษตรกรถูกพ่อค้าที่เข้ามาซื้อผลผลิตกดราคาต่ำกว่าตลาดประมาณ 3 บาท/กิโลกรัม จึงจำหน่ายเม็ดมะม่วงในราคา 23 บาท/กิโลกรัมเมื่อเกษตรกรเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มวิสาหกิจจะรับซื้อผลผลิตสูงกว่าราคาตลาดสูงสุด 3 บาท/กิโลกรัมเท่ากับเกษตรกรจะจำหน่ายผลผลิตได้ในราคาสูงสุด 28 บาท/กิโลกรัม จำนวนส่วนต่างรายได้ที่เพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 24 ต่อกิโลกรัม

นอกจากการรับซื้อเมล็ดสดแล้ว กลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ ยังได้วางแผนที่จะต่อยอดผลิตภัณฑ์เม็ดมะม่วงหิมพานต์ ทั้งการแปรรูปขั้นต้นและแปรรูปโดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยยกระดับผลิตภัณฑ์ กล่าวคือ ในการแปรรูปขั้นต้นที่สมาชิกวิสาหกิจชุมชนฯ ดำเนินการอยู่แล้ว คือ เม็ดมะม่วง

ทอดโรยเกลือ ที่มีต้นทุนรวมประมาณ 279 บาท/กิโลกรัม จำหน่ายในตลาดท้องถิ่นราคา 450-500 บาท/กิโลกรัม กำไรเฉลี่ย 171-200 บาท/กิโลกรัม เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่า โครงการวิจัยฯ ได้นำผลิตภัณฑ์ให้กับศูนย์ ITAP มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ทำการค้นหาอายุการเก็บรักษา (Shelf Life) ของผลิตภัณฑ์ เพื่อให้ผลิตภัณฑ์มีมาตรฐานเบื้องต้นที่จะต่อยอดไปจำหน่ายในตลาดระดับจังหวัดหรือภูมิภาค พร้อมกับพัฒนาแบรนด์สินค้าภายใต้แบรนด์ “เซ-บก” และบรรจุภัณฑ์ เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าให้มากขึ้น ด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์โดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยยกระดับสินค้าจากเม็ดมะม่วงหิมพานต์ โครงการวิจัยฯ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ร่วมกับศูนย์ ITAP พัฒนาผลิตภัณฑ์นม และเนยเม็ดมะม่วงหิมพานต์ เพื่อขยายตลาดและกลุ่มลูกค้าให้กว้างมากยิ่งขึ้น

ส่วนปลายน้ำ ทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ จะขยายตลาดไปยังตลาดในระดับจังหวัด ได้แก่ การนำผลิตภัณฑ์ทั้งเม็ดมะม่วงทอดโรยเกลือ นม และเนยจากเม็ดมะม่วงหิมพานต์ “เซ-บก” จำหน่ายยังร้านกาแฟต่าง ๆ ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี

วิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมือง มุ่งหวังที่จะสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกลุ่ม ไม่ว่าจะปลูกหรือไม่ปลูกมะม่วงหิมพานต์ก็ตาม นอกจากนี้ วิสาหกิจชุมชนฯ ยังพยายามสร้างงานและอาชีพให้สมาชิกมีรายได้จากเม็ดมะม่วงหิมพานต์ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่เป็นจำนวนมากให้เกิดประโยชน์และเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนที่เป็นสมาชิกให้มากที่สุด

บทเรียนการแก้ไขปัญหาความยากจนจากพื้นที่

การแก้ไขปัญหาความยากจนโดยการพยายามยกระดับรายได้ครัวเรือนจากทรัพยากรที่ชุมชนหรือครัวเรือนมีอยู่แล้วนั้น ถือเป็นการพัฒนาแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนที่ประชาชนไม่ต้องปรับตัวมาก ไม่ต้องเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ที่ไม่คุ้นเคย ซึ่งจะเป็นการยากในการดำเนินกิจกรรม

ได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งในพื้นที่ตำบลท่าเมือง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี ครั้วเรือนส่วนใหญ่คุ้นเคยกับต้นมะม่วงหิมพานต์เป็นอย่างดี เพราะเป็นต้นไม้ที่ปลูกเกือบทุกครัวเรือน และแทบทุกครัวเรือนก็หาประโยชน์จากต้นไม้ชนิดนี้อยู่แล้ว ทั้งจากการขายเม็ดดิบและการแปรรูป แต่ครัวเรือนยังไม่สามารถหาประโยชน์สูงสุดจากต้นมะม่วงหิมพานต์ได้ เนื่องจากการขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับการดูแลและบำรุงต้นมะม่วงหิมพานต์ หรือการแปรรูปและการหาตลาดเพื่อจำหน่ายเม็ดมะม่วงหิมพานต์แปรรูป แต่จากการร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางการพัฒนาต่อยอดทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด จนมาสู่การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมือง ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการยกระดับรายได้ครัวเรือนทั้งที่ปลูกและไม่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ ให้มีรายได้จากเม็ดมะม่วงหิมพานต์ตลอดทั้งปี ไม่ใช่แค่เพียงการขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์สดปีละครั้งเท่านั้น อย่างไรก็ตาม การแก้ไขปัญหาคความยากจนจนเกิดการจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนมีบทเรียนสำคัญ 2 ประการ ที่ช่วยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและจะช่วยเพิ่มรายได้ให้กับหลาย ๆ ครัวเรือนในอนาคต

1) การรวมกลุ่ม แต่เดิมครัวเรือนในพื้นที่ตำบลท่าเมืองต่างก็ปลูกหรือมีต้นมะม่วงหิมพานต์ของตนเอง เก็บเกี่ยวผลผลิตเพื่อนำไปจำหน่าย หากครัวเรือนใดจะเก็บเม็ดสดไว้แปรรูปเพื่อจำหน่ายก็เป็นเรื่องของแต่ละครัวเรือน อาจกล่าวง่าย ๆ ได้ว่าการผลิตและแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์นั้น เป็นไปในลักษณะต่างคนต่างปลูก ต่างคนต่างขาย ต่างคนต่างทำ โดยไม่มีการรวมกลุ่มกัน ซึ่งอาจทำให้ครัวเรือนไม่สามารถสร้างประโยชน์สูงสุดจากต้นมะม่วงหิมพานต์ ไม่ว่าจะเป็นการต่อรองราคากับผู้รับซื้อเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบ การไม่สามารถแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์จำนวนมากเพื่อให้มีจำหน่ายอย่างต่อเนื่อง จึงไม่สามารถมีตลาดที่แน่นอนและต่อเนื่องเพราะไม่สามารถผลิตได้ทันต่อความต้องการของตลาด หรือครัวเรือนไม่มีความชำนาญในการหาตลาดหรือการขาย ดังนั้น ครัวเรือนส่วนใหญ่จึงเลือกที่จะ

ขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบให้กับผู้ที่เข้ามาสั่งซื้อตามราคาที่สูงขึ้นเป็นผู้กำหนด ซึ่งนำมาซึ่งรายได้เพียงปีละ 1 ครั้งเท่านั้น

หลังจากการรวมกลุ่มกันในลักษณะของวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ ตำบลท่าเมือง กลุ่มวิสาหกิจฯ มุ่งที่จะเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนทั้งที่ปลูกและไม่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ ซึ่งหากไม่ดำเนินการในลักษณะกลุ่มวิสาหกิจชุมชนก็จะทำได้ยากหรือไม่สามารถทำได้ เพราะต้องอาศัยการร่วมกันดำเนินงาน เช่น การร่วมกันนำเม็ดมะม่วงหิมพานต์มาขายให้กับกลุ่ม การช่วยในการคัดแยกเม็ดมะม่วงหิมพานต์ตามคุณภาพ การช่วยในกระบวนการแปรรูปและการจำหน่าย เพื่อให้กลุ่มสามารถผลิตและแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์ในปริมาณมากได้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้ง หากไม่มีการรวมกลุ่มกันในลักษณะนี้ ครัวเรือนที่ไม่ได้ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ก็จะไม่สามารถสร้างรายได้จากเม็ดมะม่วงหิมพานต์ได้เลย นอกจากนี้ การรวมกลุ่มยังสร้างพลังในการต่อรองราคาเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบกับผู้มาซื้อได้ เพราะกลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ รับซื้อเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบในราคาที่สูงกว่าท้องตลาด ซึ่งหากผู้รับซื้อจากภายนอกต้องการซื้อเม็ดมะม่วงหิมพานต์จากพื้นที่ก็ต้องให้ราคาที่สูงกว่าท้องตลาด หรือสูงกว่าหรือเท่ากับราคาที่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนฯ รับซื้อ ซึ่งก็เป็นการสร้างผลประโยชน์ที่มากขึ้นให้กับครัวเรือนที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์

2) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถึงแม้ว่าครัวเรือนในพื้นที่ตำบลท่าเมืองจะปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์กว่า 30 ปี แต่ด้วยคุณสมบัติของต้นมะม่วงหิมพานต์ที่สามารถเติบโตและให้ผลผลิตได้ตามธรรมชาติโดยไม่ต้องมีการดูแลและบำรุงรักษา หรือไม่มีแรงจูงใจที่จะดูแลหรือบำรุงรักษาเพราะอาจจะยังไม่เคยเห็นผลที่จะเกิดขึ้นจากการดูแลต้นมะม่วงหิมพานต์ หรืออาจจะไม่ทราบถึงวิธีการบำรุงรักษาที่ถูกต้อง เมื่อมีการรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนและมีสมาชิก (นายสุขสันต์ นภากุล) ที่เริ่มปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ตั้งแต่ที่รัฐบาลส่งเสริมให้พื้นที่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ ด้วยประสบการณ์การปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์และการหมั่นดูแลเอา

ใจใส่ต้นมะม่วงหิมพานต์ ทำให้นายสุขสันต์มีความรู้เกี่ยวกับการเติบโตของต้นมะม่วงหิมพานต์ คือ ทราบว่าควรที่จะดูแลต้นมะม่วงหิมพานต์อย่างไรที่จะทำให้ติดดอกจำนวนมากและมีเม็ดที่สมบูรณ์ขายได้ราคาสูง และได้พัฒนาน้ำหมักอินทรีย์ที่ช่วยบำรุงต้นมะม่วงหิมพานต์และช่วยไล่แมลงศัตรูพืช โดยได้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการดูแลและบำรุงรักษาต้นมะม่วงหิมพานต์ รวมทั้งเผยแพร่สูตรน้ำหมักอินทรีย์ทั้ง 2 สูตร พร้อมทั้งอธิบายถึงวิธีการใช้ที่ได้ผลดีที่สุดให้กับสมาชิกในชุมชนที่มีความรู้เกี่ยวกับการดูแลต้นมะม่วงหิมพานต์ ทั้งด้านการบำรุงรักษาและการป้องกันศัตรูพืช ทำให้มีเม็ดมะม่วงหิมพานต์มีความสมบูรณ์และมีคุณภาพ คือ เม็ดเต็มและมีขนาดใหญ่ สามารถขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบในราคาที่สูงกว่าท้องตลาด คือ กิโลกรัมละ 300 บาท (จำหน่ายเป็นเมล็ดพันธุ์) จึงได้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อขยายองค์ความรู้ไปยังครัวเรือนอื่น ๆ ซึ่งก็จะเป็นช่องทางในการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนอีกทางหนึ่งด้วย

บทสรุป

ปัญหาความยากจนแม้ว่าจะจะเป็นปัญหาในเชิงโครงสร้างที่สามารถพบเห็นได้ทั่วทุกพื้นที่ของประเทศ แต่ปัญหานี้ก็มีสาเหตุที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ การจะแก้ไขปัญหาคความยากจนจึงไม่สามารถใช้วิธีเดียวกันได้ เพราะแต่ละพื้นที่ก็มีความแตกต่างกันทั้งในบริบทของพื้นที่ ศักยภาพของประชาชน หรือการมีทรัพยากรที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับตำบลท่าเมืองที่ประสบปัญหาความยากจนจากการขาดแคลนที่ดินทำกินที่มาจากการถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวนหรือการประสบกับปัญหายุ่งยิบติดข้าซาก แต่ในพื้นที่นี้มีทรัพยากรที่สามารถนำมาต่อยอดเพื่อสร้างรายได้ให้กับทุกครัวเรือน คือ ต้นมะม่วงหิมพานต์

การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในตำบลท่าเมือง โดยมีจุดประสงค์เพื่อรับซื้อผลผลิตเม็ดมะม่วงหิมพานต์จากสมาชิกในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด นำมาแปรรูปและจัดจำหน่าย แล้ว

นำผลกำไรมาเป็นเงินปันผลให้กับสมาชิก ซึ่งสมาชิกสามารถเข้ามาร่วมกิจกรรมกับกลุ่มวิสาหกิจในขั้นตอนของการแปรรูปและการจำหน่ายโดยได้รับผลตอบแทนเป็นค่าจ้าง ซึ่งสมาชิกจะได้รับผลตอบแทนจากวิสาหกิจในสามทาง คือ การขายเม็ดมะม่วง ค่าจ้างจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับการแปรรูปและการจำหน่าย และเงินปันผล ซึ่งถือเป็นกิจกรรมที่ช่วยเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนคนจนกลุ่มเป้าหมายได้ ส่วนครัวเรือนคนจนที่ไม่ได้ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ก็สามารถเข้าร่วมเป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชนได้ โดยจะมีสถานะเป็นสมาชิกสมทบที่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับการแปรรูปและการจำหน่ายและได้รับเงินปันผลจากกลุ่มวิสาหกิจเช่นกัน ซึ่งกิจกรรมนี้จะช่วยยกระดับของทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมให้สูงขึ้น

วิสาหกิจชุมชนเมืองม่วงหิมพานต์ยังช่วยในการเพิ่มช่องทางในการสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนที่ปลูกและไม่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์ ซึ่งครัวเรือนที่ปลูกต้นมะม่วงหิมพานต์จะขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบในราคาที่สูงกว่าพ่อค้าที่มารับซื้อทั่วไป สูงสุดจำนวน 3 บาทต่อ 1 กิโลกรัม ขึ้นอยู่กับคุณภาพของเม็ดมะม่วงหิมพานต์ ดังนั้น หากครัวเรือนเป้าหมาย ขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ จำนวน 300 กิโลกรัม ในราคากิโลกรัมละ 25 บาท (ในขณะที่พ่อค้ารับซื้อ กิโลกรัมละ 23 บาท) จะมีรายได้ 7,500 บาท (หากขายให้พ่อค้าคนกลางจะมีรายได้ 6,900 บาท) เมื่อครัวเรือนเป้าหมายขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ให้กับกลุ่มแล้ว ยังสามารถเข้าร่วมกิจกรรมการแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์ได้อีก เช่น การคัดขนาดเม็ดมะม่วงหิมพานต์ การกะเทาะเปลือกเม็ดมะม่วงหิมพานต์ การแปรรูปเม็ดมะม่วงหิมพานต์ หรือการขายเม็ดมะม่วงหิมพานต์ที่แปรรูปแล้ว เช่น ครัวเรือนเป้าหมายได้เข้าไปร่วมในการกะเทาะเปลือกเม็ดมะม่วงหิมพานต์ โดยได้ค่าจ้าง กิโลกรัมละ 20 บาท ซึ่งในหนึ่งวันสามารถกะเทาะเปลือกเม็ดมะม่วงหิมพานต์ได้ 5 กิโลกรัม และใน 1 เดือน สามารถทำได้ 20 วัน คิดเป็นรายได้เดือนละ

2,000 บาท นอกจากนี้ ครั้วเรื้อนเป้าหมายยังได้รับเงินปันผลตามจำนวนหุ้นจากวิสาหกิจชุมชนอีกด้วย

นอกจากนี้ การรวมกลุ่มในลักษณะของวิสาหกิจชุมชนยังช่วยให้เกิดการร่วมมือกันของคนในชุมชน และยังเกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างกันในการพัฒนาทรัพยากรที่ชุมชนมีให้เกิดประโยชน์สูงสุด นำไปสู่การยกระดับรายได้เพื่อให้ครั้วเรื้อนพ้นจากความยากจน

บรรณานุกรม

- กรวัฒน์ วีนิล. (2564). พื้นมะม่วงหิมพานต์ไทย ทดแทนการนำเข้า ลดเขาหัวโล้น. ไทยรัฐออนไลน์, 19 เมษายน 2564, สืบค้นเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2567 จาก <https://www.thairath.co.th/news/local/north/2071605>
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2559). มะม่วงหิมพานต์. <http://www.agriinfo.doae.go.th/year60/plant/rortor/perennial/cashewnut.pdf>.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2562). คู่มือการดำเนินการวิสาหกิจชุมชน. สืบค้นเมื่อ 1 มกราคม 2567, จาก <chromeextension://efaidnbmnmnibpajpcgklcfeifndmkaj/http://www.sceb.doae.go.th/Documents/SKC/wCE.pdf>.
- กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดทางสังคม. (2565). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย พ.ศ. 2565. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สืบค้นเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2567 จาก https://www.nesdc.go.th/ewtdl_link.php?nid=14557.
- การวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างเบ็ดเสร็จและแม่นยำ จังหวัดอุบลราชธานี (2564). หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.).
- ทิพาพร อยู่วิทยา. (2534). การใช้ประโยชน์จากผลมะม่วงหิมพานต์. วารสาร สจ.ธ., 14(1), 1-14. https://digital.lib.kmutt.ac.th/journal/kmuttv14n1_1.pdf.
- ธนพล สราญจิตร. (2558). ปัญหาความยากจนในสังคมไทย. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ปีที่ 5(2), หน้า 12-21.

พิสมัย พึ่งวิกรัย, ทวีศักดิ์ ดั่งทอง, สุภาวดี ภัทรโกศล, นิภัทร ศิวตินทุโก และกิตติ สระแก้ว (เรียบเรียง). (2547). *การปลูกมะม่วงหิมพานต์*. กรมส่งเสริมการเกษตร.

ภาณุ เกตรา. (2566). การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์ กรณีศึกษาบ้านเจ็ดหลังอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว. วารสารการบริหารนิติบุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น, 9(7), 826-845. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jsa-journal/article/view/261289/181174>.

มาลินี ศรีไมตรี, กฤตยกุล ชานิสพงศ์ และ วรณช กุฑา. (2024). การสร้างเครือข่ายและพัฒนาศักยภาพชุมชนสู่การเป็นผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เมืงมะม่วงหิมพานต์ ตามเส้นทางภูมิศาสตร์เศรษฐกิจลำเซบก จังหวัดอุบลราชธานี. วารสารการบริหารท้องถิ่น, 17(3), 381-406. สืบค้น จาก <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/colakujournals/article/view/271152>.

สมพงษ์ สุขเขตต์ และคณะ. (มปป.). *โครงการวิจัยและพัฒนามะม่วงหิมพานต์ ระยะที่ 2: การเปรียบเทียบพันธุ์มะม่วงหิมพานต์ในแหล่งปลูกต่าง ๆ*. กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. <https://www.doa.go.th/hort/wp-content/uploads/2021/02/เปรียบเทียบพันธุ์มะม่วงหิมพานต์ในแหล่งปลูกต่างๆ1.pdf>.

สำนักงานเกษตรอำเภอดอนมดแดง. (2565). *สถิติการปลูกพืช อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี ปี พ.ศ.2565*. กรมส่งเสริมการเกษตร.

องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเมื่อง. (2562). *แผนพัฒนาท้องถิ่น 2561 - 2565. งานนโยบายและแผน สำนักปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเมื่อง*.

Spicker, P. (2007). *The Idea of Poverty*. Bristol: The Policy Press,
University of Bristol.

เกี่ยวกับผู้เขียน

ผศ.ดร.จันทรา ธนะวัฒนาวงศ์

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการปกครอง
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ดร.สุรสม กฤษณะจุฑะ

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนาสังคม
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ดร.ธรรมวิมล สุขเสริม

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการตลาด
คณะบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ดร.ปิยะมาศ ทัฒนกุล

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการปกครอง
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ดร.เพ็ญกมล มานะรัตน์

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการปกครอง
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

นายศิริศักดิ์ คชสวัสดิ์

นักวิจัย

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจนฯ
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาคอขวดของจังหวัดอุบลราชธานี
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี